

Α. Τ. Ε. Ι ΠΑΤΡΑΣ

ΣΧΟΛΗ Σ. Ε. Υ. Π

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ο ΈΦΗΒΟΣ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΤΗΣ

ΑΥΤΟΕΙΚΟΝΑΣ ΤΟΥ

ΟΝΟΜΑ ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑΣ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ

ΔΑΤΣΙΚΑ ΔΙΚΑΤΕΡΙΝΗ

ΚΩΝ/ΝΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΠΑΤΡΑ 2006

*Στους Γονείς μου,
στην καθηγήτριά μου Κων/να Γεωργίου
και στην Έφη Δημητρογιάννη - Σφυρή*

Ευχαριστώ όλους εκείνους, που συνέβαλλαν στην εκπαίδευσή μου όλα αυτά τα χρόνια.

Αφιερώνω την διπλωματική μου εργασία στους Γονείς μου που στάθηκαν δίπλα μου ηθικά και υλικά, απονέμοντάς με αυτό τον τρόπο το μικρότερο δείγμα ευχαριστιών που θα μπορούσα να τους αποδώσω.

Ιδιαίτερα, ένα πολύ μεγάλο ευχαριστώ στην Έφη Δημητρογιάννη-Σφυρή, Κοινωνική Λειτουργό στο Τμήμα Κοινωνικής Πρόνοιας του Δήμου Αγρινίου και επόπτρια της πρακτικής μου άσκησης, η οποία συνέβαλε κυρίως στην έναρξη των διαδικασιών της διπλωματικής μου εργασίας, -από την δική μου πλευρά-, για τη συμβολή της στην εκπαίδευσή μου σε θέματα εφήβων και όχι μόνο. Κατά τη διάρκεια της πρακτικής μου άσκησης στο Τμήμα Κοινωνικής Πρόνοιας του Δήμου Αγρινίου αλλά και μέχρι τώρα, πίστεψε σε μένα, με έκανε να νιώθω 'πολύτιμη' για μένα και κυρίως για τους ανθρώπους που με περιβάλλουν.

Επίσης μεγάλο ευχαριστώ στην καθηγήτριά μου Κωνσταντίνα Γεωργίου, για την πολύτιμη προσφορά της που δέχτηκε να με αναλάβει, επίσης για την συνεχή καθοδήγηση και κατεύθυνσή της στο θέμα των εφήβων και της έρευνας.

Τέλος, οφείλω να ευχαριστήσω τους έφηβους και τις έφηβες της περιοχής Αγρινίου, οι οποίοι ήταν πρόθυμοι να συμμετέχουν στις συνεντεύξεις για τη διεξαγωγή της ερευνητικής μελέτης.

Περιεχόμενα

ΜΕΡΟΣ Α'

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	8
ΣΚΟΠΟΣ ,ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
Κεφάλαιο Α :Χαρακτηριστικά και συμπεριφορά του εφήβου.....	12
(Αναπτυξιακά βιολογικά χαρακτηριστικά της	
εφηβείας.....	16
-Ο σχηματισμός ταυτότητας στην	
Εφηβεία.....	19
-Η κρίση ταυτότητας στην εφηβεία.....	24
-Ταυτίσεις στην εφηβεία	26
-Χαρακτηριστικά της	
Συμπεριφοράς του εφήβου).....	29
Κεφάλαιο Β : Οι ανάγκες της εφηβείας και οι παράγοντες	
που τις επηρεάζουν.....	39
(Βιολογικές, ψυχολογικές και κοινωνικές	
ανάγκες).....	43
Κεφάλαιο Γ: Διαταραχές της εφηβείας.....	49
(Ψυχικές διαταραχές και διαταραχές σε	
επίπεδο κοινωνίας).....	50

Κεφάλαιο Δ: Ο ρόλος των γονέων στην εξέλιξη του Εφήβου.....	67
1. Η εφηβεία σαν οικογενειακή κρίση.....	67
2. Ο ρόλος των γονέων στην εξέλιξη του εφήβου.....	74
3. Τύποι γονεϊκής συμπεριφοράς.....	81

Κεφάλαιο Ε: Σχέσεις του εφήβου με τους γονείς.....	88
1. Η εξάρτηση του εφήβου σε σχέση με την ανεξαρτησία του.....	88
2. Το ' 'χάσμα των γενεών' '.....	95
3. Οι γονείς και το μέλλον του εφήβου.....	101

Κεφάλαιο ΣΤ: Διαμόρφωση της αυτοαντίληψης.....	104
1. Η αντίληψη του εαυτού των εφήβων: αυτό-εικόνα και αυτό-εκτίμηση.....	106
2. Η ανάπτυξη της αυτοαντίληψης κατά την περίοδο της εφηβείας.....	110
3. Παράμετροι που επηρεάζουν την ανάπτυξη της αυτοαντίληψης.....	115
- Ο έφηβος, οι φίλοι του και η ομάδα των συνομηλίκων.....	126

ΜΕΡΟΣ Β'

I. ΈΡΕΥΝΑ.....	130
Α) Σημαντικότητα έρευνας.....	130
Β) Στόχοι έρευνας.....	131
Γ) Ερευνητικές υποθέσεις.....	132

II. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Α) Δείγμα.....	133
Β) Εργαλείο έρευνας.....	134
Γ) Άξονας (ερωτήσεων) συνέντευξης.....	135
Δ) Διαδικασία εκτέλεσης έρευνας.....	136

III. Α) Αποτελέσματα έρευνας.....	138
Γ) Συζήτηση.....	143
Β) Συμπεράσματα έρευνας.....	146

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....148

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....151

Αντί Προλόγου:

«Διαμορφωνόμαστε και ξαναδιαμορφωνόμαστε από αυτούς που μας αγαπήσει- και παρόλο ότι η αγάπη τους μπορεί να έχει σβήσει, είμαστε ωστόσο το δικό τους έργο και στις καλές και στις κακές πλευρές μας».

«Δεν είναι τόσο σημαντικό τι πραγματικά μας συνέβη, όσο τι επιλέγουμε να πούμε στον εαυτό μας για ότι συνέβη. Το τι πιστεύει ένα άτομο, μπορεί να είναι πολύ περισσότερο καθοριστικό για τη συμπεριφορά από ότι τα ίδια τα «γεγονότα», τα οποία όμως το άτομο δεν πιστεύει ότι συνέβησαν».

Francois Mauriac

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«Η εφηβεία μας γοητεύει περισσότερο από κάθε άλλη ηλικία. Είναι η περίοδος της ζωής, που για αιώνες δοξάζεται- και καταδικάζεται- πιο πολύ απ' τους ποιητές, τους φιλόσοφους και τους πολιτικούς. Σε μερικές σύγχρονες απόψεις αναγνωρίζουμε εύκολα ιδέες που ένας οργισμένος Αριστοτέλης διατύπωσε 23 αιώνες πριν. Οι νέοι, έλεγε, «είναι παθιασμένοι, οξύθυμοι και παρασύρονται απ' τις ορμές τους, ιδιαίτερα τις σεξουαλικές..., που δεν προσπαθούν να συγκρατήσουν. Αλλάζουν εύκολα και είναι άστατοι στις επιθυμίες τους, που είναι τόσο περαστικές όσο και έντονες...Και τα λάθη τους πάντοτε δεν τα χαρακτηρίζει το μέτρο αλλά η υπερβολή...Φτάνουν πάντα στα άκρα, και στην αγάπη τους και στο μίσος τους. Πιστεύουν ότι είναι παντογνώστες...» (Τόνυ Χώλ, από το βιβλίο η 'Εφηβική Ηλικία').

Από την εποχή που οι κοινωνικές απαιτήσεις στάθηκαν η αιτία αναπροσαρμογής των ηλιακών φάσεων της ζωής, η εφηβεία κατέχει προνομιακή θέση στον αιώνα μας και είναι η ευνοημένη φάση της ζωής. Ευνοημένη αλλά χαρακτηρισμένη από το ιδιαίτερο γνώρισμα της αγωνίας για επαγγελματική κατάρτιση που συνεπάγεται ένα μακροχρόνιο πολλές φορές πρόγραμμα αποκλειστικής προετοιμασίας και παίρνει συχνά χαρακτήρα «εγκλεισμού». Και ενώ η εφηβεία λατρεύεται, ο έφηβος περιχαρακωμένος και όχι αυτόνομος, ανακαλύπτει τις δομές που τον φυλακίζουν, την οικογένεια και το σχολείο.

Το ερέθισμα για την πραγματοποίηση αυτής της μελέτης, προέκυψε από την πρακτική μου άσκηση στην Κοινωνική Πρόνοια του Δήμου Αγρινίου, καθώς και από την δική μου εφηβική ηλικία την οποία όπως θυμάμαι ξεπέρασα χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες, αντιδράσεις και ιδέες και γι' αυτό το λόγο θέλησα να μελετήσω αυτή την φάση της ζωής των εφήβων.

ΜΕΡΟΣ Α'

ΣΚΟΠΟΣ

Ο σκοπός αυτής της εργασίας, είναι να διερευνηθούν τα χαρακτηριστικά και οι παράγοντες που επιδρούν στην αυτοαντίληψη της αυτοεικόνας των εφήβων.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η έννοια της αυτοεικόνας είναι μια "νοητική κατασκευή" και συμβάλλει στην προσαρμοστική ικανότητα του ανθρώπου με κοινωνικές και διαπροσωπικές βάσεις. Η έννοια του εαυτού παίζει μεσολαβητικό ρόλο και μπορεί να επηρεάσει τη σκέψη και τη συμπεριφορά του εφήβου.

Ο εαυτός είναι η πλευρά της προσωπικότητας για την οποία ο έφηβος ενδιαφέρεται περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη. Και η αυτοαντίληψη επηρεάζει ουσιαστικά τον τρόπο με τον οποίο οι έφηβοι αντιμετωπίζουν καταστάσεις επίτευξης και λύσης προβλημάτων.

Για τους περισσότερους εφήβους είναι σημαντική η διαμόρφωση μιας ρεαλιστικής και θετικής εικόνας για τον εαυτό τους που θεωρείται ότι θα παραμείνει σταθερή στη διάρκεια της ζωής τους. Ο ρόλος της έννοιας του εαυτού συνίσταται στη διατήρηση της εσωτερικής συνοχής του ατόμου, στον καθορισμό του τρόπου με τον οποίο ερμηνεύονται οι εμπειρίες και επίσης στον καθορισμό ενός συνόλου προσδοκιών.

Η εφηβεία είναι μια ηλικία ασυγκράτητης χαράς και παράλληλα απαρηγόρητης θλίψης και απώλειας, συντροφικότητας και μοναξιάς, αλτρουϊσμού και εγωκεντρισμού, ακόρεστης περιέργειας και ανίας, εμπιστοσύνης και αμφιβολίας για τον εαυτό μας. Πάνω απ' όλα όμως είναι μια εποχή ραγδαίας αλλαγής: οργανικές, σεξουαλικές και νοητικές εσωτερικές αλλαγές στη φύση των εξωτερικών απαιτήσεων που έχει η κοινωνία από τα αναπτυσσόμενα μέλη της.

Κατά τη διάρκεια της εφηβείας, αναμένεται ότι ο έφηβος θα διευρύνει ουσιαστικά τις κοινωνικές του σχέσεις και θα αυξήσει τον αριθμό των ατόμων με τους οποίους είναι συναισθηματικά συνδεδεμένος, ενώ συγχρόνως θα εξαρτάται λιγότερο από τους γονείς και το σπίτι του και θα στρέφεται περισσότερο προς τους συνομήλικούς του.

Θα πειραματιστεί με το τι είναι σε σχέση με τους άλλους, με την έννοια ότι θα "δοκιμάσει" καινούργιες συμπεριφορές και εμπειρίες, ενώ εσωτερικά θα αναρωτιέται για το ποιος είναι και τι εντύπωση θα ήθελε να προκαλέσει στους άλλους. Η περίοδος της εφηβείας θεωρείται μια από τις πιο δύσκολες και καθοριστικές περιόδους της ζωής του ανθρώπου.

Όμως όπου υπάρχει έφηβος, υπάρχει και κάποια οικογένεια μέσα στην οποία ζει και εξελίσσεται. Γι' αυτό δεν είναι δυνατόν να μελετήσουμε τον έφηβο και να τον καταλάβουμε ψυχοδυναμικά και λειτουργικά παρά μόνο σε συνάρτηση με την οικογένεια, χάριν της οποίας μεγάλωσε και την οποία θα πρέπει να εγκαταλείψει συμβολικά και πραγματικά για να προχωρήσει εκεί που θα βρει διαφορετικά αντικείμενα αγάπης και ένα διαφορετικό τρόπο δικής του λειτουργίας.

Είναι λοιπόν καθοριστικός ο ρόλος των γονέων στην εξέλιξη του εφήβου, γι' αυτό στην εργασία μου θ' αναφερθώ γενικότερα και στην εφηβεία, σαν μια εξελικτική φάση της ζωής του ανθρώπου και στο ρόλο των γονέων στην εξέλιξή της.

Συγκεκριμένα στο πρώτο κεφάλαιο αναφέρονται τα αναπτυξιακά βιολογικά χαρακτηριστικά της εφηβείας, ο σχηματισμός ταυτότητας και τα χαρακτηριστικά της φυσιολογικής συμπεριφοράς του.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναφέρονται οι βιολογικές, ψυχολογικές και κοινωνικές ανάγκες του εφήβου με ιδιαίτερη έμφαση στις ψυχολογικές και στους παράγοντες που τις επηρεάζουν.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναφέρονται οι διαταραχές στη συμπεριφορά του εφήβου και γίνεται διαχωρισμός σε ψυχικές διαταραχές και διαταραχές σε επίπεδο κοινωνίας. Και στις δυο κατηγορίες αναφέρονται μερικές διαταραχές οι οποίες είναι συχνές στην εφηβική ηλικία.

Στο τέταρτο κεφάλαιο αναφέρεται ο ρόλος των γονέων στην εξέλιξη του εφήβου. Εξηγείται γιατί η εφηβεία θεωρείται σαν φυσιολογική οικογενειακή κρίση και αναφέρονται οι δυο τύποι γονεϊκής συμπεριφοράς που υπάρχουν.

Στο πέμπτο κεφάλαιο αναφέρονται οι σχέσεις του εφήβου με τους γονείς, η εξάρτηση και η ανεξαρτησία του εφήβου και το "χάσμα των γενεών", δίνοντας έμφαση στο πως οι έφηβοι βλέπουν τους γονείς τους και τι περιμένουν απ' αυτούς.

Στο έκτο κεφάλαιο αναφέρεται η διαμόρφωση της αυτοαντίληψης, η ανάπτυξη της εικόνας-εαυτού αυτοαντίληψης, η ανάπτυξη της αυτοαντίληψης κατά την περίοδο της εφηβείας και οι παράμετροι που επηρεάζουν την ανάπτυξη της αυτοαντίληψης. Τέλος, στο ίδιο κεφάλαιο αναφέρεται μια σημαντική ομάδα στην οποία ανήκει ο έφηβος, εκτός από την οικογένειά του, την ομάδα των συνομηλίκων. Επίσης ακολουθεί κεφάλαιο της έρευνας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΟΥ ΕΦΗΒΟΥ

Η εφηβική ηλικία καλύπτει τη χρονική περίοδο ανάμεσα στην παιδική και την ώριμη ηλικία. Αποτελεί τη φάση της ζωής του ατόμου εκείνη που γίνεται το πέρασμά του από τον κόσμο του παιδιού με την εξάρτηση και την ανεμελιά, στον κόσμο του ενήλικου με την ανεξαρτητοποίηση και την υπευθυνότητα. Όμως αυτό το πέρασμα γίνεται σταδιακά σ' ένα διάστημα 7-8 ετών κατά το οποίο ο έφηβος δεν είναι πια παιδί ούτε ακόμα ένας ενήλικος. Μερικά από τα χαρακτηριστικά που παρουσιάζει το διάστημα αυτό θυμίζουν την παιδική ηλικία και μερικά άλλα την ώριμη ηλικία, γι' αυτό η εφηβική ηλικία χαρακτηρίζεται μεταβατική περίοδος.

Η λέξη εφηβεία σημαίνει διαφορετικά πράγματα για τον καθένα μας, ανάλογα με το επάγγελμά του, ανάλογα με το αν είναι παρατηρητής ή άμεσα ενδιαφερόμενος, με το αν είναι γονιός, συγγενής ή δάσκαλος. Είναι μια κρίσιμη εποχή για την οποία οι ίδιοι οι έφηβοι έχουν πολύ μπλεγμένα συναισθήματα. Σ' αυτό το κεφάλαιο θα αναφερθούμε στα χαρακτηριστικά της εφηβείας και στον τρόπο συμπεριφοράς των εφήβων. Πριν όμως απ' αυτό κρίνουμε σκόπιμο να διευκρινίσουμε μερικές έννοιες που αφορούν τη φάση της ζωής του ανθρώπου.

Κατ' αρχήν ο όρος ήβη αναφέρεται σε μια σχετικά σύντομη περίοδο - 2 έως 4 χρόνια, δηλαδή από το 11^ο έως το 14^ο έτος περίπου - βιολογικής

ανάπτυξης, κατά την οποία πραγματοποιούνται οι βιοσωματικές αλλαγές που σχετίζονται με την ωρίμανση της γενετήσιας λειτουργίας. Ορισμένες από τις αλλαγές αυτές που ονομάζονται πρωτεύοντα γνωρίσματα της ήβης, αναφέρονται στα μέρη του γεννητικού συστήματος που συμμετέχουν και είναι αναγκαία για την αναπαραγωγή, όπως είναι η ωρίμανση των γεννητικών αδένων και η παραγωγή ώριμων σπερματικών κυττάρων – ωάρια για τα κορίτσια και σπερματοζώαρια για τα αγόρια. Άλλες αλλαγές οι οποίες ονομάζονται δευτερεύοντα γνωρίσματα της ήβης αναφέρονται στα εξωτερικά χαρακτηριστικά, τα οποία συμβάλλουν στην ετερόφυλη έλξη και στη σεξουαλική καταλληλότητα όπως είναι η διόγκωση των μαστών στα κορίτσια και η τρίχωση του προσώπου στα αγόρια.

Ο όρος εφηβεία είναι ευρύτερη έννοια της ήβης. Η ήβη αποτελεί το βιολογικό μέρος της εφηβείας, ενώ η εφηβεία αναφέρεται σε μια μεγαλύτερη χρονικά 7 έως 8 χρόνια, δηλαδή το 11^ο έως το 20^ο έτος περίπου – αναπτυξιακή περίοδο και περιλαμβάνει όλες τις αλλαγές που συμβαίνουν και στους 4 βασικούς τομείς της ανάπτυξης: τον βιοσωματικό, τον γνωστικό, τον συναισθηματικό και τον κοινωνικό τομέα.

Η χρονολογική οριοθέτηση της εφηβικής ηλικίας είναι ένα θέμα που παρουσιάζει πολλές δυσχέρειες, αλλά σίγουρα είναι ένα θέμα που πρέπει να διευκρινισθεί. Σύμφωνα με την άποψη που επικρατεί, αφετηρία της εφηβείας είναι το χρονικό σημείο στο οποίο το άτομο έχει την ικανότητα για αναπαραγωγή και τέλος της το χρονικό σημείο στο οποίο το άτομο είναι έτοιμο ή θεωρείται έτοιμο να αναλάβει το ρόλο του ενηλίκου. Βέβαια είναι πολύ δύσκολο να προσδιοριστούν και τα δύο αυτά χρονικά σημεία, γιατί τα εξωτερικά γεγονότα που χρησιμοποιούνται ως κριτήριο σεξουαλικής ωριμότητας, η πρώτη έμμηνη ρύση για τα κορίτσια και η πρώτη εκσπερμάτωση για τα αγόρια.

Επίσης έχει διαπιστωθεί ότι υπάρχουν πολλές διαφορές μεταξύ των κοριτσιών και αγοριών στην εμφάνιση των εξωτερικών γεγονότων που χρησιμοποιούνται σαν κριτήριο σεξουαλικής ωριμότητας. Δηλαδή ότι συμβαίνει σ' έναν έφηβο όταν είναι 11-12 χρονών οπότε μπορούμε να μιλάμε για πρόιμη ήβη, μπορεί να συμβαίνει σε έναν άλλο έφηβο όταν είναι 15-16 χρονών και τότε μπορούμε να μιλάμε για όψιμη ήβη. Σε αρκετές περιπτώσεις η αιτία αυτών των διαφορών μπορεί να οφείλεται κατά ένα μεγάλο βαθμό στο είδος της κοινωνίας στην οποία ζει το άτομο. Όσο πιο πολύπλοκη είναι μια κοινωνία – για παράδειγμα αστική – τόσο πιο ποικίλοι, απαιτητικοί και ασαφείς είναι οι ρόλοι των ενηλίκων. Συχνά η προετοιμασία και η εκμάθηση των ρόλων αυτών απαιτεί μακρά και πολύπλευρη εμπειρία. Στις κοινωνίες αυτές η διάρκεια της εφηβείας είναι μακρύτερη απ' ότι σε απλούστερες κοινωνίες, αγροτικές ή υποανάπτυκτες όπου οι ρόλοι των ενηλίκων είναι λιγότερο απαιτητικοί και σαφέστερα καθορισμένοι.

Σε μερικές κοινωνίες που δεν έχουν γραφή και ανάγνωση, οι αλλαγές που γίνονται κατά τη διάρκεια της εφηβείας είναι απλές και αντιπροσωπεύουν μια σταδιακή εξέλιξη από προηγούμενα στάδια ανάπτυξης. Ή ανάμεσα στους ορεσίβιους Αραπές της Νέας Γουινέας υπάρχει μια αργή μετάβαση από την απόλυτη εξάρτηση και φροντίδα της βρεφικής και πρόιμης ηλικίας σε μια σταδιακή αυξανόμενη ανεξαρτησία και υπευθυνότητα, καθώς το παιδί μεγαλώνει. Δεν υπάρχει σαφής επιτάχυνση κατά τη διάρκεια της ήβης. Αντίθετα με πολλές χώρες της Δύσης, η κοινωνία και η οικογένεια δεν περιμένουν απ' τα αγόρια να φύγουν για να βρουν δουλειά σε μια άγνωστη κοινότητα. Το κορίτσι της φυλής Αραπές όταν μπαίνει στην εφηβεία, έχει ήδη διαλεχτεί σαν νύφη από τους γονείς του μελλοντικού άντρα της και έχει μάθει σταδιακά τις καθημερινές ευθύνες του νοικοκυριού. Ούτε τα αγόρια ούτε τα κορίτσια εξωθούνται σε σεξουαλικές σχέσεις και σε γάμο. Όταν συμβεί αυτό στη

φυσική πορεία του χρόνου, θα είναι με ένα σύντροφο που τον γνωρίζουν, νοιάζονται γι' αυτόν και στον οποίο είχαν όλο τον καιρό να προσαρμοστούν...'' (Κόνγκνερ, Αθήνα 1981, σελ. 7).

Η ασάφεια και η σύγχυση που καλύπτουν το όριο ανάμεσα στην εφηβεία και την ενηλικίωση καθώς επίσης και η χρονική εξάρτηση του ορίου αυτού από τα κοινωνικά δεδομένα, φαίνονται καθαρά και στις ρυθμίσεις που προβλέπονται στις διάφορες νομοθεσίες για θέματα δικαιοπραξίας και αδικοπραξίας των νέων. Για παράδειγμα στην ελληνική νομοθεσία ενώ έχει καθοριστεί σαν όριο ενηλικίωσης το 21^ο έτος, υπάρχουν κάποια δικαιώματα των νέων που αναγνωρίζονται σε άλλη ηλικία πάνω ή κάτω του ορίου ενηλικίωσης – το 25^ο έτος όριο για το δικαίωμα του εκλέγεσθαι, 18^ο έτος όριο για το δικαίωμα κατοχής διπλώματος οδηγού αυτοκινήτου, το 18^ο έτος όριο για το δικαίωμα του εκλέγειν.

Υπάρχουν όμως και κάποια άλλα θέματα στα οποία για να ασκήσει τα δικαιώματά του ο νέος πρέπει να έχει τη συγκατάθεση του κηδεμόνα π.χ το δικαίωμα για εργασία στο 14^ο έτος. Όλα αυτά τα όρια διαφέρουν από κοινωνία σε κοινωνία και από εποχή σε εποχή. Τα τελευταία χρόνια τα όρια αυτά γίνονται χαμηλότερα κάτω από τις πιέσεις των νέων παρόλο που οι μεγαλύτεροι επιμένουν στη διατήρηση υψηλότερων ορίων ηλικίας, επικαλούμενοι κυρίως λόγους ανθρωπιστικούς: την προστασία των νέων από κινδύνους που απειλούν τη σωματική και τη ψυχική τους υγεία. Αυτό γίνεται γιατί οι μεγαλύτεροι πιστεύουν πως οι νέοι δεν έχουν ωριμάσει και δεν μπορούν ν' αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά κάποιες δύσκολες καταστάσεις και γιατί θέλουν να διατηρήσουν τον έλεγχο που έχουν πάνω στο πρόγραμμα ζωής και στη συμπεριφορά των παιδιών τους και ''αδυνατούν'' να εκχωρήσουν τα δικαιώματα και τα προνόμια που έχουν στους νεότερους.

Αυτή η διαμάχη υπήρχε και παλαιότερα ανάμεσα στους μεγαλύτερους και στους νεότερους, αλλά τα τελευταία χρόνια έχει γίνει πιο έντονη. Βλέπουμε δηλαδή ότι κι ένας άλλος παράγοντας που επηρεάζει τη χρονική οριοθέτηση της εφηβικής ηλικίας είναι η οικογένεια του παιδιού, η οποία πολλές φορές μπορεί να μη δίνει τα κατάλληλα ερεθίσματα στα παιδιά με αποτέλεσμα να παρατηρούμε η φάση της εφηβείας να παρατείνεται περισσότερο απ' ό τι σε άλλα παιδιά που ζούνε στην ίδια κοινωνία. Επομένως γίνεται φανερό ότι μια ακριβής χρονική οριοθέτηση της εφηβικής ηλικίας είναι συνάρτηση όχι μόνο βιολογικών αλλά και κοινωνικών δεδομένων που διαφέρουν τοπικά και χρονικά. Ωστόσο εμείς όταν θα μιλάμε για την εφηβεία θ' αναφερόμαστε στο χρονικό διάστημα που αρχίζει από το 11^ο έτος και τελειώνει στο 20^ο έτος περίπου και σ' αυτό το κεφάλαιο θ' αναφερθούμε στα χαρακτηριστικά και στη συμπεριφορά των ατόμων που βρίσκονται σ' αυτή την περίοδο των απότομων και ραγδαίων αλλαγών και που έχει μεγάλο θεωρητικό και πρακτικό ενδιαφέρον.

Αναπτυξιακά βιολογικά χαρακτηριστικά της εφηβείας

Ο J.J. Rousseau έγραφε, πως ο άνθρωπος γεννιέται δύο φορές. Μια φορά με τη γέννηση που γεννιόμαστε για το είδος, δηλαδή για τον άνθρωπο, για το ανθρώπινο ον και μια δεύτερη φορά στην εφηβική ηλικία που γεννιόμαστε για το γένος, δηλαδή αγόρια ή κορίτσια. Όμως διατυπώθηκε και η αντίθετη άποψη πως από τη στιγμή που θα γεννηθούμε είμαστε ήδη τοποθετημένοι σαν φύλο αγόρι ή κορίτσι. Όποια άποψη και αν γίνει δεκτή σήμερα, είναι αναμφισβήτητο ότι η εφηβεία

είναι η σημαντικότερη και πιο κρίσιμη φάση στην εξελικτική πορεία του ατόμου. Στη φάση αυτή συμβαίνουν

ραγδαίες αλλαγές σε όλες τις παραμέτρους του σώματος: ύψος, βάρος, αναλογίες, περίγραμμα, θέση και λειτουργία οργάνων και οργανικών συστημάτων με κορυφαία βιοσωματική μεταβολή, την ωρίμανση της γενετήσιας λειτουργίας.

Όταν ένα παιδί μεγαλώσει και φτάσει στην ηλικία των 11-13 χρόνων έχει πια σχηματίσει μια γνώμη για το σώμα του και τον εαυτό του. Στην εφηβική ηλικία όλοι οι ενήλικοι δίνουν σημασία στο ανάστημα του εφήβου και στις αναλογίες του. Μεταξύ τους οι έφηβοι δίνουν σημασία στις αλλαγές που συμβαίνουν στο βάρος ή ύψος των συνομηλίκων τους δίνοντάς τους συχνά πολλούς χαρακτηρισμούς.

Ενώ συμβαίνουν όλες οι αλλαγές στο ύψος, το βάρος, τις αναλογίες κ.α στον έφηβο, γίνεται και μια εσωτερική ανάπτυξη στην οποία πρωταρχική θέση έχουν οι γεννητικοί αδένες. Έτσι το αγόρι αρχίζει να εμφανίζει πρωτογενή και δευτερογενή στοιχεία σεξουαλικά, δηλαδή εμφανίζεται η τριχοφυΐα και στα βασικά σημεία του σώματος. Εμφανή είναι το μουστάκι στα 15-16 χρόνια και αργότερα τα γένια και αρχίζει η διαδικασία του ξυρίσματος που δίνει αυτοπεποίθηση στο αγόρι. Είναι μια αξιολόγηση της προσωπικότητάς του, είναι ο ανδρισμός. Η ανάπτυξη όμως της σεξουαλικής πράξης στο αγόρι πάει λίγο πιο αργά. Δεν είναι τόσο εμφανή και ούτε ξέρουμε πότε το αγόρι είναι έτοιμο για σεξουαλική πράξη. Τα παραδεκτά όρια είναι από 15-18 χρονών. Σ' αυτή την ηλικία μπορεί το αγόρι ν' αναπτύξει σεξουαλική πράξη σύμφωνα με το δικό του προσωπικό ρυθμό. Εδώ παίζει σημαντικό ρόλο η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση του εφήβου, η ιδιοσυγκρασία του και το παράδειγμα των γονιών του. Σ' ένα οικογενειακό περιβάλλον όπου η σεξουαλικότητα των γονιών είναι λανθασμένη ή δεν είναι εμφανής είναι πιθανό το αγόρι να μην εμφανίσει νωρίς την σεξουαλική ανάγκη απ' ότι

σε ένα περιβάλλον όπου είναι διάχυτο το σεξουαλικό στοιχείο των γονέων ή του περιβάλλοντος.

Όπως το αγόρι έτσι και το κορίτσι εμφανίζει πρωτογενή και δευτερογενή σεξουαλικά στοιχεία με την εμφάνιση της τριχοφυΐας, την διαμόρφωση του στήθους και την οργάνωση των αδένων για να είναι έτοιμοι για τη γεννητική λειτουργία. Όμως η έναρξη της ικανότητας για σεξουαλικές σχέσεις στο κορίτσι αρχίζει με την πρώτη έμμηνη ρύση που έχει σχέση με την μητρότητα.

Στο νοητικό τομέα, η εμφάνιση των αφαιρετικών νοητικών πράξεων δίνει μια άλλη προοπτική στην αντίληψη και κατανόηση του κόσμου. Η σκέψη των ατόμων που βρίσκονται στην εφηβεία μπορεί τώρα να κινείται στο χώρο του πιθανού των υποθέσεων και των θεωριών και όχι μόνο στο χώρο του συγκεκριμένου και του υπαρκτού, όπως συμβαίνει κατά την παιδική ηλικία. Σ' αυτή τη περίοδο ο έφηβος είναι εξοπλισμένος με την αφαιρετική σκέψη μπορεί να συλλαμβάνει για κάθε θέμα εναλλακτικές λύσεις πέρα από αυτές που εμφανίζονται στη πραγματικότητα, να διαμορφώνει ένα προσωπικό σύστημα αξιολόγησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Όσον αφορά τον συναισθηματικό τομέα, κύριο αναπτυξιακό χαρακτηριστικό είναι η μεγάλη ένταση και αστάθεια της ψυχικής διάθεσης. Ο ιδρυτής της ψυχολογίας του εφήβου G. Stanley Hall περιγράφει την εφηβεία σαν μια περίοδο αναβρασμού και θυμικής αναστάτωσης, περίοδο των "καταιγίδων και των έντονων εσωτερικών συγκρούσεων". Η συναισθηματική ζωή του εφήβου είναι μεταπτώσεις και ταλαντεύσεις ανάμεσα σε αντιφατικές και συγκρουόμενες διαθέσεις μεταξύ πάθους και αδιαφορίας, χαράς και λύπης, ευφορίας και μελαγχολίας, φιλίας και εχθρότητας. Όλος αυτός ο έντονος ψυχικός αναβρασμός της εφηβικής ηλικίας θεωρείται ότι είναι αποτέλεσμα των βιολογικών αλλαγών της ήβης και κυρίως του ορμονικού συστήματος.

Κατά τον Freud υπάρχουν και άλλοι αιτιολογικοί παράγοντες που δικαιολογούν αυτό το ψυχικό αναβρασμό, όπως η αναβίωση του οιδιπόδειου συμπλέγματος, των απωθημένων σεξουαλικών και επιθετικών ενορμήσεων και των παλαιότερων συναισθημάτων που είχε.

Ένας άλλος παράγοντας που επηρεάζει τη μορφή και την έκταση που παίρνει, η θυμική αναστάτωση της εφηβικής ηλικίας είναι το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο ζει ο έφηβος. Η ένταση των αντιδράσεων καθώς και η διάρκειά τους δεν είναι θέμα μόνο της ιδιοσυγκρασίας και εφήβων αλλά και της γενικής στάσης των ενηλίκων απέναντι στους νέους. Στις κοινωνίες όπου υπάρχει ασάφεια και σύγχυση γύρω από το όριο ενηλικίωσης, όπου οι υποχρεώσεις και τα καθήκοντα των νέων δεν είναι καθορισμένα με σαφήνεια όπου υπάρχει αμφιθυμία εκ μέρους των ενηλίκων, οι νέοι δεν μπορεί παρά να βιώνουν πολλές και ισχυρές εντάσεις και καταστάσεις άγχους. Στις κοινωνίες αυτές οι πρώτες ανησυχίες των εφήβων για την αλλαγή που έγινε στο σώμα τους και οι πρώτες συναισθηματικές διαφοροποιήσεις που προκαλεί η ορμονική τους μεταλλαγή περιπλέκονται με τα ψυχοκοινωνικά αυτά προβλήματα και δημιουργούν τον εσωτερικό αναβρασμό των εφήβων.

Ο σχηματισμός ταυτότητας στην εφηβεία

Η βασικότερη αναπτυξιακή απαίτηση στον τομέα της προσωπικότητας κατά την εφηβεία είναι η απόκτηση ταυτότητας του Εγώ. Ο Έρικσον (Αθήνα, 1975), υποστηρίζει ότι η ανθρώπινη προσωπικότητα διαμορφώνεται και εξελίσσεται καθ' όλη την πορεία της ζωής από τη γέννηση ως τη γεροντική ηλικία και ότι σε κάθε φάση της ζωής, το άτομο αντιμετωπίζει διαφορετικούς στόχους και ανάγκες που πρέπει να

ικανοποιηθούν. Σε κάθε αναπτυξιακή φάση αντιστοιχεί και μια αναπτυξιακή κρίση που πρέπει το άτομο να επιλύσει.

Κατά την εφηβεία η αναπτυξιακή κρίση που καλείται να επιλύσει το αναπτυσσόμενο άτομο, είναι η απόκτηση ταυτότητας του Εγώ.

Όταν λέμε ταυτότητα ενός ατόμου εννοούμε το αποτέλεσμα της σύνθεσης όλων των συνειδητών και ασυνείδητων πλευρών της προσωπικότητας σε μια ιεραρχία εικόνων του εαυτού που διαρκεί στο χρόνο. Για να διαμορφώσει ο έφηβος την ταυτότητα του Εγώ πρέπει κατ' αρχήν να σχηματίσει μια εικόνα για τον εαυτό του σαν πρόσωπο. Πρέπει να νοιώθει πως είναι ένα ξεχωριστό άτομο με τη δική του αξία, ενδιαφέροντα, πεποιθήσεις, ανεξάρτητα αν αυτά είναι κοινά με τους άλλους. Ακόμη πρέπει να νοιώθει ότι με το πέρασμα του χρόνου παραμένει το ίδιο πρόσωπο, αυτό που ήταν παιδί και να πιστεύει ότι παρά τις αλλαγές και μεταμορφώσεις που υφίσταται καθώς αναπτύσσεται έχει μια εσωτερική ενότητα και σταθερότητα. Ένα άτομο που έχει διαμορφώσει σαφή εικόνα του Εγώ νοιώθει ότι είναι κάτι το ξεχωριστό από τους άλλους και συγχρόνως κάτι σταθερό και ενιαίο.

Για να διαμορφώσει το άτομο μια ξεχωριστή, ενιαία και σταθερή εσωτερική εικόνα του Εγώ, θα πρέπει να συνενώσει τις διάφορες ταυτίσεις, ρόλους, σχέσεις, στάσεις, εμπειρίες, ενδιαφέροντα σε μια ενιαία λειτουργική εικόνα στο παρόν και την εικόνα αυτή να τη προβάλλει στις προοπτικές του μέλλοντος. Θα πρέπει δηλ. όπως λέει ο Έρικσον να δώσει μια απάντηση στα ερωτήματα "Ποιος είμαι"; "Από πού έρχομαι"; και "Που πηγαίνω";

Σε κάποια άλλα ερωτήματα που θα πρέπει να δώσει απάντηση το νεαρό άτομο είναι : "Τι θέλω να κάνω στη ζωή μου"; "Τι επάγγελμα θ' ακολουθήσω; Για να μπορέσει να έχει μια σαφή ιδέα για το ρόλο που θα διαδραματίσει στη κοινωνία αργότερα σαν ενήλικο άτομο. Πρωταρχικός του σκοπός θα πρέπει να είναι η ιεράρχηση των αξιών του και των

σκοπών που θα βάλει στη ζωή του. Είναι αναγκαίο όχι μόνο να κάνει τις επιλογές του για σημαντικά θέματα της ζωής: σπουδές, εργασία, οικογένεια, διαπροσωπικές σχέσεις κ.α, αλλά και να δεσμευτεί να τις επιδιώξει και να προσπαθήσει να τις πραγματοποιήσει. Φυσικά αυτές οι δεσμεύσεις μπορεί να αποτελούν έναν εσωτερικό οδηγό για το άτομο, χωρίς να μπορεί να τις περιγράψει και δεν θα παύουν να είναι πρότυπα συμπεριφοράς που θα εξασφαλίζουν κάποια συνέπεια στις επιλογές που πρέπει να κάνει ανάμεσα σε πολλές αντιφατικές λύσεις.

Έτσι το άτομο μπορεί να διαθέτει σταθερότητα στις αποφάσεις του για καθένα από τα βασικά θέματα της ζωής του, παρά τις αμφιταλαντεύσεις και τις συγκρούσεις που βιώνει. Κατά τον Έρικσον (1975) όλοι οι άνθρωποι έχουμε ένα ένστικτο για αφοσίωση, για πίστη σε σκοπούς και αξίες, Όταν φτάνουμε στην εφηβική ηλικία νιώθουμε όλοι την ανάγκη να είμαστε πιστοί σε κάποιες αξίες, ιδανικά και ιδεολογίες. Αν όμως το άτομο σ' αυτή την ηλικία δεν έχει αναπτύξει την ικανότητα για πίστη και αφοσίωση, θα διαθέτει ανίσχυρο Εγώ ή θα αναζητήσει κάποια περιθωριακή ομάδα στην οποία θα αφοσιωθεί και θα είναι πιστό. Επομένως η αφοσίωση σε σκοπούς και αξίες είναι ένα κυρίαρχο στοιχείο στη διαμόρφωση μιας φιλοσοφίας της ζωής και ενός σχεδίου δράσης.

Στη σύγχρονη κοινωνία υπάρχουν πολλές δυνατότητες και ευκαιρίες για προσωπική ανάπτυξη και εξέλιξη. Όμως όλη αυτή η πληθώρα των πιθανών επιλογών μπορεί να προκαλέσει σύγχυση και ο έφηβος να μην καταφέρει με κανένα τρόπο να αποκτήσει μια ξεκάθαρη αίσθηση προσωπικής ταυτότητας με αποτέλεσμα να μην έχει ένα αξιόλογο σύστημα και να μη μπορεί να κάνει τις επιλογές του, Οι γονείς των νέων αυτών, έχουν οι ίδιοι ξεκάθαρη ταυτότητα και μπορούν να χρησιμεύσουν σαν υγιή πρότυπα για τα παιδιά τους. Δυστυχώς όμως υπάρχουν νέοι που για να προστατευτούν από τη "σύγχυση ταυτότητας", δημιουργούν μια αρνητική ταυτότητα, αισθάνονται ανεπαρκείς, χαμένοι, χωρίς όρια,

νόημα και σκοπό. Υιοθετώντας την αρνητική ταυτότητα, υιοθετούν αρνητικούς ρόλους για να πετύχουν ανταπόκριση και αναγνώριση - έστω και αρνητική- από το περιβάλλον και έτσι μπορούν να αισθάνονται αληθινοί.

Είναι χρήσιμο να αναφέρουμε την ταυτότητα του φύλου δηλαδή τη συνειδητοποίηση και παραδοχή της βασικής βιολογικής φύσης του άντρα και της γυναίκας, που αποτελεί σημαντικό μέρος της γενικότερης ταυτότητας του ατόμου. Είναι πολύ σημαντικό να ξεχωρίσουμε την ταυτότητα του φύλου και τη συμπεριφορά του ρόλου του γιατί το φύλο είναι ένα δεδομένο βιολογικό και οι συγκρούσεις της ταυτότητας του φύλου μπορούν να δημιουργήσουν πολλά προβλήματα στη δημιουργία μιας γενικότερης ταυτότητας του ατόμου. Στη κοινωνία μας υπάρχουν στερεότυπα για τη συμπεριφορά του άνδρα και της γυναίκας, όμως η άκαμπτη υποταγή σ' αυτά τα στερεότυπα δεν σημαίνει και κατάλληλη συμπεριφορά για τον άνδρα και τη γυναίκα. Δεν υπάρχει κανένας βιολογικός λόγος που να "επιβάλλει" στον άνδρα να είναι αυταρχικός, ανεξάρτητος και στη γυναίκα να είναι γλυκιά, τρυφερή και ευαίσθητη.

Ο σχηματισμός ταυτότητας ούτε αρχίζει ούτε τελειώνει με την εφηβεία. Οι ρίζες της πρέπει να αναζητηθούν στην παιδική ηλικία του ατόμου, αφού στην αρχή της ζωής επικρατεί μια ολοκληρωτική έλλειψη ταυτότητας. Το παιδί δεν μπορεί να διαχωρίσει τον εαυτό του από τον άλλο, αρχίζει να υπάρχει πρώτα στο βλέμμα της μητέρας του, η οποία επενδύει ναρκισσιστικά τα επιτεύγματά του. Η φάση αυτή είναι στενά συνδεδεμένη με μια ιδιαίτερη μορφή ταύτισης, που ο ταυτιζόμενος - στην προκειμένη περίπτωση το παιδί - δεν διαφοροποιείται από το αντικείμενο της ταύτισής του - δηλαδή την μητέρα. Στη συνέχεια το παιδί αρχίζει να βιώνει τη μητέρα σαν ένα λιμπιντιδιακό αντικείμενο χωρίς να το συγχέει με κανένα άλλο και το ίδιο το παιδί αρχίζει να αναγνωρίζει τον εαυτό του και να τον ταυτίζει με ένα ξεχωριστό ον. Θα

μπορούσαμε να πούμε ότι η φάση αυτή είναι η αφετηρία στη διαδικασία σχηματισμού ταυτότητας.

Γύρω στα τρία του χρόνια το παιδί αρχίζει να χρησιμοποιεί το “όχι” και το “εγώ”, αντιπαραβάλλοντας έτσι το εξωτερικό περιβάλλον. Ακριβώς αυτή τη στιγμή αρχίζει η φάση του οιδιπόδειου συμπλέγματος, το οποίο θα αναβιώσει αργότερα στην εφηβική ηλικία. Όταν αρχίζει η παρακμή του οιδιπόδειου συμπλέγματος αρχίζει η ταύτιση του παιδιού με τον γονέα του ίδιου φύλου, η οποία πραγματοποιείται κάτω από την απειλή του “άγχους του ευνουχισμού”. Με τον τρόπο αυτό σχηματίζονται το “υπερεγώ” και το “ιδεώδες εγώ” τα οποία θα προσδιορίζουν τη στάση του ατόμου απέναντι στη κοινωνική πραγματικότητα. Μετά το παιδί μπαίνει σε μια νέα φάση, όπου η ενέργεια των σεξουαλικών ορμών διοχετεύεται στην επένδυση εσωτερικών διεργασιών και κοινωνικών δραστηριοτήτων. Έτσι βλέπουμε ότι το άτομο σ’ αυτή τη φάση – λανθάνουσα περίοδο – επιλέγει “ιδανικά του εγώ” πλήρως εναρμονισμένα με τις απαντήσεις του περιβάλλοντός του. Ωστόσο η προσαρμοστικότητα αυτή δεν μπορεί να εγγυηθεί τη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης ταυτότητας αφού εκλείπουν διάφοροι παράγοντες απαραίτητοι για την υλοποίησή της. Επομένως κατά την περίοδο αυτή και μέχρι την αρχή της εφηβείας επικρατεί θα λέγαμε μια “λανθάνουσα” ταυτότητα, η οποία αποδιοργανώνεται οριστικά με τον ερχομό της εφηβείας.

Εδώ θα πρέπει να αναφερθεί ότι κυρίαρχο ρόλο στη διαμόρφωση της ταυτότητας διαδραματίζει εκτός από τις εμπειρίες και τα βιώματα της παιδικής ηλικίας και το είδος της κοινωνίας στην οποία καλείται το νέο άτομο να ζήσει και να δράσει. Στις κλειστές κοινωνίες – γεωργικές, αποκεντρωμένες- οι ρόλοι των ενηλίκων είναι σαφείς και η αποσαφήνιση ενός σχεδίου ζωής γίνεται για κάθε νέο μια σχετικά εύκολη υπόθεση.

Στις κοινωνίες όμως που έχουν ταχύτατους ρυθμούς κοινωνικής αλλαγής βιομηχανικές, αστικές- η ιεράρχηση αξιών και σκοπών και ο καθορισμός ενός συνεπούς σχεδίου δράσης γίνεται έργο δύσκολο και χρονοβόρο. Αυτό γίνεται γιατί οι ρόλοι των ενηλίκων είναι πολύπλοκοι και ασαφείς, οι εναλλακτικές λύσεις για όλους τους τομείς της ζωής είναι ποικίλες και συχνά αντικρουόμενες και η προετοιμασία για επαγγελματική σταδιοδρομία και οικονομική αυτάρκεια απαιτεί μακρά μαθητεία και εκπαίδευση.

Σε μια έρευνα που έγινε σε επτά ευρωπαϊκές χώρες του 1971 διαπιστώθηκε ότι μόνο το 5% τόσο των αγοριών όσο και των κοριτσιών θεωρεί τους γονείς και τους δασκάλους ως ιδανική προσωπικότητα που θα επιθυμούσαν να χρησιμοποιήσουν ως πρότυπο για να διαμορφώσουν τη δική τους ταυτότητα. Το 20% προσπαθεί να σχηματίσει το ιδανικό πρότυπο, αντλώντας και συνδυάζοντας στοιχεία από άλλες πηγές. Οι υπόλοιποι επιλέγουν ως πρότυπο συμπεριφοράς κάποιο υπαρκτό μεν, αλλά μακρινό μη συγγενικό πρόσωπο, ενήλικο ή συνομήλικο. Σύμφωνα με τα παραπάνω ποσοστά, εύλογο είναι ότι δεν θα διαφέρουν σημαντικά και για τους δικούς μας νέους.

Κρίση ταυτότητας στην εφηβεία

Κατά τη διάρκεια της εφηβείας το άτομο προσπαθεί να αυτονομηθεί και να σχηματίσει μια ενιαία ανεξάρτητη προσωπικότητα. Για να το πετύχουν αυτό οι έφηβοι πειραματίζονται με ποικίλες εναλλακτικές δυνατότητες, προσπαθούν να επιλύσουν διαφυλικές συγκρούσεις κ.α. Το γεγονός αυτό οδήγησε κάποιους επιστήμονες (Σακελλαρόπουλος, Παπανικολάου, Τριανταφύλλου, 1987) στην άποψη ότι ο έφηβος περνάει

μέσα από μια κρίση ταυτότητας, δηλαδή όλες αυτές οι προσπάθειες του ατόμου ν' αποκτήσει τη δική του ταυτότητα του προκαλούν μια ψυχολογική ένταση και αναταραχή. Μια άλλη άποψη που έχει διατυπωθεί, αναφέρει ότι δεν μπορούμε να προβλέψουμε τη συμπεριφορά του ενήλικου ατόμου με βάση τη συμπεριφορά του στην εφηβεία γιατί εξαιτίας αυτής της ψυχολογικής αναστάτωσης δεν υπάρχει συνέχεια – σημαντική τουλάχιστον – ανάμεσα στο τι είναι το άτομο σαν έφηβος και στο τι είναι σαν ενήλικας. (Τσιάντης, 1987). Ο Ι. Παρασκευόπουλος (1981) αναφέρει πως αυτές οι απόψεις έχουν διατυπωθεί από θεωρητικούς ψυχαναλυτές οι οποίοι στηρίζονται σε δεδομένα που προέρχονται από την κλινική πείρα με διαταραγμένους και προβληματικούς εφήβους. Επίσης στηρίζεται σε έρευνες που έχουν γίνει με εφήβους που έχουν ληφθεί κατά τυχαίο τρόπο που φοιτούν σε σχολείο και έχουν δείξει πως μια κρίση ταυτότητας ούτε χρήσιμη, ούτε απαραίτητη, ούτε αναπόφευκτη είναι. Οι έρευνες αυτές έχουν δείξει ότι υπάρχει σημαντική διαχρονική σταθερότητα και συνέχεια μεταξύ εφηβικής και ενήλικης προσωπικότητας και πως στις πλουραλιστικές και καπιταλιστικές κοινωνίες όπου ταχείς ρυθμοί κοινωνικής αλλαγής επιτείνουν στο έπακρο τη σύγχυση, την αβεβαιότητα και την ανασφάλεια του νέου, λιγότερο από 20% των εφήβων βιώνουν σημαντική ψυχολογική διαταραχή. Ενώ το υπόλοιπο 80% παρουσιάζει ελαφρές μορφές εσωτερικής έντασης και ψυχολογικής αναστάτωσης. Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτά τα "συμπτώματα" παρουσιάζονται κυρίως στα πρώτα χρόνια της εφηβείας που συμβαίνουν οι βιοσωματικές αλλαγές και όχι στα τελευταία χρόνια της εφηβείας που διαμορφώνεται η ταυτότητα του ατόμου.

Πολλοί άλλοι επιστήμονες (Μανωλόπουλος, Γιωσαφάτ, 1987) γράφουν ότι η κρίση της εφηβείας είναι αποτέλεσμα του πολιτισμού και κάποιοι άλλοι ότι δεν είναι αποτέλεσμα μόνο του πολιτισμού αλλά και

άλλων εξωτερικών παραγόντων. Το άτομο προσπαθώντας να βρει τη δική του ταυτότητα, αναπόφευκτα νοιώθει μια ψυχολογική ένταση και αναταραχή με αποτέλεσμα να εκδηλώνει μια μορφή συμπεριφοράς που τελικά παρουσιάζεται σαν κρίση. Επομένως η εφηβική κρίση είναι αναπόφευκτη για την ωριμότητα της προσωπικότητας του ενηλίκου. Η κρίση που περνάει ο έφηβος είναι διαδικασία βασανιστική, αλλά παρόλο αυτά τον βοηθάει να περάσει στην άλλη όχθη –την ενηλικίωση.

Ταυτίσεις στην εφηβεία

“Ταύτιση είναι μια ψυχική διεργασία με την οποία το άτομο αφομοιώνει ένα χαρακτηριστικό, μια ιδιότητα, ένα στοιχείο που ανήκουν σε κάποιο άλλο και μεταμορφώνεται ολικά ή μερικά σύμφωνα μ’ αυτό το πρότυπο” (Αθήνα, 1987).

Πρόκειται για μια αυτόνομη λειτουργία κυρίως ασυνείδητη, η οποία συμβάλλει στην ωρίμανση και εξέλιξη του Εγώ και στη διάπλαση της συμπεριφοράς του ατόμου. Κατά τον Freud, το άτομο δανείζεται στοιχεία από τη συμπεριφορά ενός άλλου, τα αφομοιώνει και τα επανασυνθέτει μέσα στο δικό του ψυχικό χώρο διαμορφώνοντας έτσι μέσα από διαδοχικές ταυτίσεις τη δική του συμπεριφορά. Στην εφηβεία μπορούμε να δούμε δύο μορφές ταυτίσεων την υστερική και τη ναρκισσιστική. Η πρώτη γίνεται συνήθως στην αρχή της εφηβείας και μετά τη διαδέχεται η δεύτερη.

Επιγραμματικά θα μπορούσαμε να πούμε πως “η υστερική ταύτιση βρίσκεται στην υπηρεσία του έρωτα, πρόκειται δηλαδή για ένα τρόπο ηδονής, ή αντίστοιχα ψυχικής ηδονής. Η ναρκισσιστική ταύτιση βρίσκεται στην υπηρεσία της διάτησης του αντικειμένου, αποτελεί

δηλαδή ένα τρόπο κατακράτησης του αντικειμένου'' (Σακελλαρόπουλος, Παπανικολάου, Τριανταφύλλου), (1987, σελ. 78,81).

Άλλες μορφές ταυτίσεων

1) Κατά την πρωτογενή ταύτιση, η δομή της συμπεριφοράς του εφήβου γίνεται ακριβώς σύμφωνα με το μοντέλο του άλλου. 2) Κατά την προβλητική ταύτιση, ο έφηβος προβάλλει το ''είναι'' του στο σώμα του αντικειμένου και έχουμε μια ισχυρή έξαρση της σαδομαζοχιστικής σχέσης με το αντικείμενο, μέσω της αναζωπύρωσης των προβλητικών μηχανισμών. 3) Κατά την ταύτιση με τον επιτιθέμενο, ο έφηβος ταυτίζεται με κάποιον που τον υποτιμά ή του ασκεί κριτική. Μερικές φορές ο έφηβος υιοθετεί τύπος συμπεριφοράς, σύμβολα ή κινήσεις του επιτιθέμενου ο οποίος μπορεί να είναι αρχηγός μιας συμμορίας ή πρόσωπο του περιβάλλοντος του εφήβου που έχει μια σαδιστική στάση προς τον έφηβο.

Οι μορφές των ταυτίσεων στις οποίες αναφερθήκαμε έχουν εξελικτικό χαρακτήρα και οδηγούν το άτομο σε μια ώριμη σχέση με το αντικείμενο. Ο έφηβος οριστικοποιεί την ταυτότητά του σαν άτομο και το ρόλο του μέσα σε μια ετερόφυλη σχέση μέσα από τις ταυτίσεις με πρόσωπα που δεν θα είναι πια οι γονείς του. Επίσης μπορεί να ταυτιστεί με πρόσωπα του ίδιου φύλου και μ' αυτό τον τρόπο θα περάσει τα διάφορα στάδια από το ρόλο του παιδιού στο ρόλο του γονέα με τις υποχρεώσεις και τα αυτονόητα δικαιώματα του ατόμου, αφού τώρα έχει διαφύγει από το αδιέξοδο της οιδιπόδειας σύγκρισης. (Αθήνα 1987)

Ο Σακελλαρόπουλος (1987), αναφέρει ένα παράδειγμα μιας κοπέλας σε σχέση με τη καθηγήτριά της σαν αντιπροσωπευτική εικόνα των διαφόρων μορφών εξέλιξης του εφήβου. (Αθήνα 1987, σελ. 88)

Αντικείμενο των φαντασιώσεων της κοπέλας γίνεται η εσωτερική στάση της καθηγήτριας περισσότερο από την εξωτερική της συμπεριφορά. Πως θα φανταστεί την καθηγήτρια στο γυναικείο ρόλο και ποια θέση θα της δώσει μέσα στον κύκλο των δικών της ερωτικών φαντασιώσεων. Της είναι πιο εύκολο να φανταστεί την καθηγήτρια σ' αυτό το ρόλο απ' ότι τη μητέρα της αφού αυτή τη φαντασίωση την αισθάνεται απαγορευμένη. Έτσι μέσω των φαντασιώσεων και των διαδοχικών ταυτίσεων, θα οδηγηθεί η κοπέλα προς την αποδοχή του γυναικείου ρόλου και αργότερα θα μπορέσει να αποδεχτεί και να πραγματοποιήσει το σεξουαλικό της ρόλο, να δεχτεί την εγκυμοσύνη και να φτάσει τελικά να αποδεχτεί τη μητρότητα. Θα πρέπει οι κοπέλες να περνάνε διαδοχικά απ' όλες τις φάσεις για να φτάσουν ώριμες στο μητρικό ρόλο. Σε αντίθετη περίπτωση ενώ οι κοπέλες θα έχουν γεννήσει παιδί, θα έχουν γίνει μητέρες, ψυχολογικά θα βρίσκονται στη φάση εκείνη που δεν έχουν αποδεχτεί το γυναικείο ρόλο.

Όταν η συμπεριφορά της καθηγήτριας θα είναι ώριμη μέσα στα φυσιολογικά πλαίσια, τότε και η εξέλιξη της κοπέλας θα είναι ομαλή και θα οδηγηθεί στην αποδοχή του γυναικείου ρόλου.

Ένας έφηβος μόνο με υγιή πρότυπα θα κάνει ικανοποιητικές ταυτίσεις δηλαδή η εξέλιξή του προς την ενήλικη φυσιολογική ζωή αντίθετα τη νεύρωση και τη ψύχωση δεν είναι μια μοιραία πορεία. Καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη θα έχει η συμπεριφορά και η στάση των νέων αντικειμένων αγάπης και ανταγωνισμού που θα επενδύσει, τα οποία θα τον βοηθήσουν ουσιαστικά ή όχι στην πορεία του. (Σακελλαρόπουλος, Παπανικολάου, Τριανταφύλλου, 1987).

Χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς των εφήβων

Υπάρχουν άνθρωποι που όταν ακούσουν τη λέξη “εφηβεία” αμέσως σκέφτονται βρώμικα ρούχα, ναρκωτικά, ντίσκο και σπάνια να σκεφτούν έφηβους που δουλεύουν, που είναι αθλητές, που ζωγραφίζουν κ.α. Σε μερικές περιπτώσεις μάλιστα εξισώνουν την έννοια της εφηβείας με παθολογία και αυτό γιατί οι πιο πολλοί επιστήμονες, ψυχολόγοι και ψυχίατροι ασχολήθηκαν περισσότερο με τα παθολογικά φαινόμενα, παρά με τα φυσιολογικά αυτής της ηλικίας. Φυσικά η συμπεριφορά των παιδιών αλλάζει όταν αρχίζουν να μπαίνουν στην εφηβεία, αλλά δεν είναι μόνο παθολογική. Όλες οι αλλαγές που συμβαίνουν στον έφηβο – στο βιοσωματικό, γνωστικό και κοινωνικό τομέα- έχουν άμεση επίδραση στη ψυχολογία του και κατ’ επέκταση στη συμπεριφορά του.

Έτσι παρατηρούμε μια αλλαγή στη συμπεριφορά του 13 άχρονου παιδιού που τις περισσότερες φορές είναι φυσιολογική και λιγότερες φορές “αγγίζει” τα όρια της παθολογίας. Τα ενδιαφέροντά του αλλάζουν, γίνεται πιο ευαίσθητο, αναπτύσσει τη κρίση του, δεν θέλει να του συμπεριφέρονται σαν να είναι παιδί, αναλαμβάνει ευθύνες, θέλει να κάθεται ώρες στο δωμάτιό του, ασχολείται με την εξωτερική του εμφάνιση κ.α.

Ας δούμε τώρα μερικά έντονα χαρακτηριστικά των εφήβων που επηρεάζουν τη συμπεριφορά τους:

Καταρχήν οι έφηβοι έχουν έντονη τη τάση να εναντιώνονται σε κάθε μορφή εξουσίας γι' αυτό και θεωρούνται απειθαρχοί και επαναστάτες. Όμως οι ίδιοι οι έφηβοι συμπεριφέρονται έτσι γιατί θέλουν να σχηματίσουν δικές τους απόψεις και να κερδίσουν την ανεξαρτησία τους. Δεν είναι διατεθειμένοι να υποταχθούν σε καμία αυθαίρετη εξουσία, όμως είναι υπάκουοι και υποταγμένοι στον αρχηγό που έχουν δεχθεί, είτε αυτός είναι ένας συνομήλικός του είτε ένας ενήλικος.

Συχνά οι έφηβοι ταυτίζονται με τον αρχηγό που έχουν δεχθεί, αντιγράφοντας και τα μειονεκτήματά του και τα πλεονεκτήματά του με αποτέλεσμα να φτάνει στο σημείο να εγκαταλείπει την ταύτισή του με άλλες μορφές εξουσίας όπως είναι οι γονείς ή οι δάσκαλοι. Γι' αυτό έχει μεγάλη σημασία για τον έφηβο να έχει σωστούς αρχηγούς με τους οποίους να μπορεί να ταυτιστεί γιατί η επίδραση της ταύτισης είναι πολύ μεγαλύτερη από την επίδραση της διδασκαλίας. (Χουρδάκη Μ. 1982)

Για παράδειγμα όταν ένας έφηβος θέλει να εκδηλώσει την εναντίωσή του στη σχολική εξουσία, παρατηρούμε να είναι αμελής, αγενής, να αδιαφορεί για το μάθημα, να κάνει αδικαιολόγητα απουσίες κ.α. Καθώς όμως προχωρεί η εφηβεία προς την ολοκλήρωσή της, οι εκδηλώσεις αυτές μειώνονται σε αριθμό και σε ένταση.

Το ίδιο συμβαίνει και με τους γονείς του, όσο πιο περιοριστικοί είναι τόσο πιο συχνά εκδηλώνεται η αντίσταση προς τη γονεϊκή εξουσία. Ο έφηβος προσπαθεί να μεγαλώσει, δεν θέλει συμβουλές και κηδεμονία χωρίς αυτό να σημαίνει πως θέλει να αποξενωθεί από τους γονείς του, απλώς θέλει να είναι ανεξάρτητος.

Η τάση αυτή που έχει ο έφηβος δεν είναι ανεξάρτητη από τις αλλαγές που γίνονται στο σώμα του, το νοητικό του και το γνωστικό του επίπεδο. Για παράδειγμα σε αυτή τη φάση το άτομο αποκτά τη νοητική ικανότητα για να κρίνει και να αμφισβητεί με αποτέλεσμα ν' ανακαλύπτει ότι οι γονείς του δεν είναι η πηγή σοφίας που τους θεωρούσε. Επίσης μπορεί να κάνει κριτική για τα υπάρχοντα κοινωνικά συστήματα, την πολιτική, τη θρησκεία και επιμένουν να εφευρίσκουν εναλλακτικά συστήματα.

Ένα από τα βασικότερα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς του εφήβου είναι η άρνηση, η οποία δεν είναι μόνο χαρακτηριστικό της εφηβείας, αλλά κάθε κρίσης του ανθρώπου. Με την άρνηση, ο έφηβος αρχίζει να αντιπαραθέτει στο περιβάλλον τον εαυτό του, θέλει να σταματήσει να είναι το καλό παιδί που προσαρμόζεται παντού και πάντοτε. Πολλοί ψυχολόγοι και ψυχίατροι (Τσιάντης, Μανωλόπουλος) δεν παραδέχονται τον έφηβο που δεν αρνείται ποτέ, γι' αυτό το λόγο οι γονείς δεν θα πρέπει να ανησυχούν όταν τα παιδιά τους κάνουν χρήση του "όχι" τουλάχιστον μέχρι τα 18 τους χρόνια γιατί μετά αρχίζει το συνεργατικό στάδιο.

Η ηλικία αυτή διαφέρει από έφηβο σε έφηβο, γιατί εξαρτάται από το πότε τελειώνει το στάδιο της άρνησης στο καθένα. Θα ήταν καλό για κάθε έφηβο να του "αφήνουμε" να τελειώνει το στάδιο αυτό και όχι να πιέζεται να δεχτεί απότομα τις κοινωνικές του επιταγές. Ο ίδιος ο έφηβος παρατείνει την κρίση του μέχρι να αισθανθεί ότι μπορεί να προσαρμοσθεί στην κοινωνία και ν' αναλάβει τις ευθύνες του. Η άρνηση παραμένει και είναι ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα που υπάρχει και στον ενήλικο βίο, μόνο που ένας ώριμος ενήλικας τη χρησιμοποιεί όπου χρειάζεται. Οι έφηβοι όμως τις περισσότερες φορές χρησιμοποιούν το "όχι", γιατί θεωρούν το "ναι" υποτέλεια και συμβιβασμό. (Χουρδάκη Μ., Αθήνα 1982).

Αντίθετα με την εξάρτηση του παιδιού και την ανάγκη του για προστασία, ο έφηβος “διψά” για περιπέτειες και έχει ανάγκη την ανεξαρτητοποίηση. Δεν θέλει κηδεμονία, θέλει την προσωπικότητά του, την απόστασή του, αναζητάει τον εαυτό του και σ’ αυτή τη φάση οι γονείς θα πρέπει να ξέρουν να εξελίσσονται και να προσαρμόζονται. Κι ενώ ακούμε συχνά έναν έφηβο να λέει : “είναι δική μου υπόθεση” αργότερα βρίσκει κάποιο τρόπο να ξαναφέρει το θέμα για συζήτηση για να έχει και την άποψη των γονιών του. Επίσης οι έφηβοι θέλουν να δείξουν ότι έχουν ικανότητες και πως μπορούν να τα καταφέρουν και εκείνοι να ξεπεράσουν τα εμπόδια που βρίσκονται στο δρόμο τους. Η τάση αυτή του εφήβου για ανεξαρτητοποίηση είναι απόρροια όλης της διαδικασίας της αναζήτησης της ταυτότητάς του. Θέλει και αισθάνεται πως θα τα καταφέρει μόνος του και θέλει επιβεβαίωση γι’ αυτό να “βρει τον εαυτό του” να ενηλικιωθεί.

Ο έφηβος αγαπά την υπευθυνότητα και γι’ αυτό αναλαμβάνει να κάνει πολλά πράγματα υπεύθυνος. Συχνά τακτοποιεί το δωμάτιό του, όταν του αναθέσουν να κάνει μια εργασία η οποία τον ενδιαφέρει, την κάνει πολύ υπεύθυνα. Υπάρχουν όμως και πολλοί έφηβοι που αποφεύγουν να παίρνουν ευθύνες και αυτό γιατί ένιωσαν ανασφάλεια στη παιδική τους ηλικία ή μερικά αγόρια επειδή ήταν τα παραχαϊδεμένα της μητέρας τους. Πολλά κορίτσια αντί να αναλαμβάνουν την ευθύνη της μητρότητας εξακολουθούν να θέλουν να ασχολούνται οι άλλοι μαζί τους. Πάνω σ’ αυτό το θέμα αξίζει να αναφέρουμε το παράδειγμα του Πήτερ Παν και της Μαίρης Ρόουζ. Ο πρώτος ήταν ένα αγόρι που δεν ήθελε να μεγαλώσει και η ιστορία του ήταν γεμάτη περιπέτειες και ευτυχία. Η Μ. Ρόουζ είναι ένα κορίτσι με τον ίδιο ψυχολογικό χαρακτήρα, επειδή δε μεγάλωσε ποτέ ήταν ανίκανη ν’ αντιμετωπίσει τις ευθύνες της ζωής και έγινε “φάντασμα” ζώντας σ’ ένα κόσμο

φαντασίας για να καταφύγει τελικά στη νεύρωση. (Χάντφελντ Τ.Α, 1979).

Άλλα σημαντικά χαρακτηριστικά της εφηβείας

Με την έναρξη της εφηβείας και σε σχέση με την υπευθυνότητα των εφήβων έχουμε ένα άλλο χαρακτηριστικό, το πείσμα και την ισχυρογνωμοσύνη. Ο έφηβος που αναλαμβάνει να κάνει κάτι, το κάνει με πείσμα για να "φέρει" το επιθυμητό αποτέλεσμα. Αυτό το πείσμα και η ισχυρογνωμοσύνη του, του εξασφαλίζει την ισορροπία που του χρειάζεται. Κάθε καινούργιο πράγμα του χαλάει αυτή την ισορροπία, κάτι το διαφορετικό του δημιουργεί ανισορροπία, προσωρινή βέβαια, αλλά δεν έχει διάθεση να την υποστεί.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της εφηβείας είναι η ευσυγκινησία και η υπερευαισθησία. Όλα τα παιδιά είναι λιγότερο ευαίσθητα πριν τα 12 τους χρόνια και περισσότερο ευαίσθητα με την έναρξη της εφηβείας, γίνονται πιο κακόκεφοι, θίγονται εύκολα και κλαίνε εύκολα. Ο έφηβος εύκολα απογοητεύεται και συχνά τον ενοχλούν αθώα πράγματα. Ειδικά αυτή την περίοδο που διαμορφώνουν τις σχέσεις τους με φίλους αν εκείνοι τους δείξουν κάποια δυσφορία, θίγονται αμέσως και στέκονται πάνω σ' αυτό με διαμαρτυρίες και εκνευρισμούς. Τα συναισθήματά του πληγώνονται εύκολα και ότι λέγεται γι' αυτόν το θεωρεί κριτική εις βάρος του. Οι έφηβοι συνήθως εκδηλώνουν την ευσυγκινησία τους στο οικογενειακό τους περιβάλλον, μαλώνοντας με τα αδέρφια τους. Το αγόρι βυθίζεται σε μελαγχολική σιωπή και καμιά φορά σε βίαιες

εκρήξεις, ενώ το κορίτσι ξεσπάει σε υστερικά κλάματα. (Χουρδάκη Μ., 1982).

“ Η έντονη αυτή ευσυγκινησία του εφήβου είναι επακόλουθο της διατάραξης στην ισορροπία των ορμονών. Με την πάροδο της ηλικίας σύντομα εξασφαλίζεται νέα ορμονική ισορροπία και μαζί με αυτή και συναισθηματική σταθερότητα” (I. Παρασκευόπουλος Αθήνα, σελ. 154). Αποτέλεσμα της ευσυγκινησίας του εφήβου είναι να εξωτερικεύει την εσωτερική του ένταση με μια νευρικότητα, με υπερένταση και με το να μη μπορεί να συγκεντρώσει την προσοχή του σε ένα έργο. Όσο ο έφηβος καταβάλλει προσπάθειες να ελέγχει και να μην εξωτερικεύει τις ψυχικές του συγκρούσεις και εντάσεις τόσο πιο πολύ νευρικότητα και ανησυχία εκδηλώνει.

Συχνά ο έφηβος νοιώθει πλήξη και αδιαφορία για πράγματα που πριν τον ευχαριστούσαν και που φρόντιζε με επιμέλεια. Τον βλέπουμε να δείχνει κουρασμένος και απρόθυμος να εκτελέσει τις υποχρεώσεις του, αποτέλεσμα την απότομη πτώση του επιπέδου της σχολική επίδοσής του. Αυτή η αδιαφορία και η απροθυμία που δείχνει ο έφηβος δεν σημαίνουν τεμπελιά ή ανεπάρκεια της νοητικής του ικανότητας, αλλά τις πιο πολλές φορές είναι επακόλουθο της απότομης αλλαγής – βιολογικής και σωματικής- η οποία απορροφά πολύ ενεργητικότητα. Σύμφωνα με την Μ. Χουρδάκη, (1982) η στάση των γονιών και των δασκάλων δεν θα πρέπει να είναι αρνητική σ’ αυτή την αποστροφή του εφήβου προς την εργασία γιατί μ’ αυτό τον τρόπο μεγαλώνει η αποστροφή του, αφού μειώνεται η επιθυμία του να κάνει αυτό που οι άλλοι περιμένουν απ’ αυτόν.

Φαίνεται παράξενο σε πολλούς γονείς που το παιδί τους ενώ μέχρι τώρα αναζητούσε τη συντροφιά των άλλων, εντελώς απότομα χάνει το ενδιαφέρον που είχε για τους χθεσινούς συντρόφους και αποσύρεται ολομόναχο στο δωμάτιό του με κλειδωμένη την πόρτα. Παρατηρούμε

ότι δεν αποσύρεται ή απομονώνεται από τους συνομήλικούς του μόνο, αλλά και από την οικογένειά του και σταματά να παίρνει μέρος σε εκδηλώσεις που συμμετείχε πρώτα. Αυτή τη περίοδο ο έφηβος αρχίζει να συγκεντρώνεται στον εαυτό του, προσπαθεί να τον γνωρίσει καλύτερα και να τον βοηθήσει να κατευθύνει αυτή τη κρίση του.

Αυτή την απόσυρση δεν την κάνει από αδιαφορία, αλλά όλη τη σύγχυση που επικρατεί μέσα του μερικές φορές ο έφηβος την εξωτερικεύει με ένα είδος μελαγχολίας και μοναξιάς "ζώντας" περισσότερο το μέλλον του παρά το παρόν. Όπως είναι κλεισμένος στον εαυτό του, μερικές φορές αφήνει τη σκέψη του να περιπλανηθεί στο χώρο της φαντασίας. Το πιο συνηθισμένο θέμα των εφηβικών φαντασιώσεων είναι ιστορίες με ήρωες που συνεχώς αντιμετωπίζουν αντιξοότητες και υποφέρουν με τους οποίους ταυτίζεται ο έφηβος.

Η φαντασίωση είναι πολύ συχνή ενασχόληση της εφηβείας και γίνεται μέσο να βρει διέξοδο στον έντονο συναισθηματισμό του. Ο Ι. Παρασκευόπουλος αυτή τη συμπεριφορά τη χαρακτηρίζει "αυτιστική", η οποία συχνά κάνει τον έφηβο να χάνει την επαφή του με την πραγματικότητα και έτσι να δυσχεραίνει την κοινωνική του προσαρμογή.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό που δεν παρουσιάζεται σε όλους τους εφήβους είναι κάποια δειλία και αποφυγή σχέσεων. Συνήθως ο έφηβος κάθεται μόνος του, δεν μιλάει εύκολα, γενικά φαίνεται συγκρατημένος και πολλές φορές αποφεύγει τις σχέσεις κρατώντας εχθρική στάση απέναντι στους άλλους. Προβάλλει συνεχώς αντιρρήσεις, διαφωνεί, δεν είναι συνεργάσιμος και φιλονικεί με όλους χωρίς λόγο. Το ίδιο που κάνει στο σπίτι του, το κάνει και σε φίλους του: προκαλεί καβγάδες και αντιδικίες, με αποτέλεσμα να διαλύονται πολλές φορές παιδικές φιλίες. Όλα αυτά αρχίζουν να περιορίζονται με το τέλος της εφηβείας που γίνεται το άτομο πιο κοινωνικό και συνεργάσιμο. Αυτή η αποφυγή

σχέσεων μπορεί να οφείλεται στο συναίσθημα ανασφάλειας και αβεβαιότητας που έχει ο έφηβος, στην έλλειψη αυτοπεποίθησης η οποία εντείνεται και από τις ανησυχίες και τους φόβους που βιώνει ο έφηβος για τη σωματική εμφάνιση και σεξουαλική του επάρκεια και καταλληλότητα. Συχνά ο έφηβος νιώθει πως δεν θα τα καταφέρει ν' ανταποκριθεί στα καθήκοντά του γι' αυτό αρνείται να τα εκτελέσει. (Χουρδάκη Μ., 1982).

Όσον αφορά τη στάση του εφήβου προς το άλλο φύλο, στην αρχή της εφηβείας υπάρχει ανοιχτή εχθρότητα μεταξύ των δύο φύλων. Τα κορίτσια δείχνουν μεγαλύτερη αποστροφή προς τα αγόρια απ' ό,τι τα αγόρια προς τα κορίτσια, η οποία εκφράζεται με επικρίσεις και σχόλια. Η αποστροφή αυτή εκδηλώνεται στα πρώτα χρόνια της εφηβείας αφού αργότερα αναπτύσσεται η ετερόφυλη έλξη και το ενδιαφέρον για την ετερόφυλη συναναστροφή.

Όταν οι έφηβοι δημιουργήσουν φιλικές παρέες συνδέονται με τα άλλα μέλη της παρέας με πίστη και αφοσίωση. Η πίστη αυτή συνεχίζεται με το θαυμασμό που γεμίζει τον έφηβο, για τους ήρωες, για τα είδωλα καθώς και με το σεβασμό που νιώθει γι' αυτά τα πρόσωπα που θαυμάζει. Μέσα από τη συμμετοχή του σε μια ομάδα ο έφηβος δεν χάνει την ατομικότητά του. Θέλει να αναδειχτεί, να λάμψει και να επιδοκιμαστεί από την ομάδα. Ενεργεί σαν μέλος μιας μικρής κοινότητας που υπακούει για να μεγαλώσει έτσι το κύρος του.

Ο έφηβος είναι πιστός στην ομάδα που ανήκει και πολλές φορές ταυτίζεται μ' αυτή. Έτσι βλέπουμε το ντύσιμό του να είναι το ίδιο με τους άλλους συνομηλίκους του και να έχουν τις ίδιες συνήθειες με αυτούς. Έχουν ακόμα και ένα δικό τους τρόπο επικοινωνίας, συμπεριφοράς, τη γλώσσα της εφηβικής κουλτούρας. Πρόκειται για ένα λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται από τους εφήβους σαν στοιχείο του ατόμου με την ομάδα. Το λεξιλόγιο αυτό είναι διαφορετικό για κάθε

γενιά εφήβου και αναφέρεται σε θέματα που έχουν ιδιαίτερη σπουδαιότητα για τη συγκεκριμένη εφηβική ομάδα. Τέλος θα πρέπει να αναφερθούμε στον ιδεαλισμό και στο ρομαντισμό της εφηβείας.

Ο ιδεαλισμός είναι απαραίτητος στην εφηβεία για την ολοκλήρωση του ανθρώπου. Ο ιδεαλισμός αυτός σήμερα παίρνει διαφορετική μορφή απ' ότι παλαιότερα, ο έφηβος σήμερα αναζητά έναν τέλειο κόσμο και τέλειους ανθρώπους. Η ανάγκη αυτή είναι πιο έντονη στους νέους που ζουν μια καθημερινή ζωή ανιαρή, οι οποίοι δημιουργούν με τη φαντασία τους έναν ευτυχισμένο κόσμο. (Χουρδάκη Μ., 1982).

Ο έφηβος κρίνει τον εαυτό του και τους άλλους με μέτρο τα δικά του ιδανικά. Έκφράζει απόψεις και όχι πεποιθήσεις, γιατί οι πεποιθήσεις βασίζονται στην εμπειρία. Μπορεί να φαίνεται δογματικός όταν εκφράζει τη γνώμη του, αλλά ο δογματισμός του αυτός πηγάζει από την ανασφάλειά του: επειδή ακριβώς δεν είναι σίγουρος για τον εαυτό του γι' αυτό κατηγορεί τους άλλους για τις ανεπάρκειές τους. Γιατί, η δυσαρέσκειά του απέναντι στον κόσμο και στους άλλους ανθρώπους, δεν είναι παρά μια προβολή της δικής του εσωτερικής σύγχυσης. Αυτό τον κάνει να αναζητά στον εξωτερικό ιδανικό κόσμο την ειρήνη και την τάξη που δε βρίσκει μέσα στη δική του ψυχή' (Χάντφελντ Τ. Α, 1979).

Ο έφηβος εξιδανικεύει, θέλει να δημιουργήσει δικό του κόσμο, πιο ιδανικό, πιο καλό, πιο όμορφο, πιο έντιμο, πιο δίκαιο. Δεν βρίσκει όμως γύρω του αυτό τον κόσμο, γι' αυτό προσπαθεί να ωραιοποιήσει τον κόσμο που υπάρχει, σβήνοντας την πραγματικότητα. Θα πρέπει οι έφηβοι να βλέπουν κατάματα και ρεαλιστικά μερικά πράγματα, να δούνε ποια είναι η ζωή και οι γύρω άνθρωποί τους, για να μπορέσουν ν' αντέξουν σ' αυτά που του επιφυλάσσει η υπόλοιπη ζωή τους.

Τέλος πρέπει να τονιστεί ότι τα παραπάνω χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς του εφήβου χαρακτηρίζουν τους εφήβους σαν σύνολο και όχι κάθε έφηβο μεμονωμένο. Δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι οι έφηβοι

παρουσιάζουν όλα τα χαρακτηριστικά αυτά. Ένας έφηβος μπορεί να παρουσιάζει μερικά απ' αυτά, ενώ άλλος να παρουσιάζει ελάχιστα και σε ελαφρά μορφή. Πολλές ατομικές διαφορές υπάρχουν στο χρόνο που εμφανίζεται το κάθε χαρακτηριστικό, στη διάρκειά του. Κάθε έφηβος είναι ξεχωριστή και εξατομικευμένη περίπτωση.(Χουρδάκη Μ., 1982).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

ΟΙ ΑΝΑΓΚΕΣ ΤΗΣ ΕΦΗΒΕΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΤΙΣ ΕΠΗΡΕΑΖΟΥΝ

Η εφηβική ηλικία αποτελεί μια ξεχωριστή αναπτυξιακή περίοδο με τα δικά της γνωρίσματα και τους δικούς της στόχους, που τη διαφοροποιούν από τις άλλες εξελικτικές περιόδους. Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε τις ανάγκες της εφηβικής ηλικίας, καθώς και τους παράγοντες που επηρεάζουν αυτές τις ανάγκες.

Η μελέτη των αναγκών του εφήβου και των καταλληλότερων τρόπων ικανοποίησής τους έχει μεγάλη σημασία, τόσο για τη δική τους σωματική και ψυχική υγεία όσο για την υγεία της κοινωνίας στην οποία ζούμε.

Όλες τις ανάγκες των εφήβων θα μπορούσαμε να τις διαιρέσουμε σε βιολογικές, ψυχολογικές και κοινωνικές χωρίς όμως αυτή η κατηγοριοποίηση να έχει σαφή όρια, γιατί όλες οι ανάγκες των εφήβων αλληλοεπηρεάζονται.

Οι βασικές αυτές ανάγκες των εφήβων είναι τις περισσότερες φορές ανεπηρεάστες από τις κοινωνικές συνθήκες. Και αυτό γιατί ο άνθρωπος πάντα χρειάζεται τροφή, σεξουαλική ικανοποίηση, ασφάλεια, διαπροσωπικές σχέσεις και μια θέση στην κοινωνία που τον περιβάλλει. Συχνά οι αλλαγές των κοινωνικών συνθηκών δημιουργούν μεταβολές στον τρόπο ικανοποίησης των αναγκών ή δημιουργούν καινούργιες ανάγκες που πρέπει ν' αντιμετωπισθούν.

Οι κοινωνικές αλλαγές που επηρεάζουν τις ανάγκες των εφήβων, μπορεί να είναι γενικότερες κοινωνικές αλλαγές της κοινωνίας μας ή να

είναι αλλαγές που αφορούν άμεσα την οικογένεια μέσα στην οποία ζει ο έφηβος. (Κόνγκνερ, 1999).

Οι γενικότερες κοινωνικές αλλαγές είναι:

1) Η ταχύτατη τεχνολογική ανάπτυξη και ο αυξανόμενος καταναλωτισμός, τα οποία δεν συμβάδισαν ποτέ με την ψυχική ανάπτυξη του ανθρώπου, έχουν σαν αποτέλεσμα οι έφηβοι να συμβιβάζονται και να ενσωματώνονται στην κοινωνία των "προσγειωμένων" ανθρώπων. Και αντί να ζουν στον όμορφο κόσμο που εκείνοι ονειρεύονται, αρχίζουν και αυτοί να καταναλίσκουν και να συσσωρεύουν αυτά που προσφέρει η τεχνολογική, καταναλωτική κοινωνία μας: φαγητό, εύκολο σεξ και χρήματα για ν' αγοραστούν αυτές οι απολαύσεις.

2) Τα οικολογικά προβλήματα όπως η αστικοποίηση, ο υπερπληθωρισμός, η καταστροφή του περιβάλλοντος, η μαζική και άμεση πληροφόρηση καθώς και ο φόβος μιας πυρηνικής καταστροφής είναι παράγοντες που επηρεάζουν αρνητικά τις ανάγκες των εφήβων. Και αυτό γιατί "για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας η δική μας γενιά, τα μικρά παιδιά και οι νέοι έφηβοι αισθάνονται διπλά προδομένοι και φοβισμένοι. Ο φόβος της πυρηνικής καταστροφής, με την απτότητά της, την αδυναμία προσωπικής διαφυγής έχει επηρεάσει πολύ περισσότερο απ' ότι φανταζόμαστε τη νέα γενιά" (Γιωσαφάτ Μ., 1990).

Αυτό είναι φυσικό αφού σήμερα υπάρχει η τηλεόραση που είναι μαζική, άμεση, ζωντανή και έγχρωμη πληροφόρηση που προσφέρει στον έφηβο έναν καταίγισμο πληροφόρησης και κυρίως ζωντανών εικόνων. Έμπροστά στο καθημερινό αυτό σφυροκόπημα, ο έφηβος

αναδιπλώνεται στον εαυτό του, απωθεί και μεταβιβάζεται κατά τη μεγάλη πλειοψηφία του. Γίνεται εμείς'' (Γιωσαφάτ Μ. ,1990)

Οι αλλαγές που αφορούν άμεσα την οικογένεια είναι:

1. Η σεξουαλική απελευθέρωση που ελάττωσε σε μεγάλο βαθμό τον πουριτανισμό της ελληνικής οικογένειας γύρω από τη σεξουαλικότητα.

Στα αστικά κέντρα τουλάχιστον γίνεται παραδεκτό πως τα παιδιά έχουν τη δική τους σεξουαλικότητα. Έτσι με τη σωστή αντιμετώπιση της σεξουαλικότητας προδικάζεται η βελτιωμένη ψυχική υγεία των εφήβων η οποία έχει σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία καλύτερης συζυγικής ζωής για τους νέους.

Η έλλειψη όμως σωστής ενημέρωσης και καθοδήγησης εφήβων και γονιών και η λαθεμένη αντίληψη για τη σεξουαλική απελευθέρωση έχει δημιουργήσει αρκετά προβλήματα. Μερικά από αυτά είναι η πρόωμη έναρξη σεξουαλικών σχέσεων, οι ανεπιθύμητες κυήσεις των εφήβων που οδηγούν στην έκτρωση ή στην ανατροφή των εξώγαμων παιδιών και η αύξηση των σεξουαλικών μεταδιδόμενων ασθενειών, τα οποία ευτυχώς στη χώρα μας δεν είναι έντονα όπως στο εξωτερικό. Επίσης η ανικανότητα πολλών νέων να διαχωρίσουν τη σεξουαλική πράξη από τη γενικότερη συναισθηματική και ερωτική σχέση, μπορεί να τους δημιουργήσει ψυχικά προβλήματα, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να έχουν μια υγιή ερωτική σχέση στην ενήλικη ζωή τους. (Χουρδάκη Μ. 1982).

2. Με την διάλυση της εκτεταμένης οικογένειας και τον περιορισμό της στην πυρηνική οικογένεια δημιουργήθηκε μια καλύτερη και πιο ώριμη συζυγική σχέση. Το ζευγάρι ζει και είναι ανεξάρτητο από τους γονείς του και του δίνεται η ευκαιρία να αναπτύξει μια συναισθηματική σχέση,

χωρίς τις επεμβάσεις των γονιών. Ωστόσο το ζευγάρι με αυτό τον τρόπο δεν έχει ένα ευρύτερο υποστηρικτικό περιβάλλον που θα το προστατεύει και θα το υποστηρίζει σε κάθε γεγονός της ζωής του. Γενικά θα μπορούσαμε να πούμε πως όταν οι σχέσεις του ζευγαριού δεν είναι καλές μπορούν να ζημιώσουν σημαντικά την εξέλιξη του εφήβου, καθώς και όταν είναι καλές οι σχέσεις του μπορούν να επηρεάσουν θετικά την εξέλιξη του εφήβου. (Χουρδάκη Μ. 1982)

3. Με την αύξηση των δικαιωμάτων των παιδιών και των εφήβων και η δημοκρατοποίηση της οικογένειας, υπήρξαν αλλαγές που είχαν θετικά και αρνητικά στοιχεία. Κατ' αρχήν άρχισε να υποχωρεί η αυταρχική οικογένεια, με αποτέλεσμα οι γονείς να μην αποφασίζουν ανεξέλεγκτα για την τύχη των παιδιών τους. Όμως μαζί με την υποχώρηση της αυταρχικότητας άρχισε να εκλείπει και η σταθερότητα της οικογένειας με αποτέλεσμα οι γονείς να μην ξέρουν πόσο και πότε να επιβάλλουν τη δική τους θέληση στα παιδιά και τους εφήβους.

Άρχισε επίσης να εκλείπει και η προσαρμογή στις απαραίτητες κοινωνικά μορφές εξουσίας, να παρατηρούμε η ελευθερία να συγχέεται με την ασυδοσία και ο αυταρχισμός της οικογένειας να γίνεται αναρχισμός μέσα στην οικογένεια με προεκτάσεις άμεσες στη σχολική εκπαίδευση και στη κοινωνική ζωή στην εφηβική ηλικία. Πολλοί γονείς είναι αμήχανοι και χορηγούν υπερβολική ελευθερία σε μια ηλικία που το παιδί και ο έφηβος χρειάζεται καθοδήγηση και όρια τόσο στη σεξουαλικότητα, όσο και στην επιθετικότητά του, τα οποία δεν μπορεί ακόμα να χαλιναγωγήσει μόνος του. Όμως τα παιδιά και οι έφηβοι δεν θα πρέπει να νιώθουν σύγχυση και ανασφάλεια και να οδηγούνται σε πράξεις αντικοινωνικής συμπεριφοράς, γι' αυτό χρειάζονται δημοκρατικά και σαφή όρια.

4. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται στη χώρα μας μια πρόωρη σχεδόν απομάκρυνση του εφήβου από την οικογένειά του και η δημιουργία μιας

ιδιαίτερης εφηβικής κουλτούρας, φαινόμενο που δεν ήταν τόσο συχνό σε άλλες εποχές, γιατί οι περισσότεροι έφηβοι βρίσκονται κάτω από την εποπτεία της οικογένειας ή του σχολείου. Έτσι οι σημερινοί έφηβοι είναι ανεξάρτητοι από τους γονείς τους χωρίς αυτό να σημαίνει πως δεν είχε αρνητικές επιπτώσεις γι' αυτούς. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται αύξηση στη νεανική εγκληματικότητα και παραβατικότητα, πρόωρη σεξουαλική δραστηριοποίηση, εκτρώσεις, ανεπιθύμητες εγκυμοσύνες, αποκοπή από την οικογένεια και το σχολείο. Όλα αυτά δημιούργησαν μια κατακόρυφη άνοδο των αυτοκτονιών στην εφηβική ηλικία, αφού υπάρχει μεγάλη μοναξιά και "κενό" στις σχέσεις.

Όλες οι παραπάνω μεταβολές στην ελληνική οικογένεια και στην ελληνική κοινωνία επηρεάζουν τις ανάγκες των εφήβων. Ανεξάρτητα όμως από αυτό, μπορούμε να αναφερθούμε σε κάποιες ανάγκες των εφήβων τις οποίες είναι απαραίτητο να γνωρίζουμε. (Χουρδάκη Μ. 1982).

A. ΒΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ

Είναι οι ανάγκες που έχουν όλοι οι άνθρωποι τις οποίες είναι απαραίτητο να ικανοποιήσουν για να επιβιώσουν, διότι αφορούν τη σωματική τους υγεία. Η σωματική υγεία των εφήβων επιτυγχάνεται με τη σωστή διατροφή και περίθαλψη. Όταν δεν καλύπτονται οι βιολογικές ανάγκες του εφήβου, δε μπορεί να αναπτυχθεί φυσιολογικά το σώμα του, με αποτέλεσμα η σωματική του ανάπτυξη να μην συμβαδίζει με την ψυχική του ανάπτυξη. Εξάλλου η σωματική ανάπτυξη του εφήβου επηρεάζει την ψυχική του ανάπτυξη, γιατί τόσο ο ίδιος ο έφηβος όσο και

οι συνομήλικοί του καθώς και οι ενήλικοι που τον περιβάλλουν, δίνουν ιδιαίτερη σημασία στην εξωτερική του εμφάνιση. Και αυτό επειδή το κορίτσι πρόκειται να γίνει γυναίκα και το αγόρι άνδρας, διότι για τους περισσότερους η σωματική διάπλαση είναι ένα δείγμα αυτής της αλλαγής. Μερικές βιολογικές ανάγκες είναι η ανάγκη για φαγητό, στέγη κ.α. (Χάντφελντ, 1980).

B. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ

Τις ανάγκες αυτές του εφήβου δεν θα πρέπει να τις περιγράψουμε ανεξάρτητα από την οικογένειά του και το κοινωνικό περίγυρο που ζει, γιατί μέσα από αυτές τις ομάδες ζητά να τις ικανοποιήσει. Ο τρόπος που θα ικανοποιηθεί κάθε ψυχολογική ανάγκη του εφήβου είναι καθοριστικός για την πορεία αυτής της ανάγκης και των τρόπων που ζητά για την ικανοποίησή της, τόσο στο παιδί όσο και στον ενήλικο. Οι ψυχολογικές ανάγκες των εφήβων είναι:

- 1.** Η ανάγκη για αγάπη που είναι πολύ βασική και σημαίνει ότι ο έφηβος πρέπει να αναπτύξει μια σχέση με τους γονείς του μέσα από την οποία αντιλαμβάνεται τη δική του ταυτότητα και αξία. Το βασικό στοιχείο αυτής της αγάπης είναι ν' αγαπιέται ο έφηβος από τους γονείς του χωρίς όρους γι' αυτό που είναι, ανεξάρτητα από το φύλο, την φυσική του εμφάνιση, τις ικανότητές του και την προσωπικότητά του. Έτσι ο έφηβος αναπτύσσει και κάποια αυτοεκτίμηση και παραδοχή.
- 2.** Η ανάγκη για ασφάλεια. Αυτή η ανάγκη ικανοποιείται όταν ο έφηβος ζει σε μια οικογένεια με σταθερές ενδοοικογενειακές σχέσεις, όπου οι στάσεις και η συμπεριφορά των γονιών απέναντί του χαρακτηρίζονται από συνέπεια. Επίσης είναι απαραίτητο να γνωρίζει ο έφηβος την αντίδραση των γονιών του σε κάθε συμπεριφορά του.

3. Η ανάγκη για αναγνώριση και παραδοχή. Για να γίνει ο έφηβος υπεύθυνο ενήλικο άτομο είναι απαραίτητο να αποκτήσει σταδιακά γνώσεις και ικανότητες στο συναισθηματικό, νοητικό και κοινωνικό επίπεδο. Για να μπορέσει όμως ν' αποκτήσει αυτές τις ικανότητες χρειάζεται ισχυρά κίνητρα. Οι γονείς συμβάλλουν σε αυτό το σημείο ουσιαστικά, παροτρύνοντας τον έφηβο και δείχνοντάς του αναγνώριση και παραδοχή. Αυτή η ενθάρρυνση, η παρότρυνση και ένα λογικό επίπεδο προσδοκιών από τους γονείς, αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για να μπορέσει ο έφηβος να αποκτήσει μια ικανοποιητική εικόνα του εαυτού του.

4. Η ανάγκη για όρια. Σύμφωνα με την Χουρδάκη Μ. (1982), είναι πολύ σημαντικό για κάθε έφηβο όπως και για κάθε ενήλικο άτομο να γνωρίζει ότι υπάρχουν όρια στη συμπεριφορά του. Πολλές φορές οι γονείς δε θέτουν όρια στη συμπεριφορά των εφήβων για να μην τους δημιουργούν "τραύματα", με αποτέλεσμα να νομίζουν οι έφηβοι ότι μπορούν να κάνουν ότι θέλουν και όποτε θέλουν. Αυτό δυσκολεύει την πορεία της συναισθηματικής ωρίμανσης του εφήβου και τον εμποδίζει να παραδεχθεί τις αρχές της κοινωνικά παραδεκτής πραγματικότητας, γεγονός που μπορεί να του δημιουργήσει δυσκολίες με τον εαυτό του, δυσκολίες στις σχέσεις του με τους συνομήλικούς του και γενικότερα με το κοινωνικό του περίγυρο.

5. Η ανάγκη για έλεγχο των ενστικτωδών ενορμήσεων. Η ανάγκη αυτή είναι στενά συνδεδεμένη με την ανάγκη για όρια. Η ανάγκη των εφήβων να μπορούν να ελέγχουν τις ενστικτώδεις ενορμήσεις τους, είναι γεγονός ιδιαίτερης σημασίας για την ανάπτυξη ενός ώριμου "Εγώ" που να λειτουργεί με βάση την αρχή της πραγματικότητας. Είναι απαραίτητο να διευκολύνουμε τους εφήβους ν' αποδεχθούν τις επιθυμίες τους και αργότερα ν' αναλάβουν την ευθύνη των πράξεών τους. (Φράϊμπεργκ, 1971).

6. Η ανάγκη για υπευθυνότητα. Ο έφηβος βρίσκει ανταπόκριση σ' αυτή την ανάγκη του όταν οι γονείς του και οι καθηγητές του, του επιτρέπουν και παράλληλα ενισχύουν την προσπάθειά του για ανεξαρτησία, αρχικά φροντίζοντας τον εαυτό του σε πράγματα καθημερινής ρουτίνας. Καθώς μεγαλώνει, πρέπει να του δίνεται μεγαλύτερη ανεξαρτησία αλλά παράλληλα και η δυνατότητα να αναλαμβάνει ευθύνες για τις πράξεις του. Αυτό μπορεί να γίνει με την ενθάρρυνση από τους ενήλικες αλλά και από την ικανότητα που θ' αποκτήσει ο ίδιος να μπορεί να μαθαίνει από τα λάθη και τις εμπειρίες του.

7. Η ανάγκη για υποστήριξη. Ο έφηβος έχει μεγάλη ανάγκη να αισθάνεται ότι μπορεί να στηρίζεται στους ενήλικες, απ' αυτούς που εξαρτάται πρακτικά και συναισθηματικά. Έχει την ανάγκη να αισθάνεται ότι θα βρει υποστήριξη από τους γονείς του και το γενικότερο κοινωνικό περίγυρο, στη διαδικασία απόκτησης νέων γνώσεων και εμπειριών όταν δεν είναι σίγουρος ότι μπορεί να τα καταφέρει μόνος του. Συνήθως οι μεγάλοι επιβραβεύουν το αποτέλεσμα και όχι την προσπάθεια, γεγονός που μπορεί να προκαλέσει άγχος στον έφηβο και να αναστείλει τις προσπάθειές του για απόκτηση νέων γνώσεων, εμπειριών και δεξιοτήτων. Η ανάγκη για υποστήριξη είναι πιο έντονη στους έφηβους που έχουν άγχος, αισθάνονται ανασφάλεια και δεν έχουν εμπιστοσύνη στον εαυτό τους.

8. Η ανάγκη να ανήκει σε μια ομάδα. Η ανάγκη αυτή του εφήβου είναι αυτονόητη. Μέσα από την συνύπαρξή του με τους συνομήλικούς του μαθαίνει να δέχεται τους κανόνες, να μοιράζεται και να αλληλοϋποστηρίζεται, ν' αποκτά την αίσθηση των ορίων του εαυτού του, στοιχεία απαραίτητα για την κοινωνικοποίησή του. Οι διαδικασίες αυτές έχουν αρχίσει ήδη από την πρώιμη παιδική ηλικία, μέσα από τις σχέσεις με τους γονείς και τα αδέρφια. Κατά την περίοδο όμως της εφηβείας είναι ιδιαίτερα σημαντικό να ανήκει ο έφηβος σε μια ομάδα, γιατί οι

σχέσεις με τους συνομηλίκους παίζουν καθοριστικό ρόλο στην ψυχολογική και κοινωνική του ανάπτυξη. Οι σχέσεις με τους συνομηλίκους είναι πιο σημαντικές στην εφηβεία απ' ό,τι σε οποιαδήποτε άλλη ηλικία, γιατί στην περίοδο αυτή χαλαρώνουν οι συναισθηματικοί δεσμοί με τους γονείς και γιατί οι σχέσεις αυτές είναι συχνά τα πρότυπα για τις μετέπειτα σχέσεις των ενήλικων ατόμων. (Κόνγκνερ, 1981).

Γ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ

Οι κοινωνικές ανάγκες των εφήβων δεν υπάρχουν ανεξάρτητα από τις ψυχολογικές ή ακόμα και τις βιολογικές ανάγκες. Ανάγκες όπως οι ψυχολογικές που αναφέρονται παραπάνω είναι κατά συνέπεια και κοινωνικές ανάγκες του εφήβου, και αυτό γιατί τις ανάγκες που έχει ο έφηβος μέσα στην οικογένειά του, τις έχει και στη κοινωνία όπου ανήκει γιατί η οικογένεια δεν είναι παρά ένα σύστημα μέσα στο ευρύτερο κοινωνικό σύστημα, το οποίο επηρεάζει με τον ίδιο τρόπο επανατροφοδότησης την οικογένεια που με τη σειρά της επηρεάζει την κοινωνία. `` Η οικολογική αυτή αντίληψη θεωρεί την οικογένεια σαν μια χοάνη, ένα χωνευτήρι, όπου οι αξίες και οι ανάγκες της κοινωνίας μεταβιβάζονται στην οικογένεια, περνούν μέσα από το δικό της φίλτρο, αυτό που ονομάζουμε ιδιοτυπία κάθε οικογένειας ή οικογενειακή ατμόσφαιρα και τελικά μεταβιβάζονται στα παιδιά που θ' αποτελέσουν και θα δημιουργήσουν την ιδιοτυπία της αυριανής κοινωνίας`` (Γιωσαφάτ Μ. , 1988).

Βλέπουμε δηλαδή πως οι κοινωνικές ανάγκες των εφήβων- είναι η ανάγκη για εκπαίδευση, η ανάγκη για σχέσεις με άλλους ανθρώπους κ.α, είναι στενά δεμένες με την οικογένειά τους, με αποτέλεσμα να μπορούμε

να πούμε πως οι ανάγκες των παιδιών και των εφήβων, οι ανάγκες της οικογένειας και οι ανάγκες της κοινωνίας είναι ταυτόσημες.

Κατά τον κ. Μ. Γιωσαφάτ, οι βιολογικές και ψυχοκοινωνικές ανάγκες ατόμων που δεν έχουν ενηλικιωθεί και μετέπειτα οι ίδιες οι ανάγκες ενηλίκων, δημιουργούν ατομικούς και κοινωνικούς πειραματισμούς και αγώνες για την οργάνωση και βελτίωση της κοινωνίας, ώστε η κοινωνία αυτή να ικανοποιήσει αυτές τις ανάγκες. Όταν η οργάνωση μιας κοινωνίας δεν ικανοποιεί τις φυσιολογικές ανάγκες των εφήβων τότε η νέα γενιά που δημιουργείται είναι προβληματισμένη που θα δημιουργήσει κοινωνικές αναταραχές, προκειμένου να ικανοποιήσει τις ανάγκες που δεν ικανοποιήθηκαν στην εφηβική τους ηλικία. Υπάρχουν αρκετά παραδείγματα στις σημερινές κοινωνίες που αποδεικνύουν τα παραπάνω και το αποτέλεσμα είναι δημιουργία τάσεων υπερβολικού καταναλωτισμού σε ορισμένες ομάδες ατόμων, που για να τις ικανοποιήσουν θα πρέπει να καταπιέσουν άλλες ομάδες ατόμων.

Οι δευτερογενείς αυτές ικανοποιήσεις είναι αδύνατο να αντικαταστήσουν ουσιαστικά τις αρχικές φυσιολογικές ανάγκες και το άτομο αυτό παραμένει βασικά ανικανοποίητο και οδηγείται σε αύξηση της επιθετικότητας και της αυταρχικότητάς του, προκειμένου να "πληρώσει" το ψυχικό κόστος που υπάρχει από τη μη ικανοποίηση των πρωταρχικών φυσιολογικών ψυχικών αναγκών του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ

ΔΙΑΤΑΡΑΧΕΣ ΤΗΣ ΕΦΗΒΕΙΑΣ

Η εφηβεία είναι η πιο ευάλωτη φάση της ζωής του ανθρώπου στις διαταραχές και υπάρχουν πάρα πολλοί λόγοι που το δικαιολογούν.

Όλες οι αλλαγές που συμβαίνουν στον οργανισμό του εφήβου μπορεί να του δημιουργήσουν αστάθεια στην ιδιοσυγκρασία του. Ένας άλλος λόγος που μπορεί να προκαλέσει μια ψυχική διαταραχή στον έφηβο, είναι η μη έλλειψη ελέγχου των σεξουαλικών του ορμών καθώς και της επιθετικότητάς του. Μερικοί γονείς χαϊδεύουν πολύ τα παιδιά τους και δεν τα μαθαίνουν ποτέ να αυτοπειθαρχούνται και να έχουν αυτοέλεγχο. Μπορεί όμως να συμβεί και το αντίθετο όταν οι γονείς είναι πολύ αυστηροί έχει σαν αποτέλεσμα ο έφηβος να παρουσιάζει την ίδια επαναστατικότητα.

Υπάρχουν παιδιά που έχουν απωθήσει τα επιθετικά τους ή σεξουαλικά τους συναισθήματα στη πρώιμη παιδική ηλικία και γίνονται καλά και υπάκουα από φόβο. Αργότερα όμως στην εφηβεία, η παλιά σύγκρουση ενεργοποιείται ξανά και οι παρορμήσεις μπορούν να ξεσπάσουν σε έκρηξη. Η σύγκρουση που ενεργοποιείται μερικές φορές παίρνει τη μορφή του νευρωτικού άγχους, που εκφράζει την αναβίωση του φόβου απέναντι στην απαγορευμένη παρόρμηση. Ο έφηβος δεν καταλαβαίνει για ποιο λόγο έχει άγχος και το εξηγεί με άλλες αιτίες: φόβο να φύγει από το σπίτι του, φόβο για τα μαχαίρια κ.α.

Όταν αναβιώνουν στο κορίτσι όλες οι απαγορευμένες σεξουαλικές ενορμήσεις του, νιώθει ενοχή και κάνει διάφορες ψυχαναγκαστικές πράξεις, όπως πλένει συνεχώς τα χέρια της. Οι διαταραχές αυτές είναι

πολύ συχνές στην εφηβεία και συχνά περνάνε όταν ο έφηβος αποκτά μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και διαλύονται οι παιδικοί φόβοι. Αν εξακολουθούν να παραμένουν, τότε είναι απαραίτητη η ειδική βοήθεια.

Θα αναφερθούμε σε μερικές διαταραχές της εφηβείας, οι οποίες διακρίνονται σε ψυχικές διαταραχές και διαταραχές σε επίπεδο κοινωνίας.

1.ΨΥΧΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΡΑΧΕΣ

Σύμφωνα με τον Σ. Κωτσόπουλο (1987), παθολογική θεωρείται συνήθως η συμπεριφορά που αποκλίνει σημαντικά από το συνηθισμένο. Όμως το σημείο που τελειώνει το συνηθισμένο και αρχίζει το παθολογικό δεν είναι σαφώς καθορισμένο, ποικίλλει ανάλογα με την ηλικία, το φύλλο, τον κοινωνικό περίγυρο, τον τύπο και την σοβαρότητα των συμπτωμάτων, τη συχνότητα και τη διάρκειά της.

Ένας βασικός παράγοντας που πρέπει να ληφθεί υπόψη, είναι ο βαθμός μείωσης της κοινωνικής λειτουργικότητας του ατόμου, το πόσο υποφέρει και το πόσο η κατάστασή του παρεμποδίζει τη φυσιολογική του εξέλιξη. Ακόμη κάποια συμπτώματα που είναι παροδικά δεν θα πρέπει να εκτιμηθούν το ίδιο με παρόμοια συμπτώματα που διαρκούν για μεγάλο χρονικό διάστημα. Επίσης θα πρέπει να εκτιμάται διαφορετικά η κατάσταση ενός εφήβου που παρουσιάζει ένα σύμπτωμα, απ' αυτόν που παρουσιάζει συσσωρευμένα συμπτώματα που δείχνουν ότι ο έφηβος υποφέρει.

Ο Σ. Κωτσιόπουλος (1987), αναφέρει πως το ποσοστό των εφήβων που παρουσιάζει ψυχικές διαταραχές και έχει ανάγκη θεραπευτικής παρέμβασης είναι περίπου 17%, με περισσότερη συχνότητα στις μεγάλες πόλεις. Βέβαια αυτό δε σημαίνει πως όλοι αυτοί οι έφηβοι παραπέμπονται σε υπηρεσίες και ειδικούς. Συνήθως παραπέμπονται οι έφηβοι που η συμπεριφορά τους είναι ενοχλητική για το περιβάλλον τους και μερικές φορές όταν οι δάσκαλοι και οι γονείς είναι ενημερωμένοι και ευαισθητοποιημένοι. Υπάρχει πιθανότητα να παραπεμφθεί ένας έφηβος επειδή οι γονείς του έχουν άγχος και φόβο γι' αυτόν.

Μορφές ψυχικών διαταραχών

α. Νευρώσεις

Στις νευρώσεις, σημαντική θέση κατέχει το άγχος που νιώθει ο έφηβος που τις πιο πολλές φορές είναι αποτέλεσμα της ανασφάλειας και της στέρησης που βιώνει ο ίδιος. Οι αντιδράσεις άγχους διαφέρουν από το φυσιολογικό φόβο στο ότι μπορούν να προκληθούν σε οποιοσδήποτε συνθήκες και δεν περιορίζονται σε συγκεκριμένα αντικείμενα. Ο έφηβος με οξεία αντίδραση άγχους αισθάνεται ένα ξαφνικό φόβο, σαν κάτι να συμβεί.

Το άγχος φθείρει το άτομο, το καθηλώνει, το αποδιοργανώνει, νιώθει ταραγμένο και παραπονιέται συχνά για πονοκεφάλους. Οι διαπροσωπικές του σχέσεις διαταράσσονται, δημιουργείται ένταση με το περιβάλλον του, μοιάζει συχνά αφηρημένο και είναι πολύ συνηθισμένες οι διαταραχές ύπνου. Ο ίδιος ενώ υποφέρει, προσπαθεί να βρει τα αίτια του άγχους του και το αποδίδει σε πολλούς και ποικίλους εξωτερικούς

παράγοντες, όχι όμως σε ουσιαστικούς παράγοντες όπως ανησυχία για την ανάπτυξή του, ενοχή για την σεξουαλικότητά του κ.α. , τους οποίους παρόλο που τους ξέρει δεν τους συνειδητοποιεί και δεν μπορεί να τις συνδέσει με το άγχος του.

Η θεραπευτική παρέμβαση είναι απαραίτητη από τη στιγμή που παρατηρείται η αντίδραση άγχους για να μη γίνει το άγχος χρόνιο και δημιουργήσει και άλλες διαταραχές και συμπτώματα στον έφηβο. (1989)

Οι φοβίες όπως και το άγχος είναι πολύ συχνές στην εφηβεία και ο έφηβος γνωρίζει συνειδητά ότι ο έντονος φόβος του είναι παράλογος. Συνήθως φοβάται κάποιο πρόσωπο, αντικείμενο ή περιστατικό και όταν δεν μπορεί να αποφύγει μια κατάσταση φόβου, νιώθει ατονία, ταχυπαλμία, ναυτία, τρεμούλα και πανικό.

Ο έφηβος νιώθει πολύ άγχος για να περάσει τα πραγματικά αντικείμενα του φόβου του στο συνειδητό επίπεδο, γι' αυτό μεταβιβάζει το φόβο του σε ένα πιο παραδεχτό αντικείμενο ή κατάσταση. Ο J. Conger (1981) αναφέρει σαν παράδειγμα στο θέμα αυτό ένα αγόρι, που ο έντονος φόβος του για τα αυτοκίνητα αντιπροσώπευε συμβολικά το δυνατό φόβο που του ενέπνεε ο πατέρας του.

Οι φοβίες του σχολείου είναι πολύ συχνές στην εφηβεία. Ένας έφηβος που εξακολουθεί να είναι πολύ εξαρτημένος και έχει αμφιβολίες για την ταυτότητα του φύλου του ή φοβάται τις ετερόφυλες σχέσεις, μπορεί να αισθανθεί έντονο άγχος, όταν συνομήλικοί του αρχίσουν να οργανώνουν πάρτι και άλλες ετερόφυλες σχέσεις. Συνήθως οι έφηβοι που είναι πολύ εξαρτημένοι και έχουν το άγχος του αποχωρισμού εκφράζουν φοβίες του σχολείου.

Η κατάθλιψη στην εφηβεία είναι πολύ συχνή και οι εκδηλώσεις της μπορεί να είναι από σχετικά ανώδυνες αν και έντονες, παροδικές καταστάσεις θλίψης για κάποια απώλεια μέχρι τις σοβαρά διαταραγμένες ψυχωτικές καταστάσεις που περιλαμβάνουν νοητικές και

συναισθηματικές διαταραχές. Οι ψυχωτικές καταστάσεις δεν είναι τόσο συχνές στην εφηβεία όσο τα συναισθήματα κατάθλιψης σε λιγότερο ανησυχητικό βαθμό.

Στους περισσότερους εφήβους τα συναισθήματα κατάθλιψης είναι παροδικά, σε μερικούς άλλους όμως η κατάθλιψη και η μελαγχολία γίνονται η κυρίαρχη διάθεσή τους και τότε παίρνει διαστάσεις κλινικής διαταραχής, που απαιτεί ειδική βοήθεια. Αν δε θεραπευτεί αυτή η κατάθλιψη γίνεται χρόνια και πολλές φορές οδηγεί και στην αυτοκτονία. Οι έφηβοι εκδηλώνουν την κατάθλιψή τους με παραπρωματικότητα, ναρκωτικά, εφηβική παραβατικότητα κ.α. (Κωτσιόπουλος, 1987).

Μορφές εφηβικής κατάθλιψης

Στην πρώτη μορφή, ο έφηβος παραπονιέται για έλλειψη συναισθημάτων και ένα αίσθημα κενού. Έίναι ένα είδος κατάθλιψης που μοιάζει με πένθος: Οι έφηβοι αυτής της κατηγορίας πενθούν για την ταυτότητα της παιδικής τους ηλικίας και δεν μπορούν να βρουν μια κατάλληλη ενήλικη ταυτότητα. Το πρόβλημα δεν είναι ότι έφηβος δεν έχει συναισθήματα, αλλά ότι είναι θλιβερά ανίκανος να αντιμετωπίσει και να εκφράσει αυτά που έχει'' (Τ. Κόνγκνερ, 1981).

Η δεύτερη μορφή κατάθλιψης είναι αυτή που βασίζεται σε επανειλημμένες εμπειρίες αποτυχίας, η οποία ''χειροτερεύει'' όταν έρχεται ένας θάνατος ή η απώλεια μιας επιθυμητής σχέσης, είτε με γονιό, είτε με φίλο ή σύντροφο. Αυτή η επώδυνη ψυχική κατάσταση του εφήβου, η απομάκρυνση από την επιρροή της γονεϊκής μορφής, δεν

βιώνεται από τον έφηβο σαν απελευθέρωση, αλλά σαν εγκατάλειψη από αυτά τα αντικείμενα προς τα οποία μέχρι τώρα βασίζονταν για συμβουλές και υποστήριξη.

Οι έφηβοι που έχουν συναισθηματική αποστέρηση είναι σε αυξημένο κίνδυνο να αναπτύξουν κατάθλιψη και το πρόβλημα γίνεται εντονότερο όταν ο έφηβος ζει σε μια κοινωνία που οι θεσμοί της είναι ανεπαρκείς ή προβληματικοί, με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατόν να βρει ο έφηβος ανταπόκριση στις ανάγκες του.

Στον ΕΓΚΕΦΑΛΟ (1990), παρουσιάζεται από μια ομάδα επιστημόνων (Κοκκέβη Α., Τυπάλδου Μ., Κοκκώση Μ., Κατσαγιάννη Κ, Αδάμου Μ.) ένα μέρος των ευρημάτων της έρευνας που έχουν ως αντικείμενο τη μελέτη των συμπτωμάτων άγχους και κατάθλιψης στους μαθητές της εφηβικής ηλικίας. Εξετάζονται ιδιαίτερα οι διαφορές που μπορεί να υπάρχουν στα συμπτώματα άγχους και κατάθλιψης ανάμεσα στα δύο φύλα σε εφήβους της μεγαλούπολης σε σύγκριση με εφήβους μιας ημιαστικής- αγροτικής περιοχής.

Σύμφωνα με αυτή την έρευνα: **1)** Τα κορίτσια σε σύγκριση με τα αγόρια παρουσιάζουν μεγαλύτερη κατά μέσο όρο αύξηση τόσο της κλίμακας της κατάθλιψης όσο και της κλίμακας του άγχους. **2)** Σχεδόν διπλάσιος αριθμός κοριτσιών εμφανίζει ήπια ή σοβαρότερα συμπτώματα κατάθλιψης και άγχους σε σύγκριση με τα αγόρια. **3)** Περισσότερα κορίτσια απ' ότι αγόρια απαντούν – διαφορές από 13,4% έως 45,6% - πως: κλαίνε συχνά, τα αισθήματά τους πληγώνονται εύκολα, περνούν συχνά ώρες μελαγχολίας, αισθάνονται άγχος για κάποιον ή για κάτι σχεδόν πάντα, τα χέρια τους και τα πόδια τους δεν είναι συνήθως ζεστά, δεν έχουν απόλυτη εμπιστοσύνη στον εαυτό τους, έχουν συχνά εφιάλτες, είναι περισσότερο ευαίσθητοι από άλλους ανθρώπους, υπάρχουν στιγμές που αισθάνονται άχρηστοι, μερικές φορές τους φαίνεται πως κοντεύουν να "διαλυθούν" και τους παρουσιάζονται ψυχοσωματικά συμπτώματα

όπως ταχυπαλμίες, πονοκέφαλοι.4) Οι έφηβοι και των δύο φύλων παρουσιάζουν ψηλότερους μέσους όρους και στις δύο κλίμακες – κατάθλιψης και άγχους – από τις αντίστοιχες τιμές των ενηλίκων.

Οι περισσότεροι έφηβοι από ενήλικες απαντούν πως: είχαν περιόδους που δεν μπορούσαν να φροντίσουν τις δουλειές τους, γιατί δεν κατόρθωναν να ξεκινήσουν, τον περισσότερο καιρό μελαγχολούν συχνά, αισθάνονται τις απογοητεύσεις τόσο έντονα που δεν μπορούν να τις βγάλουν από το μυαλό τους, σκέφτονται πολλές φορές πως κάτι τρομερό θα συμβεί, ονειρεύονται συχνά πράγματα που δεν τα λένε, υπάρχουν στιγμές που αισθάνονται άχρηστοι, δυσκολεύονται να συγκεντρωθούν, τρέμει το χέρι τους όταν πάνε να κάνουν κάτι, νιώθουν έντονο εκνευρισμό, κινητική ανησυχία και πεινούν σχεδόν όλη την ώρα.5) Τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια της μεγαλούπολης, παρουσιάζουν περισσότερα καταθλιπτικά και αγχώδη συμπτώματα σε σύγκριση με τους εφήβους μιας αγροτικής περιοχής. Το εύρημα αποδίδεται σε παράγοντες που έχουν σχέση με τις κοινωνικές και εκπαιδευτικές συνθήκες και υποχρεώσεις του εφήβου στην μεγαλούπολη.

Τα ευρήματα αυτά στους εφήβους αποκτούν ιδιαίτερη σημασία αν λάβει κανείς υπόψη την υψηλή συσχέτιση που έχει βρεθεί να έχουν τα συμπτώματα άγχους και κατάθλιψης με άλλες ψυχοπαθολογικές καταστάσεις όπως οι απόπειρες αυτοκτονίας, η έναρξη χρήσης ναρκωτικών ουσιών κ.α. Όταν η κατάθλιψη δε θεραπευτεί και γίνει χρόνια, μπορεί να οδηγήσει στην αυτοκτονία ή στην απόπειρα αυτοκτονίας.

Αυτή η αυτοκαταστροφική συμπεριφορά του εφήβου απευθύνεται στους γονείς και όπως αναφέρει ο Τριάντης (1995), χαρακτηριστικά βάζει τη σφραγίδα στους γονείς για την αποτυχία τους στο γονεϊκό ρόλο. Η απόπειρα αυτοκτονίας είναι μια απελπισμένη προσπάθεια του εφήβου να επικοινωνήσει με τους γονείς του και το κοινωνικό του περίγυρο, οι

οποίοι τώρα δεν έκαναν καμία προσπάθεια για να τους απαντήσουν. Μόνο που μερικές φορές τα αποτελέσματα είναι τραγικά για τους ίδιους.

Συνήθως τα πραγματικά αίτια μιας απόπειρας αυτοκτονίας είναι διαφορετικά από τις άμεσες αφορμές που οδηγούν στην απόπειρα αυτοκτονίας. Αυτές μπορεί να είναι η σχολική αποτυχία, οι συγκρούσεις με τους γονείς, η διάλυση μιας ερωτικής σχέσης, η απώλεια ενός γονιού, ο φόβος σοβαρής αρρώστιας κ.α.

Ακόμη και όταν οι διαταραγμένες οικογενειακές σχέσεις δεν είναι φανερές, είναι σίγουρο ότι υπάρχει η απώλεια επικοινωνίας ανάμεσα στους γονείς και το παιδί. Έτσι, αφού ο έφηβος δεν μπορεί να βρει συναισθηματικά υποστήριξη στους γονείς ή σε άλλους ανθρώπους, δεν βρίσκει τη βοήθεια που χρειάζεται και οι συνέπειες μπορεί να είναι σοβαρές. Μια αίσθηση απομόνωσης μπορεί να κάνει τον έφηβο να πιστέψει ότι δεν του μένει τίποτε άλλο από την αυτοκτονία.

Οι παραπάνω μακροχρόνιες αιτίες αυτοκτονιών στην εφηβεία εμφανίζουν σημαντική συχνότητα τόσο στις γαλλικές όσο και στις αγγλοσαξονικές μελέτες. Ο Chabrol (1984), αναφέρει μια μελέτη που έγινε σε 400 απόπειρες αυτοκτονίας κάτω από 21 ετών: Οι Gaultier και συνεργάτες (1965) σημειώνουν φυσική απουσία του πατέρα στο 40% των περιπτώσεων.

Σε 115 απόπειρες αυτοκτονίας παιδιών και εφήβων, ο Moch (1969) σημειώνει οικογενειακή διάσταση στο 50% των περιπτώσεων. Σε μια ευρεία πολυκεντρική μελέτη των Davidson και Choquet (1981), παρατηρείται το φαινόμενο της απομάκρυνσης ενός ή περισσότερων μελών από την οικογένεια στη μια από τις τρεις περιπτώσεις.

Σε 1.103 περιπτώσεις δηλητηριάσεων σε παιδιά και εφήβους, οι McInire και Angle (1971) βρίσκουν ποσοστό 34% χωρισμένων οικογενειών. Μόνο το 49% από 108 εφήβους ζούσαν με τους δύο γονείς τους τη στιγμή της απόπειρας της αυτοκτονίας (Tishler και συνεργάτες,

1981).

Σε ένα δεύτερο στάδιο, δόθηκε έμφαση στη συσχέτιση της οικογενειακής διάστασης, με την απώλεια: Ο Bruhm (1962) υπογραμμίζει ότι ένας αποχωρισμός ασκεί επίδραση, μόνο αν συνοδεύεται και από άλλες ενδείξεις δυσλειτουργίας. Πράγματι, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της μελέτης των Adam και συνεργατών (1982), η πλειοψηφία των αποπειρών αυτοκτονίας πραγματοποιείται σε χρόνια αστάθειας και χαοτικό περιβάλλον ανεξάρτητο από το αν υπήρξε η εμπειρία ενός αποχωρισμού.

Τα ποσοστά εγκληματικότητας είναι μεγαλύτερα σε περίπτωση διαζυγίου, απ' ό τι σε οικογένειες στις οποίες έχει πεθάνει ο ένας από τους δύο γονείς (Offord και συνεργάτες 1979). Η συνεχής ύπαρξη συγκρούσεων θα μπορούσε να εξηγήσει τη νοσηρότητα του διαζυγίου, η οποία είναι η κατάληξη μιας ενεργητικής αποδιοργανωτικής διεργασίας που διαρκεί αρκετά χρόνια και εξακολουθεί και μετά από τον χωρισμό.

Συχνά οι συγκρούσεις δεν καταργούνται με το διαζύγιο, αλλά μετατοπίζονται στο δικαίωμα κηδεμονίας, στις επισκέψεις και στις οικονομικές συνδιαλλαγές. Οι πιέσεις που προηγούνται και ακολουθούν τον χωρισμό, ευθύνονται κατά κύριο λόγο για τις διαταραχές του εφήβου. Το ιστορικό εφήβων με τάσεις αυτοκτονίας, αποκαλύπτει σε πολύ γενικές γραμμές μια χρόνια διαταραχή λειτουργίας της οικογένειας.

Τέλος, υπάρχουν κάποιες ενδείξεις κινδύνου αυτοκτονίας στη συμπεριφορά του εφήβου. Μερικές από αυτές είναι: Μόνιμη διάθεση κατάθλιψης, διαταραχές ύπνου και φαγητού, μείωση της σχολικής επίδοσης, σταδιακή κοινωνική απόσυρση, απομόνωση, διακοπή της επικοινωνίας με τους γονείς τους και άλλα σημαντικά πρόσωπα της ζωής τους, χρήση ναρκωτικών και αλκοόλ, ριψοκίνδυνο οδήγημα, ερωτήσεις για τις θανατηφόρες ιδιότητες των ναρκωτικών, των δηλητηρίων και των

όπλων, καθώς και φράσεις όπως ‘‘Μακάρι να μη ζούσα’’ ή ‘‘Γιατί να ζω, γιατί να υπάρχω;’’.

β. Ψυχώσεις

Οι ψυχώσεις χαρακτηρίζονται από σχεδόν πλήρη – παροδική ή μόνιμη - αποδιοργάνωση του Εγώ, η οποία μπορεί να καταλήξει σε ολοκληρωτική αποσύνθεσή του. Στις ψυχώσεις υπάγονται: η σχιζοφρένεια, οι μανιοκαταθλιπτικές ψυχώσεις (μανία και μελαγχολία), υποστροφικές ψυχώσεις και η παράνοια. Και είναι απαραίτητη σε όλες τις μορφές η ειδική βοήθεια.

Μορφές ψυχώσεων στην εφηβεία

Η ηβηφρένεια είναι διαταραχή της σκέψης. Εμφανίζεται ύπουλα στην απόδοση του μαθητή στο σχολείο που ενώ προηγούμενα ήταν, ίσως καλός μαθητής, οι βαθμοί του όλο και χειροτερεύουν μέχρι που να χάνει την τάξη. Και αυτό γίνεται γιατί δεν μπορεί να διαβάσει, δεν μπορεί να συγκεντρωθεί στο διάβασμα, υπάρχει ένα κενό στη σκέψη του. Με αυτό τον τρόπο προκαλείται η προσοχή των γονιών και των δασκάλων αφού θα μειώνεται συνέχεια η σχολική του απόδοση.

Αυτές οι διαταραχές της σκέψης που αποτελούν τον πυρήνα της συμπτωματολογίας της ηβηφρενικής μορφής συνοδεύουν επίσης συναισθηματική αμβλύτητα, φιλητική αδιαφορία ή άλλες φορές

ψυχοκινητική διέγερση καθώς και ακουστικές ψευδαισθήσεις (Α. Κ. Γεωργαράς, 1986). Εκείνο επίσης που είναι χαρακτηριστικό του ηβηφρενικού αρρώστου είναι η ανόητη συμπεριφορά, τα χαμόγελα, τα άκαιρα αστεία και οι διαταραχές του συνειρμού που εκδηλώνεται με διαταραχές του λόγου.

Η μελαγχολία εμφανίζεται συνήθως χωρίς να έχει στενή χρονική σχέση με ένα εξωτερικό γεγονός, σε αντιδιαστολή με τη νευρωτική κατάθλιψη που δημιουργείται μετά από εξωγενή ψυχοτραυματισμό. Στην αρχή ο έφηβος-άρρωστος νιώθει σωματικά συμπτώματα όπως ανορεξία, αίσθημα κόπωσης, υπόταση, δυσκοιλιότητα και μετά ψυχικά συμπτώματα. Τα ψυχικά συμπτώματα είναι πρωινή ακεφιά, αναποφασιστικότητα, αβουλησία (Γεωργαράς, 1986). Στην εξωτερική του εμφάνιση φαίνεται κατηφής με την οδύνη ζωγραφισμένη στο πρόσωπό του, κάθεται συμμαζεμένος, παραμένει ακίνητος νωθρός, αδρανής και ανέκφραστος. Το συναίσθημά του βρίσκεται σε υποτονία και τον πλημμυρίζουν συναισθήματα ανασφάλειας. Είναι τόσο απαισιόδοξος που παραγνωρίζει και υποτιμά τα ευχάριστα γεγονότα, ενώ αντίθετα συγκρατεί και μεγαλοποιεί τα δυσάρεστα. Η σκέψη του είναι καθηλωμένη σε ένα κύκλο θλιβερών ιδεών και η αντίληψή του εμφανίζει διαταραχές, κυρίως παραισθήσεις.(1986)

γ. Ψυχοσωματικές ασθένειες

Οι ψυχοσωματικές ασθένειες εμφανίζονται συχνά στους εφήβους που έχουν κοινό τραύμα, το οποίο οδηγεί σε λειτουργική διαταραχή του οργάνου, η οποία δευτερογενώς επιφέρει βλάβη κυτταρική και ιστοπαθολογικές αλλοιώσεις του οργάνου. (Τριάντης, 1995).

Ένα παράδειγμα ψυχοσωματικής ασθένειας είναι η ψυχογενής ανορεξία (anorexia nervosa). Το σύμπτωμα που προέχει είναι η έλλειψη όρεξης με αποτέλεσμα την αντίσταση στο φαγητό. Εμφανίζεται συνήθως στα κορίτσια 13-19 ετών και είναι αμφίβολο αν παρόμοια κατάσταση μπορεί να εμφανισθεί στους άντρες. Η ανορεξία, η αμηνόρροια και η απώλεια βάρους αποτελούν τη χαρακτηριστική τριάδα αυτού του συνδρόμου.

Η ανορεξία συχνά ξεκινάει με μια λογική δίαιτα για να χαθούν μερικά περιττά κιλά ή από το φόβο μιας παχυσαρκίας, αλλά όταν το κορίτσι φτάσει το ιδανικό ή και λίγο χαμηλότερο βάρος, δεν μπορεί να σταματήσει τη δίαιτα και προοδευτικά η όρεξη χάνεται. Ορισμένα κορίτσια που έχουν ανορεξία και που για τον ιδιαίτερο παρατηρητή είναι "πετσι και κόκαλο" ανησυχούν ότι συνεχώς παχαίνουν. Η ψυχογένεση της ανορεξίας είναι πολύπλοκη.

Συνήθως διαπιστώνονται διαταραγμένες σχέσεις με τη μητέρα – ταυτόχρονη εξάρτηση της μητέρας. Καμιά φορά υπάρχει φόβος στις άρρωστες ότι θα μείνουν έγκυοι από το στόμα και ταυτίζουν την αύξηση του βάρους τους με την εγκυμοσύνη. Από άλλους υποστηρίζεται ότι πρόκειται για αυτοτιμωρία και για ανεπίτρεπτες επιθυμίες.

Μελέτες (Γεωργαράς, 2001) με γονείς ανορεξικών κοριτσιών έδειξαν ότι οι γονείς συχνά επέβαλαν τόσο αυστηρό έλεγχο και πειθαρχία στη παιδική ηλικία, που το κορίτσι έχει δυσκολίες να δημιουργήσει την ταυτότητά του και δεν έχει εμπιστοσύνη στην ικανότητά του να παίρνει αποφάσεις που το αφορούν.

Οι γονείς αυτοί ενθαρρύνουν τα παιδιά τους να γίνουν τέλεια και να έχουν πάντα επιτυχία, με αποτέλεσμα να ξαφνιάζονται με την ανορεξία γιατί το παιδί τους πάντα φαινόταν "τόσο φυσιολογικό". Σαν παιδιά οι ανορεξικοί έφηβοι ήταν τυπικά υπερβολικά καλά (ήσυχα, υπάκουα, αξιόπιστα, πρόθυμα να ευχαριστήσουν) και καλοί μαθητές.

Οι περισσότεροι έφηβοι που έχουν ανορεξία, αισθάνονται να τους έχουν εκμεταλλευτεί και τους έχουν εμποδίσει να ζήσουν τη ζωή τους και να δημιουργήσουν τη δική τους ταυτότητα. Δεν έχουν ξεκάθαρη εικόνα του εαυτού τους, παρ' όλες τις προσπάθειές τους να είναι "τέλειοι". Μερικοί απ' αυτούς ίσως από αντίδραση δείχνουν μια καταναγκαστική ανάγκη να ελέγχουν κάθε πλευρά της ζωής τους και κυρίως το σώμα τους.

Ακόμα η ολιγοφαγία μπορεί να αναστείλει την έναρξη της έμμηνης ροής ή να τη διακόψει και καμιά φορά να κάνει τα δευτερογενή χαρακτηριστικά του φύλου λιγότερο εμφανή – μπορεί να είναι ένας τρόπος να καθυστερήσει κανείς ή να αποφύγει να μεγαλώσει. Η αρχή της έμμηνης ροής συνδέεται στενά με το βάρος του σώματος και μπορεί να υπάρχει κάποια υποσυνείδητη αναγνώριση ότι το σώμα πλησιάζει το κρίσιμο βάρος του. Τέλος θα πρέπει να πούμε πως το 15% των κοριτσιών που έχουν ανορεξία καταλήγει στο θάνατο και ένα σημαντικό ποσοστό απ' αυτά που θεραπεύονται διατηρούν νευρωτικές διαταραχές.

Άλλες ψυχοσωματικές ασθένειες είναι: ψυχογενής πολυφαγία, βρογχικό άσθμα, ημικρανία, γυροειδής αλωπεκία, έλκος δωδεκαδάκτυλου, κολίτιδα, ψυχογενής εμετός, υπερθυρεοειδισμός, οι οποίες για να θεραπευτούν χρειάζεται ειδική βοήθεια για να εντοπισθούν τα ψυχολογικά προβλήματα που τις δημιουργούν.

Υπάρχουν και άλλες ψυχικές διαταραχές των εφήβων, αλλά οφείλονται σε οργανικούς παράγοντες γι' αυτό δεν θ' αναφερθούμε αναλυτικά σ' αυτές. Τέτοιες είναι τα οργανικά ψυχοσύνδρομα, οι οποίες είναι ασθένειες που η κλινική τους εικόνα περιλαμβάνει διαταραχές της συμπεριφοράς που συνδέονται με την ύπαρξη ενός οργανικού υποστρώματος στον εγκέφαλο. Διανοητική σύγχυση, επιληψίες, κρανιοεγκεφαλικές κακώσεις κ.α.

Εκτός από τα οργανικά ψυχοσύνδρομα υπάρχει και διανοητική καθυστέρηση που είναι μια κατάσταση στην οποία διακόπηκε ή δεν έγινε ποτέ η διανοητική ανάπτυξη του ατόμου, που συμβαίνει πριν την εφηβική ηλικία και οφείλεται σε αίτια κληρονομικά (Κωτσιόπουλος, Τριάντης, 2000).

2. ΔΙΑΤΑΡΑΧΕΣ ΣΕ ΕΠΙΠΕΔΟ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Όταν λέμε διαταραχές σε επίπεδο κοινωνίας, εννοούμε τις διαταραχές της συμπεριφοράς που παρουσιάζουν οι έφηβοι, στη δράση τους και γίνονται περιθωριακοί στην κοινωνία την οποία ζουν. Έτσι παρατηρούμε φαινόμενα όπως η εφηβική παραβατικότητα, έφηβους να κάνουν χρήση τοξικών ουσιών, αλκοολικούς κ.α.

Όλα αυτά τα φαινόμενα είναι εκφράσεις μιας αρνητικής και προβληματικής ταυτότητας και πέρα από τις εκδηλώσεις μιας ατομικής ψυχοπαθολογίας αποτελούν δείκτη της παθολογίας των κοινωνικών δομών της καταναλωτικής κοινωνίας μας. Γι' αυτό θα πρέπει να δεχτούμε πως η ερμηνεία της αποκλίνουσας συμπεριφοράς του εφήβου και η προσπάθεια αντιμετώπισής της θα πρέπει να προσδιοριστεί από την άποψη ότι η εφηβική κρίση ταυτότητας αποστασιοποιείται μέσα από τους συγκεκριμένους κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες με τους οποίους βρίσκεται σε διαλεκτική σχέση.

α. Εφηβική παραβατικότητα

Η εφηβική παραβατικότητα δεν είναι ένα καινούργιο πρόβλημα στην κοινωνία μας. Σήμερα, εκτός από τα σοβαρά αδικήματα περιλαμβάνει και αδικήματα όπως το "σκασιαρχείο", η εγκατάλειψη του σπιτιού, σεξουαλική δραστηριότητα απειθαρχίας, τα οποία δεν θα ήταν παραβίαση νόμου αν προερχόταν από ενήλικους.

Τα τελευταία χρόνια η εφηβική παραβατικότητα αυξάνεται ραγδαία, γεγονός που είναι αιτία σοβαρής ανησυχίας. Από μελέτες που έχουν γίνει φαίνεται πως εφηβική παραβατικότητα δεν παρατηρείται μόνο σε εφήβους που στο περιβάλλον τους υπάρχει εγκληματικότητα, φτώχεια και στέρηση αλλά και σε εφήβους που κατάγονται από αστικές και εύπορες οικογένειες.(Κόνγκνερ, 1981)

Επίσης οι μελέτες δείχνουν ότι υπάρχουν γενικές διαφορές προσωπικότητας μεταξύ τους. Οι έφηβοι παραβάτες είναι πιο οργανωμένοι και προκλητικοί, μνησικάκοι, παρορμητικοί, καχύποπτοι για την εξουσία και χωρίς αυτοέλεγχο. Ακόμα έχουν χαμηλότερη αυτοεκτίμηση και περισσότερα αισθήματα προσωπικής ανεπάρκειας καθώς συναισθηματικής και κοινωνικής απόρριψης.

Υπάρχουν έφηβοι που μπορεί να κλέβουν γιατί δεν έχουν ηθικές αρχές και δεν έχουν μάθει ποτέ να πειθαρχούν. Άλλοι έφηβοι καταφεύγουν σε παραβατικές πράξεις για να προκαλέσουν την προσοχή των γονιών τους. Σε όλες τις περιπτώσεις θα πρέπει να υπάρχει σωστή αντίδραση από τους γονείς, τον κοινωνικό περίγυρο και το νόμο, έτσι ώστε ο έφηβος να "συμμορφωθεί".

β. Έφηβοι, ναρκωτικά και αλκοόλ

Κατ' αρχήν ο εθισμός απειλεί κάθε άνθρωπο και έχει λίγο πολύ προσβάλλει ένα μεγάλο ποσοστό της κοινωνίας μας. Η γενική ύπαρξη του εθισμού στη κοινωνία στη φανερή του μορφή, καθορίζει την αντοχή και την ύπαρξη κινδύνων για τους εφήβους.

Ο σοβαρότερος κίνδυνος που απειλεί σήμερα τους εφήβους είναι τα ναρκωτικά. Οι καταστάσεις διέγερσης που προκαλούνται από τα διάφορα ναρκωτικά είναι πολύ διαφορετικές. Οδηγούν δηλαδή τον έφηβο με τις απίθανες φαντασιώσεις, που προξενούν έξω από τη συγκεκριμένη δοσμένη συναίσθηση της πραγματικότητας σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ότι είναι ποτέ σε θέση να κάνει το οινόπνευμα.

Από πολλές μελέτες που έχουν γίνει, βρέθηκε ότι οι περισσότεροι έφηβοι "δοκιμάζουν" μαριχουάνα απ' αυτούς που κάνουν χρήση ναρκωτικών. Αυτοί που δεν καπνίζουν μαριχουάνα συστηματικά, δε διαφέρουν πολύ στη συναισθηματική τους προσαρμογή από εκείνους που δεν καπνίζουν. Μόνο ανάμεσα στους χρόνιους καπνιστές υπάρχουν αρκετά σαφείς ενδείξεις πραγματικών ψυχολογικών και κοινωνικών διαταραχών που είναι τελείως ξεχωριστές από τις απλές διαφορές προσωπικότητας και τρόπου ζωής. (Γεωργαράς, Κόνγκνερ).

Το αλκοόλ είναι εξίσου ψυχο-ενεργό με τη μαριχουάνα και οι κίνδυνοί του έχουν εντοπισθεί λεπτομερειακά από τους επιστήμονες. Πριν λίγες δεκαετίες, το οινόπνευμα ήταν κάτι που μπορούσε να καταναλώσει αποκλειστικά ο ενήλικας άντρας. Με το πέρασμα όμως των χρόνων όλο και περισσότεροι νέοι έχουν τουλάχιστον δοκιμάσει οينوπνευματώδη.

Οι σύγχρονοι κλινικοί και ερευνητές, "αντί να επιμένουν όπως παλιότερα, στα παλινδρομικά φαινόμενα αυτών των διαταραχών όπως η παιδομορφική συμπεριφορά και η προσφυγή στη δράση, προσπαθούν να

επισημάνουν τις προσαρμοστικές λειτουργίες της εθιστικής συμπεριφοράς του πότη, εξετάζοντας τη δυναμική αλληλεπίδραση της ψυχοφαρμακολογικής ενέργειας του ποτού (ή άλλων χημικών ουσιών όπως τα ναρκωτικά) και της οργάνωσης της προσωπικότητας του πότη (ή του ναρκομανή) στο τωρινό περιβάλλον του (Χαρτοκόλλη, 1999).

Συνήθως οι έφηβοι αυτοί έχουν μια προδιάθεση για δυσάρεστα συναισθήματα, νιώθουν μοναξιά, ένα κενό μέσα τους, κατάθλιψη, δεν έχει νόημα η ζωή τους και έχουν το αίσθημα απόρριψης. Στην αντιμετώπιση αυτών των δύσκολων συναισθημάτων τους βοηθά το αλκοόλ και τα ναρκωτικά, απομακρύνοντάς τους προσωρινά από την προσοχή του υποκειμένου.

Ο εθισμός εξυπηρετεί το αλκοολικό άτομο σαν ένας αμυντικός μηχανισμός απέναντι σε συναισθήματα, που δεν μπορούν να ρυθμιστούν από το Εγώ του και που απειλούν να ξαναπάρουν μια πρωτογενή ψυχοσωματική μορφή, όπως εκείνη που συναντιέται συνήθως σε τραυματικές εμπειρίες ή στην πρώτη παιδική ηλικία, προτού ακόμα σχηματιστεί μια αποτελεσματική δομή του Εγώ.

Το 1984 η ψυχιατρική κλινική του Πανεπιστημίου Αθηνών έκανε μια έρευνα σε 96 σχολεία της Ελλάδας, σε αντιπροσωπευτικό δείγμα μαθητών 14-18 ετών, με θέμα: Τη χρήση νόμιμων και παράνομων τοξικών ουσιών στην εφηβεία (Α. Κοκκέβη, 1988).

Σύμφωνα με αυτή την έρευνα, το 71,3% των μαθητών έχει καπνίσει (το 22,3% καπνίζει συστηματικά). Το 97% αναφέρουν χρήση οινοπνευματωδών ποτών, από τους οποίους 29% πίνει συχνότερα από δύο φορές την εβδομάδα. Η γεωγραφική προέλευση και το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο των μαθητών δεν επηρεάζει σημαντικά το κάπνισμα και τη χρήση οινοπνευματωδών και παρατηρούνται διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα.

Σχεδόν το 1/3 (30,3%) είχε χρησιμοποιήσει κάποιο παυσίπονο ή άλλου είδους ψυχοτρόπο φάρμακο χωρίς ιατρική συνταγή. Η αναλογία κοριτσιών και αγοριών ως προς τη χρήση φαρμακευτικών ουσιών χωρίς σύσταση γιατρού είναι 3:2. Το 19,5% των μαθητών είχε χρησιμοποιήσει ψυχοτρόπα φάρμακα με ιατρική συνταγή.

Η χρήση ουσιών είναι ένα φαινόμενο πολυαιτιολογικής προέλευσης και καθορίζεται από την αλληλεπίδραση ποικίλων παραγόντων. Σε γενικές γραμμές, οι αιτιολογικοί παράγοντες που συνδέονται με τη χρήση παράνομων κυρίως ουσιών στους εφήβους επιδέχονται μια σχηματική ομαδοποίηση στις ακόλουθες δύο μεγάλες κατηγορίες. Στην πρώτη υπάγονται οι κοινωνικοί παράγοντες και περιλαμβάνουν τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης κοινωνίας, το βαθμό διαθεσιμότητας της ουσίας, την έκθεση του ατόμου σ' αυτή, το πολιτισμικό πλαίσιο χρήσης, την επίδραση της οικογένειας και των συνομηλίκων. Στη δεύτερη υπάγονται ατομικοί παράγοντες και περιλαμβάνουν την προσωπικότητα, τη συμπεριφορά ή την ενδεχόμενη ψυχοπαθολογία του ατόμου. (Κοκκέβη, Κόνγκνερ, 1981).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΤΟΝΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΕΦΗΒΟΥ

1. Η ΕΦΗΒΕΙΑ ΣΑΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΡΙΣΗ

Όπως αναφέρω σε προηγούμενο κεφάλαιο, ο έφηβος επαναβιώνει τα προβλήματα της παιδικής του ηλικίας. Όμως όπου υπάρχει έφηβος, υπάρχει και μια οικογένεια μέσα στην οποία ζει και εξελίσσεται, με αποτέλεσμα οι γονείς ενός εφήβου να ξαναζούν μέσω του εφήβου τη δική τους εφηβεία και τα προβλήματά της. Προβλήματα ορίων μεταξύ των μελών της οικογένειας, προβλήματα επικοινωνίας, συναισθηματικών ανταλλαγών, πειθαρχίας, οικογενειακής συνοχής και ανεξαρτησίας εμφανίζονται τώρα με καινούργια ένταση. Η βαθμιαία συναισθηματική απομάκρυνση του εφήβου από τους γονείς, τους δημιουργεί προβλήματα και φέρνει στην επιφάνεια τη δική τους εξάρτηση από τα παιδιά καθώς και το ρόλο των παιδιών στη διατήρηση της συζυγικής αρμονίας.

Ο Έρικσον (1989) λέει: "Είναι της μόδας να τονίζουμε δραματικά την εξάρτηση των παιδιών απ' τους γονείς τους και αυτό συχνά μας τυφλώνει τόσο, ώστε να μη βλέπουμε και την εξάρτηση της παλιάς γενιάς απ' τη καινούργια". Αυτή η άποψη, δηλαδή ότι ο άνθρωπος έχει ανάγκη όχι μόνο να τον φροντίζουν, αλλά και να φροντίζει κάποιον, μας βοηθάει να καταλάβουμε γιατί η εφηβεία γίνεται οικογενειακή κρίση αφού η

απομάκρυνση του εφήβου μπορεί να προκαλέσει επιδείνωση στη συζυγική σχέση, με άμεση επίπτωση στον ίδιο τον έφηβο.

Έχοντας υπόψη τη θεωρία των Συστημάτων, μπορούμε να πούμε ότι με την εφηβεία αλλάζει η ισορροπία και ιεραρχία που υπάρχει μέσα στην οικογένεια-σύστημα. Την αλλαγή αυτή όμως δεν μπορούν να την δεχτούν πολλές οικογένειες και αντιστέκονται σ' αυτή, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται παθολογικές καταστάσεις προκειμένου να μη χαλάσει η υπάρχουσα – και πολλές φορές δυσλειτουργική – ισορροπία.

Αυτό που καθιστά κρίση την εφηβεία ανεξάρτητα από τον ορισμό της, είναι το γεγονός ότι το αποτέλεσμά της είναι η δημιουργία μιας φυσιολογικής σύγκρουσης, που συμβάλλει σε μια φυσιολογική μεταβολή της υπάρχουσας ισορροπίας καθώς και ``οι αναπτυξιακές συγκρούσεις που περνάνε οι δυο γενιές συγχρόνως, οι οποίες είναι συχνά σαν το θετικό και το αρνητικό της ίδιας φωτογραφίας, του ίδιου στόχου`` (Ανθή Δοξιάδη-Τριπ, 1985).

Αξίζει να παρατηρήσει κανείς ότι σχεδόν σε όλες τις οικογένειες όταν τα παιδιά μπαίνουν στην εφηβεία, οι γονείς μπαίνουν στη φάση της ενήλικης ζωής τους. Μέσα στην ίδια οικογένεια υπάρχουν δυο φάσεις εντελώς διαφορετικές, οι οποίες αφορούν ψυχολογικές, βιολογικές και κοινωνικές αλλαγές, δύο κρίσεις που μπορούν να αλληλοσυμπληρωθούν ή να έρθουν σε σύγκρουση. Οι γονείς βλέπουν τη ζωή ρεαλιστικά, να συμβιβάζονται με την πραγματικότητα και από την άλλη πλευρά η φαντασία των εφήβων να μεγαλώνει.

Οι γονείς νιώθουν ότι έχουν περάσει σχεδόν τη μισή ζωή τους, ενώ οι έφηβοι την έχουν μπροστά τους. Ακριβώς σ' αυτή τη φάση είναι που οι γονείς ζηλεύουν τα παιδιά τους και αυτό το συναίσθημα γίνεται εντονότερο όταν οι ίδιοι δεν είναι ικανοποιημένοι απ' τη ζωή τους και από τον εαυτό τους και τότε αρχίζει η σύγκρουση μεταξύ τους, μια σύγκριση δυσάρεστη για τους γονείς.

Όταν το παιδί είναι μικρό, η υπεροχή των γονιών είναι ευδιάκριτη, την νιώθουν από τη σωματική τους διάπλαση και φαίνεται ξεκάθαρα ποιος είναι ο δυνατός μέσα στην οικογένεια. Με την εφηβεία του παιδιού τα πράγματα αλλάζουν, είναι σαν να εμφανίζεται κάποιος που "απειλεί" τον πατέρα και θέλει να "καταλάβει" την εξουσία.

Η Ανθή Δοξιάδη-Τριπ (1982) πάνω σ' αυτό το θέμα αναφέρει σαν παράδειγμα τον παππού του Κύρου του Πρεσβύτερου, Βασιλιά των Περσών, Αστυάγη που προσπάθησε μάταια όμως, να εξοντώσει τον εγγονό του. Πολλές μυθολογικές παραδόσεις σχετίζονται με "ανησυχίες" βασιλιάδων ότι το παιδί τους θα τους εκθρόνιζε και έτσι προσπαθούσαν να εξοντώσουν τα νεογέννητα αγόρια τους πριν ακόμη ανδρωθούν και γίνουν επικίνδυνα. Οι ανησυχίες τους αυτές επικαλούνταν ότι δήθεν προκλήθηκαν από χρησμούς, ενώ η πραγματική αφετηρία τους ήταν στην εφηβική αμφισβήτηση.

Όσον αφορά τη σεξουαλικότητα των εφήβων και των γονιών τους, ο πατέρας την περίοδο που αρχίζει να ανησυχεί για την σεξουαλικότητά του, ο έφηβος- γιος τους εκδηλώνει την πρώτη του εκσπερμάτωση. Ακριβώς το ίδιο συμβαίνει και με τη μητέρα που βλέπει την εμμηνόπαυση σαν το τέρμα της αναπαραγωγικής της ισχύος, ενώ η κόρη της με την αρχή της έμμηνης ρύσης, νιώθει ότι βρίσκεται στην αρχή της σεξουαλικότητας και της θηλυκότητας.(Δοξιάδη- Τριπ, 1985)

Πολλές μητέρες εκδηλώνουν κάποια ζήλεια για τα καινούργια χαρακτηριστικά που φανερώνουν οι κόρες τους και απελπισία γι' αυτά που προσδοκούν να χάσουν οι ίδιες. Πολλές όμως καταφέρνουν να ισορροπούν ακόμα και εκείνες που έχουν μια αμφίρροπη συναισθηματική διάθεση που ταλαντεύεται ανάμεσα στην κατάθλιψη και την ψυχική ευφορία. Οι μητέρες που αισθάνονται πως λειτούργησε άνετα η σεξουαλική τους ζωή μεταδίδουν και στις κόρες τους την άνεση αυτή. Αντίθετα αυτές που δεν αισθάνονται άνετα, τις ενθαρρύνουν έμμεσα

στην καταπίεση του σεξουαλικού ενστίκτου ή χωρίς να το θέλουν, τις εξωθούν, έμμεσα, σε ορισμένες εκδηλώσεις που τις απορρίπτει η κοινωνική ηθική.

Η Ανθή Δοξιάδη (1982), αναφέρει ότι με την αιφνίδια έκρηξη του σεξουαλικού ενστίκτου στους έφηβους αναζωογονείται γενικά το θέμα μέσα στην οικογένεια, στην οποία ή υπήρχε σε λανθάνουσα κατάσταση ή έλειπε προς απογοήτευση όλων. Γιατί δεν είναι μόνο οι έφηβοι που τρέμουν να μη συνδέσουν την καινούργια τους σεξουαλικότητα με αγαπημένα τους πρόσωπα. Είναι και οι γονείς που παλεύουν με αμφιταλαντευόμενες αιμομικτικές τάσεις. Οι έφηβοι όμως αντιμετωπίζουν το δίλημμα αυτό, φεύγοντας και αναζητώντας καινούργιες αγάπες. Παρατηρούμε δηλαδή ότι οι γονείς χρησιμοποιούν μηχανισμό άμυνας προκειμένου να μην εκδηλώσουν τις αιμομικτικές τους τάσεις.

Οι περισσότεροι γονείς των οποίων οι μηχανισμοί άμυνας δουλεύουν πιο καλά, άλλοτε καταπιέζουν τα συναισθήματα αυτά, άλλοτε τα μετουσιώνουν και άλλοτε τα κατευθύνουν προς κάποιον πιο κατάλληλο σύντροφο. Το αποτέλεσμα όμως παρόλο που είναι επιθυμητό σεξουαλικά, έχει σαν αντίκτυπο μια κάποια απομάκρυνση από τα παιδιά τους, που φτάνει ως την τέλεια αποχώρηση, την οποία αισθάνονται και οι γονείς και τα παιδιά. Αυτή είναι η γνωστή "αποξένωση" της εποχής μας, που εκφράζεται και από τους γονείς και από τους εφήβους με θυμό και ακαμψία και πολλές φορές μεταφράζεται σαν έλλειψη αγάπης. (Δοξιάδη-Τριπ, 1982)

Θα μπορούσαμε να πούμε πως η εφηβεία μοιάζει με τη βρεφική φάση που η Margaret Mahler (1989) περιγράφει σαν προσέγγιση (rapprochement). Αυτή η φάση είναι μια υποδιαίρεση του "αποχωρισμού και της διαφοροποίησης" που αρχίζει στους 18 μήνες. Σ' αυτή τη φάση το μικρό παιδί ενώ μοιάζει να ανεξαρτητοποιείται κάθε λίγο επιστρέφει

στη μαμά του για να σιγουρευτεί πως θα είναι εκεί όποτε τη θελήσει. Επίσης παρόμοια συμπεριφορά έχει και ο έφηβος.

Στην βρεφική ηλικία μιλάμε για “προστατευτικό περιβάλλον” εννοώντας τους γονείς. Πώς αισθάνονται όμως αυτοί οι γονείς όταν ακούνε τους εφήβους να λένε ότι δεν τους έχουν ανάγκη; Το συναίσθημά τους είναι φρικτό αφού ο σκοπός της ζωής τους είναι το “προστατευτικό περιβάλλον”. Είναι λοιπόν πολύ δύσκολη εποχή για τη μητέρα η εφηβεία του παιδιού της, αφού μέχρι τώρα ήταν η καλή μητέρα και τώρα αντιμετωπίζει ανοιχτά μια αντίφαση: Από τη μια να της λέει ο έφηβος “σε χρειάζομαι” και από την άλλη “δε σε θέλω, δε σε χρειάζομαι”.

“Η φάση της προσέγγισης” της βρεφικής ηλικίας, μοιάζει σαν μια δοκιμή της αληθινής παράστασης που θα γίνει στην εφηβεία” (Δοξιάδη-Τριπ, 1985). Γιατί στην ουσία το μωρό ήταν ακόμα εξαρτημένο, αγαπούσε μοναδικά και είχε πλήρη ανάγκη τον γονιό του. Ο έφηβος παρόλο που είναι ακόμη συναισθηματικά εξαρτημένος, στην καθημερινή ζωή του, γίνεται όλο και πιο ανεξάρτητος και δεν έχει ανάγκη τον γονιό του με τον παλιό γνωστό τρόπο, τώρα εξασκείται στο να γίνει εντελώς ανεξάρτητος.

Ένα πολύ σημαντικό γεγονός της εφηβείας που συμβάλλει στο να την κάνει οικογενειακή κρίση είναι ότι οι έφηβοι παύουν να βλέπουν τους γονείς τους σαν εξιδανικευμένους και τους αντιμετωπίζουν όπως είναι στην πραγματικότητα. Αυτό είναι πολύ δύσκολο για τους γονείς και τους εφήβους, αλλά είναι απαραίτητο για ν’ αποκτήσουν οι έφηβοι τη δική τους ταυτότητα. Το παιδί από πολύ μικρό βλέπει τους γονείς σαν παντοδύναμους που τα γνωρίζουν όλα.

Με τη λύση του Οιδιπόδειου συμπλέγματος, το παιδί αποφασίζει να ταυτιστεί με τον γονιό του ίδιου φύλου, ώστε κάποια μέρα να βρει σαν τον γονιό του αντίθετου φύλου. Η μίμηση και ταύτιση του παιδιού

ικανοποιούν τις ναρκισσιστικές επιθυμίες των γονιών και εντείνουν την αίσθηση της συνέχειας του εαυτού τους μέσω του παιδιού τους.

Επίσης ένα άλλο αποτέλεσμα της λύσης του Οιδιπόδειου συμπλέγματος, είναι ότι αρχίζει η λανθάνουσα περίοδος, η οποία με την ηρεμία που φέρνει "κακομαθαίνει" τους γονείς και έτσι η εφηβεία μοιάζει ακόμη πιο δύσκολη. Εξάλλου ο έφηβος τώρα αποκτά κριτική ικανότητα, σκέπτεται περισσότερο και αρχίζει να βλέπει τους γονείς του με έναν πιο ρεαλιστικό τρόπο. Το δύσκολο είναι για τους εφήβους όταν ανακαλύπτουν ότι οι γονείς τους είναι κοινοί άνθρωποι με αδυναμίες και ελαττώματα, γιατί διαλύει αυταπάτες, όμως με το να παρουσιάζει την πραγματικότητα όπως είναι, συμβάλλει στην ωρίμανση. Βέβαια πιο δύσκολο είναι όταν οι έφηβοι ανακαλύπτουν τα μεγάλα και βαριά ελαττώματα των γονιών τους, τα οποία οι γονείς στον εαυτό τους τα συγχωρούν όχι όμως και στα παιδιά τους.

Σύμφωνα με την Ανθή Δοξιάδη- Τριπ (1982) οι γονείς περιμένουν να έχουν συγκρούσεις με τα παιδιά τους, όμοιες με εκείνες που είχαν οι ίδιοι με τους γονείς τους και πολλές φορές όλα όσα υπέστησαν οι γονείς σαν έφηβοι, ασυνείδητα θέλουν να τα επαναλάβουν δραστικά τώρα με τα παιδιά τους. Άλλες φορές πάλι συμβαίνει το αντίθετο, διότι όταν οι γονείς βλέπουν τα παιδιά τους σαν προεκτάσεις του εαυτού τους προσπαθούν να εκπληρώσουν μέσω των παιδιών τους τα δικά τους ανεκπλήρωτα όνειρα.

Τέλος θα πρέπει να πούμε ότι οι έφηβοι δεν εγκαταλείπουν μόνο τους γονείς τους, αλλά συχνά και τις ιδεολογίες με τις οποίες εκείνοι τους ανέθρεψαν. Γι' αυτό το λόγο ξαφνικά γίνονται επαναστάτες, βρώμικοι, καμικάζι κ.ά. Επίσης μια άλλη συμπεριφορά του εφήβου που δυσκολεύει τους γονείς, ιδιαίτερα όταν ζούνε σε κοινωνία με δυνατούς οικογενειακούς δεσμούς, είναι η αγάπη και αφοσίωση που δείχνουν στην παρέα τους.

Όλες αυτές οι εκδηλώσεις της εφηβείας συντελούν την οικογενειακή κρίση. Κρίση που περνάει για όλα τα μέλη της οικογένειας και κατά τη διάρκειά της δεν πρέπει να διαλυθεί το όλο σύστημα και σ' αυτό βοηθά πολύ μια σταθερή εξασφάλιση μέσω επικοινωνίας με τους εφήβους καθώς και η σωστή ενημέρωση των γονιών. Είναι λοιπόν η εφηβεία μια εποικοδομητική, αλλά αναπόφευκτη κρίση, μέσα από την οποία θα αναδυθούν οι αυριανοί ώριμοι και δημιουργικοί άνθρωποι.

2. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΕΦΗΒΟΥ

Ο Σ. Μανωλόπουλος (1987), αναφέρει ότι η οικογένεια είναι ένας καθοριστικός και σημαντικός παράγοντας στη διαμόρφωση της όλης προσωπικότητας των μελών της και ιδιαίτερα των μελών αυτών που βρίσκονται στην εφηβεία.

Οι έφηβοι μοιάζουν πολλές φορές να δίνουν μια προσωπική μάχη μόνοι τους χωρίς να αισθάνονται καμιά βοήθεια. Όμως με τις πράξεις τους εκφράζουν στον περίγυρό τους ότι η συνεπής παρουσία των γονιών τους ή άλλων ενηλίκων, τα ευδιάκριτα και σταθερά όρια τους είναι απαραίτητα όσο σε καμιά άλλη φάση της ζωής τους. Έναπόκειται στους ενήλικες να παρέχουν έλεγχο και καθοδήγηση, βασισμένοι στις δικές τους αρχές. Αν οι αρχές τους έχουν νόημα και ουσία για τους ίδιους, θα υπάρχει στέρεο πλαίσιο ορίων και έτσι θα δοθεί νόημα στην προσπάθεια των παιδιών τους για ξεπέραςμα αυτών των αρχών. Αν όμως το πλαίσιο είναι σαθρό και οι αρχές ρηχές, τότε η βαθιά απογοήτευση και το άγχος των επιθετικών ενορμήσεων των εφήβων κορυφώνεται ως την καταστροφικότητα'' (Σ. Μανωλόπουλος, 1987).

Η μητέρα παίζει ασφαλώς το βασικό ρόλο στη φυσιολογική και παθολογική ανάπτυξη του εφήβου, αλλά ανάλογη ευθύνη έχει και ο πατέρας. Σήμερα οι περισσότεροι μελετητές της οικογενειακής ζωής, υποστηρίζουν ότι τα προβλήματα στα παιδιά δεν τα δημιουργεί η παθολογία της μητέρας ή του πατέρα, αλλά η συναλλαγή και αλληλεπίδραση του συστήματος πατέρα-μητέρας που δημιουργεί βασικά την οικογενειακή ατμόσφαιρα και καθορίζει ουσιαστικά τη λειτουργικότητα ή δυσλειτουργικότητα κάθε οικογένειας.

Οι έφηβοι είναι απαραίτητο να ανήκουν σε μια δομή η οποία δεν καταρρέει από την επιθετικότητά τους, ούτε αντεκδικείται για τις αντιπαραθέσεις που οι ίδιοι προκαλούν, επειδή τους είναι αναγκαίες για

να προσδιορίσουν τα όριά τους. Γι' αυτό η ενδεχόμενη αποτυχία ή αρρώστια του οιδιποδειακού γονέα κατά την εφηβεία, μπορεί να επιφέρει μια μαζική απογοήτευση στον έφηβο και να του στερήσει τη δυνατότητα να αντλήσει από την αντιπαράθεση την αίσθηση συνοχής του εαυτού του, η οποία του είναι απαραίτητα για ν' αντέξει τον πόνο που προκαλεί η βαθμιαία διεργασία για εγκατάλειψη της αυταπάτης.

Σ' ένα διαζύγιο αυτό που τραυματίζει τον έφηβο είναι πολύ περισσότερο η αίσθηση ότι οι γονείς του δεν είναι σε θέση να ρυθμίσουν οι ίδιοι τη ζωή τους και έχουν αφήσει να εισβάλλουν σ' αυτή άλλοι, όπως οι δικηγόροι και πολύ λιγότερο η απώλεια του αντικειμένου. "Το παράδοξο είναι ότι ως έφηβος μπορείς να από-ιδανικοποιήσεις μόνο έναν άξιο πατέρα και μια δυνατή μητέρα που δεν φοβάσαι ότι αν τους ανταγωνιστείς θα καταρρεύσουν και αν τους αφήσεις θα χαθούν".

Η επιλογή του συζύγου και οι αντικειμενικές συνθήκες του γάμου αποτελούν το πλαίσιο όπου γίνονται οι προβολές αυτές και δημιουργούν την οικογενειακή ατμόσφαιρα. Οι έφηβοι που έχουν καλή ατμόσφαιρα στις οικογένειες καταγωγής τους τείνουν να επιλέγουν εξίσου ώριμους συντρόφους και να δημιουργούν καλή οικογενειακή ατμόσφαιρα για τα παιδιά τους. Αντίθετα, έφηβοι με κακό οικογενειακό ιστορικό και ανώριμες, παθολογικές ενδοψυχικές σχέσεις τείνουν να επιλέξουν παρόμοια ανώριμους συντρόφους.

Το αποτέλεσμα είναι αμοιβαία επιδείνωση των ενδοψυχικών συγκρούσεων και δημιουργία κακής οικογενειακής ατμόσφαιρας. Σε τέτοιες περιπτώσεις τα παιδιά συχνά είναι τα "πιόνια" στη συζυγική αντιπαράθεση και χρησιμοποιούνται από τον κάθε γονέα ασυνείδητα, αλλά κάποτε και συνειδητά, σαν όπλα εναντίον του άλλου ή σαν αντικείμενα για την ικανοποίηση των ανεκπλήρωτων συναισθηματικών τους αναγκών.

Στη σημερινή κοινωνία είναι δύσκολο για τους γονείς να προσφέρουν σταθερό πλαίσιο, σαφή όρια, καθοδήγηση και έλεγχο στα παιδιά τους. Οι σημερινοί γονείς έχουν αποκοπεί από την παράδοση, αντιδρώντας μ' αυτό τον τρόπο στην "καταπίεση που δέχτηκαν" οι ίδιοι όταν ήταν παιδιά και προσπαθούν να δώσουν στα παιδιά τους αυτά που οι ίδιοι στερήθηκαν. Έτσι θέλουν να τα διδάξουν, να γίνουν ανεξάρτητα από πολύ μικρά και γι' αυτό γίνονται υπερβολικά επιτρεπτικοί. Με αυτό τον τρόπο όμως πετυχαίνουν ακριβώς το αντίθετο.

Αυτό συμβαίνει επειδή το παιδί στερημένο από τον έλεγχο, τη σταθερή καθοδήγηση, τα ευδιάκριτα όρια, αφήνεται να επιχειρεί δραστηριότητες για τις οποίες δεν είναι ακόμα έτοιμο με φυσική συνέπεια να αποτυγχάνει. Έτσι ανακαλύπτει ότι του έχουν δώσει δύναμη που δεν έχει, βιώνει τραυματικά την πραγματικότητα πρώιμα, μειώνεται η αυτοεκτίμησή του και προσπαθεί να περισωθεί καταφεύγοντας σε φαντασιώσεις παντοδυναμίας.

''Σε μια φυσιολογική οικογένεια οι γονείς και τα παιδιά έχουν στενή σχέση μεταξύ τους και ικανοποιούν αμοιβαία τις συναισθηματικές τους ανάγκες με φανερά ή κρυφά μηνύματα που στέλνουν ο ένας στον άλλο, διατηρώντας όμως ο καθένας την ανεξαρτησία του και τα όρια του Εγώ του (ego boundaries).

Σε μια παθολογική οικογένεια τα όρια αυτά δεν παραμένουν απαραβίαστα, ο ένας εισδύει μέσα στον άλλο, ιδίως οι γονείς στα παιδιά και δημιουργούνται παρασιτικές συμβιωτικές καταστάσεις, με αποτέλεσμα τη δημιουργία δυσλειτουργικότητας και την εμφάνιση ψυχικής διαταραχής σ' ένα ή περισσότερα μέλη της οικογένειας'' (Γιωσαφάτ Μ. ,1987).

α. Η μητέρα

Σύμφωνα με τον Μανωλόπουλο Σ. (1987), η ζωή της γυναίκας σήμερα είναι πιο πολύμορφη απ' ό τι ακόμη πριν λίγες γενιές. Μια από τις επιπτώσεις της γυναικείας χειραφέτησης είναι η αλλαγή του κεντρικού ρόλου της γυναίκας ή της μητέρας. Οι άτυποι κανονισμοί και κανόνες για το "πώς πρέπει να είναι μια μητέρα" έχουν χάσει την ισχύ τους. Πολλές μητέρες σήμερα εργάζονται και οι μορφές της μητρότητας έχουν γίνει πιο αντιθετικές και πιο εξατομικευμένες. Πολλές μητέρες είναι ανύπαντρες ή διαζευγμένες, πράγμα που σημαίνει ότι όλο και περισσότερα παιδιά μεγαλώνουν χωρίς πατέρα.

Καμιά απ' όλες αυτές τις αλλαγές όμως δεν έχει μειώσει τη σημασία που έχουν οι μητέρες για την ατομική και κοινωνική ζωή του παιδιού ή του εφήβου. Όλοι γνωρίζουμε πως η ζωή ξεκινά από τη μητέρα. Στα πρώτα κυρίως χρόνια της ζωής που αποφασίζεται η μοίρα του ανθρώπου το παιδί εξαρτάται από τη διαίσθηση, την υπομονή, την αγάπη και την αποφασιστικότητα της μητέρας.

Έχουμε πει ότι πολλές φορές οι μητέρες καθώς μεγαλώνουν τα κορίτσια τους τα βλέπουν σαν αντίπαλες, αλλά ωστόσο το αγόρι είναι εκείνο που ξεσηκώνεται ενάντια στη μητέρα, ενάντια στο γυναικείο πρότυπο. Και βλέπουμε πολύ συχνά ένα αγόρι που ξεσηκώνεται ενάντια στη μητέρα σιγά-σιγά να προσκολλάται σ' αυτή. Αν η σχέση μεταξύ της μητέρας και του γιου περιέχει σε μεγάλο βαθμό το ερωτικό στοιχείο, υπάρχει σχεδόν κίνδυνος να μην μπορούν οι έφηβοι να στραφούν σε άλλες γυναίκες ελεύθερα και χωρίς αισθήματα ενοχής. Πολλοί γάμοι εξελίσσονται αργότερα σε δράματα, λόγω της ισχυρής εξάρτησης των υιών από τις μητέρες. Εξάρτηση που πρέπει να σπάσει και απ' τα δυο μέρη στην εφηβεία γιατί αργότερα θα είναι πολύ δύσκολο για το παιδί να ανεξαρτητοποιηθεί και να αφοσιωθεί στη σύζυγό του.

Ασφαλώς δεν είναι εύκολο να βρεθεί το σωστό μέτρο μεταξύ υπερβολικής και λιγοστής μητρικής αγάπης. Στην εφηβεία όμως αυτό το μέτρο είναι αποφασιστικό για την περαιτέρω εξέλιξη τόσο των παιδιών όσο και της μητέρας.

Όταν τα παιδιά μπουν στην εφηβεία, μερικά από τα προβλήματα των μητέρων οξύνονται ακόμη περισσότερο. Ιδιαίτερα σοβαρά για τις μητέρες που ανατρέφουν μόνες τους τα παιδιά τους, είναι συνήθως τα προβλήματα που δημιουργούνται από τη σύγκρουση σε θέματα κύρους και τα προβλήματα κατά την αναζήτηση της ταυτότητας του φύλου. (Μ. Γιωσαφάτ, Αθήνα 1987).

β. Ο πατέρας

Όπως έχει αλλάξει η κοινωνική θέση της γυναίκας, το ίδιο συμβαίνει και με τη θέση του άντρα. Η γυναίκα είτε το θέλει είτε όχι αρχίζει να παίζει έναν όλο και σημαντικότερο ρόλο στους τομείς της δουλειάς και της διαχείρισης και στην άσκηση της δημόσιας εξουσίας. Ανάλογα διαγράφεται ήδη και μια μεγαλύτερη στροφή του άντρα προς τα προβλήματα της διαπαιδαγώγησης των παιδιών και της οικογενειακής ζωής. Η ισχυροποίηση της γυναικείας αυτοπεποίθησης έχει σαν αποτέλεσμα τη φθορά της ανδρικής απαίτησης υπεροχής.

Η διαδικασία αυτή είναι φυσική και δε μπορεί να γίνει διαφορετικά αφού ο άνδρας και η γυναίκα αποτελούν μια ολότητα. Στις περισσότερες οικογένειες υπάρχει ακόμη μια σαφής υπεροχή του άνδρα. Η υπεροχή

αυτή αρχίζει βέβαια να υποχωρεί σιγά-σιγά στον τομέα του ελεύθερου χρόνου, με αποτέλεσμα όλο και περισσότεροι πατέρες να είναι σε θέση και πρόθυμοι ν' αναπτύξουν ρόλους που κάποτε θεωρούνταν γυναικείοι.

Για τις σχέσεις με τα παιδιά στην εφηβεία, αυτή η μεταβολή στην πατρική θέση είναι από πολλές απόψεις σημαντική. Ιδιαίτερα προβληματικές είναι οι συγκρούσεις σε μια οικογένεια, όπου η προσωπική αντίληψη του πατέρα για το ρόλο του βρίσκεται σε έντονη αντίθεση με τις γενικές κοινωνικές τάσεις.

Φυσικά δεν υπάρχουν γενικοί κανόνες για το πώς πρέπει να εφαρμόζονται η καλοσύνη η αυστηρότητα και η κατανόηση στην καθημερινή επαφή με τους εφήβους. Σημαντικό όμως είναι να μην αφήσει κανείς να σπάσει ο εσωτερικός δεσμός με τον έφηβο είτε είναι γιος είτε κόρη. Ένα άγρυπνο αλλά διακριτικό ενδιαφέρον για τις συνθήκες ζωής, για τις λύπες και τις χαρές του εφήβου, είναι η βασική προϋπόθεση για μια πετυχημένη διαπαιδαγώγηση. Ο γιος θα πρέπει να βλέπει τον πατέρα του σαν ένα άνθρωπο που από τη μια είναι διαφορετικός από τον ίδιο, από την άλλη όμως όμοιός του.

Απαραίτητο γι' αυτό είναι να προσπαθήσει ο πατέρας να κερδίσει την εμπιστοσύνη του γιου του και ν' αποκτήσει οικειότητα μαζί του. Θα χρειαστεί να δείξει από πολλές απόψεις "φαντασία" για να δημιουργεί καταστάσεις ή να συμμετέχει σε καταστάσεις όπου θα ζει μόνο με τον έφηβο ή με την οικογένεια κάτι κοινό. (Μ. Γιωσαφάτ: Ο κύκλος της ζωής της οικογένειας και η ανάπτυξη του παιδιού. Αθήνα 1987).

γ. Το ζευγάρι

Όλα τα αποθηκευμένα της συζυγικής ζωής, όλα τα αποθηκευμένα της παιδικής ηλικίας τους και όλες οι εμπειρίες του έγγαμου βίου βγαίνουν συχνά στην επιφάνεια όταν τα παιδιά της οικογένειας βρίσκονται στην εφηβεία. Έτσι όταν παρουσιάζεται μια δοκιμασία, εμφανίζονται οι δυσκολίες και το ζευγάρι δεν μπορεί να συνεννοηθεί. Στην εφηβεία έρχεται στην επιφάνεια η προσωπικότητα των γονέων και οι διαπληκτισμοί , όπως γίνεται και με την κρίση της αρρώστιας αφού και η εφηβεία είναι μια κρίση. (Μ. Γιωσαφάτ ,Αθήνα 1987).

3. ΤΥΠΟΙ ΓΟΝΕΪΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ

Υπάρχουν έφηβοι που καταφέρνουν να περάσουν στην ενηλικίωση με εμπιστοσύνη, ασφάλεια για την ταυτότητά τους και για τις σχέσεις τους με την οικογένεια. Άλλοι πάλι βγαίνουν από την εφηβεία ανεπαρκείς ή θύματα ψυχολογικών διαταραχών, εξαρτημένοι, αποξενωμένοι και χωρίς αυτοεκτίμηση. Γιατί μερικοί γονείς και έφηβοι τα καταφέρνουν και άλλοι όχι; Οι λόγοι είναι πολλοί και διαφορετικοί σε κάθε περίπτωση, όπως η κοινωνική αναταραχή, η κακή εκπαίδευση κ.ά, αλλά ο πιο καθοριστικός παράγοντας που βοηθάει ή εμποδίζει τον έφηβο να ανταποκριθεί στις αναπτυξιακές απαιτήσεις της εφηβείας είναι οι γονείς του.

Υπάρχουν όμως πολλοί τύποι γονέων, γονείς που είναι ήρεμοι ή νευρικοί, άκαμπτοι ή ευέλικτοι, γονείς που ενθαρρύνουν ή απορρίπτουν.

Διαστάσεις γονεϊκής συμπεριφοράς για την εξέλιξη του εφήβου

Παραδοχή - απόρριψη, μπορούμε να ονομάσουμε την πρώτη διάσταση. Το παιδί από μικρό και αργότερα στην εφηβεία έχει έντονη την ανάγκη της αγάπης και της φροντίδας από τους γονείς του. Θέλει να του προσφέρουν ασφάλεια και να το παραδέχονται για να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της εφηβείας, ν' αναπτύξει αυτοεκτίμηση, εποικοδομητικές και ικανοποιητικές σχέσεις με τους άλλους και μια σίγουρη ταυτότητα.. Νιώθοντας ο έφηβος την αγάπη και την φροντίδα των γονιών του, μπορεί να υπερπηδήσει εμπόδια που του φαίνονται αξεπέραστα. Θα πρέπει οι γονείς να βρουν τρόπους να δείχνουν στα

παιδιά τους την αγάπη τους και την παραδοχή τους, γιατί σ' αυτή την φάση της ζωής τους τα παιδιά είναι ευαίσθητα και αρχίζουν να αμφισβητούν ακόμη και το ενδιαφέρον των γονιών τους γι' αυτά.

Πολλά παιδιά- έφηβοι που δεν τα αγαπούν και δεν τα φροντίζουν οι γονείς τους "καταφεύγουν" στην παραβατικότητα, στα ναρκωτικά ή σε ψυχική διαταραχή για να νιώσουν την ασφάλεια και την παραδοχή που τους λείπει. Ειδικά όταν τα παιδιά έχουν προβλήματα στο σχολείο, στις σχέσεις με τους συνομηλίκους τους μέχρι και αυτά που εμφανίζουν νευρώσεις και ψυχοσωματικές διαταραχές, οι γονείς τους είναι πιο εχθρικοί και απορριπτικοί απέναντί τους.

Έλεγχος- ελευθερία, είναι μια άλλη διάσταση της γονεϊκής συμπεριφοράς που είναι λιγότερο φανερή. Οι έφηβοι πρέπει να μάθουν να πειθαρχούν αλλά και να είναι ανεξάρτητοι, αυτάρκεις και να έχουν μια ισχυρή αίσθηση των δικών τους αξιών για να μπορέσουν να περάσουν στην ενηλικίωση με επιτυχία. Αυτό συμβαίνει όταν οι γονείς σέβονται τα παιδιά τους, τα αφήνουν να παίρνουν μέρος σε οικογενειακές υποθέσεις ή αποφάσεις και ενθαρρύνουν την κατάλληλη για την ηλικία του παιδιού ανεξαρτησία, ενώ παράλληλα γεμάτοι εμπιστοσύνη αναλαμβάνουν την τελική ευθύνη.

Η Νταϊάνα Μπάουμριντ (2001), χαρακτηρίζει αυτούς τους γονείς υπεύθυνους χωρίς να είναι αυταρχικοί. Αυτοί οι γονείς έχουν μάθει από παιδιά, από τους δικούς τους γονείς, να εκτιμούν την αυτόνομη θέληση και την πειθαρχημένη συμπεριφορά. Δεν υποχρεώνουν τον έφηβο να συμπεριφέρεται σύμφωνα με τις δικές τους επιθυμίες, ενθαρρύνουν το διάλογο μέσα στην οικογένειά τους και όταν ασκούν τη γονεϊκή εξουσία, εξηγούν τους λόγους.

Αντίθετα από την άλλη πλευρά του υπεύθυνου γονιού, υπάρχει ο αυταρχικός γονιός. Ο γονιός που χρησιμοποιώντας σαν δικαιολογία την προσωπική του πείρα και ωριμότητα, υποχρεώνει τον έφηβο να κάνει

κάτι, χωρίς να του εξηγεί τους λόγους. Γιατί θεωρεί την υπακοή σαν απόλυτη αρετή και αντιμετωπίζει κάθε προσπάθεια διαμαρτυρίας με επιβολή και τιμωρίες. Αποθαρρύνει οποιαδήποτε συζήτηση με το παιδί του, με την πεποίθηση ότι το παιδί πρέπει να δέχεται το λόγο των γονιών του για το τι είναι σωστό.

Η συμπεριφορά αυτή των γονιών προκαλεί αντιξοότητες και διαμάχες στις σχέσεις τους με τους εφήβους. Πολλοί έφηβοι που οι γονείς τους είναι αυταρχικοί επειδή δεν τους δόθηκε ποτέ η ευκαιρία να δοκιμάσουν τις δικές τους ιδέες ή να πάρουν ανεξάρτητες ευθύνες και επειδή οι γνώμες τους αντιμετωπίζονται σαν ανάξιες λόγου, βγαίνουν από την εφηβεία αποθαρρημένοι χωρίς αυτοπεποίθηση, θεωρούν τους εαυτούς τους ανίκανους να αναλάβουν τα ηνία της ζωής τους στα χέρια τους και δεν έχουν αυτοεκτίμηση.

Κατά τον J. Cogner (1990), σαν έφηβοι τα παιδιά των αυταρχικών γονιών σε αντίθεση με τα παιδιά των υπεύθυνων γονιών, είναι πιθανό να αισθάνονται ότι ο πατέρας και η μητέρα δεν τα αγαπούν. Είναι ακόμα πιο πιθανό να έχουν σαν έφηβοι και νέοι ενήλικοι μια ασθενικά ανεπτυγμένη και ασταθή συνείδηση βασισμένη περισσότερο σε εξωτερικές τιμωρίες, παρά μια ώριμη συνείδηση βασισμένη σε εσωτερικευμένες ανεξάρτητες ηθικές αξίες.

Σχετικά με τον τύπο αυτό της γονεϊκής συμπεριφοράς αν συγκρίνουμε τις σημερινές δυσκολίες των εφήβων και των γονέων τους με τη Βικτοριανή εποχή, θα δούμε ότι στις οικογένειες που είναι οι γονείς αυταρχικοί αυτό δεν επηρεάζει μόνο την εξέλιξη του εφήβου και τη συμπεριφορά του, αλλά βοηθάει και τον γονιό, γιατί του χρησιμεύει σαν εγγύηση για τον εαυτό του, έτσι ώστε να μην επηρεάζεται από το φέρσιμο του παιδιού. Το αντίθετο δημιουργεί τύψεις και μια αβεβαιότητα που μεταδίδεται στο παιδί και έτσι αρχίζει ένας καινούργιος φαύλος κύκλος, αβέβαιος γονιός, αβέβαιος έφηβος. Βέβαια αυτό δεν σημαίνει ότι

η αυταρχικότητα των γονιών δεν είναι τις περισσότερες φορές αρνητικά καθοριστικός παράγοντας για την εξέλιξη του εφήβου.

Εκτός από τον υπεύθυνο γονιό και τον αυταρχικό, υπάρχει και ένας άλλος γονιός που εξισώνει τον εαυτό του με τα παιδιά, παραιτείται από τη δύναμή του να παίρνει αποφάσεις, ευθύνες και άνισο κύρος. Όμως οι έφηβοι από την πλευρά τους παρόλο που διαμαρτύρονται για τους γονείς τους ότι δεν τους δίνουν ελευθερία, στην πραγματικότητα δεν θέλουν να είναι ίσοι με τους γονείς τους. Τους θέλουν και τους χρειάζονται να είναι φιλικοί μαζί τους με κατανόηση αλλά και πρότυπο ενήλικης συμπεριφοράς.

Επομένως οι γονείς στη σύγχρονη κοινωνία πρέπει να ρυθμίσουν την πορεία τους ανάμεσα στον αυταρχισμό και την υπερβολική ελευθερία ανάμεσα στην "εξίσωση" με τα παιδιά και την αδιαφορία. Γιατί, αν πετύχουν αυτή την ισορροπία του αποτελέσματος προσφέρουν ικανοποιήσεις και στους ίδιους και στα παιδιά τους.

Ο Φρ. Γουόλτον (2000), υποστηρίζει ότι ο έφηβος πάνω απ' όλα χρειάζεται να ανακαλύψει ότι ο τρόπος που έχει για ν' αντιμετωπίσει τη ζωή, δεν φέρνει αποτελέσματα. Μέχρι που να σταματήσουν οι γονείς του και οι άλλοι ενήλικοι γενικότερα, να τους "παρέχουν υπηρεσίες", ο έφηβος δεν θα βλέπει το λόγο γιατί ν' αλλάξει τη συμπεριφορά του.

Έχει όμως σημασία ν' αλλάξει τον τρόπο που αντιμετωπίζει τη ζωή του. Η εγωκεντρική φύση αυτής της αντιμετώπισης έρχεται σε άμεση αντίθεση με τη συνεργασία που απαιτείται για μια θετική αλληλεπίδραση μέσα στην κοινωνία και οδηγεί σε μια ζωή γεμάτη δυστυχία και απογοήτευση. Συχνά χρειάζεται περισσότερος χρόνος για να επηρεάσουμε θετικά τη συμπεριφορά του "χαϊδεμένου" εφήβου απ' όσο χρειάζεται για να πετύχουμε παρόμοια αλλαγή στον έφηβο που έχει επαναστατήσει ενάντια στους αυταρχικούς γονείς.

Όταν οι ενήλικοι που μέχρι τότε αντιμετώπιζαν τους εφήβους με κριτική και τιμωρίες, χαλαρώνουν και φέρονται στους εφήβους με μεγαλύτερο σεβασμό, η αλλαγή έρχεται σαν μια "πνοή δροσιάς" στον έφηβο, ο οποίος τότε νιώθει πολύ μεγαλύτερη διάθεση να συνεργαστεί. Από την άλλη πλευρά όταν ο γονιός που παραχαϊδεύει τον έφηβο, παύει αυτή τη συμπεριφορά που μαρτυρούσε έλλειψη σεβασμού και ο γιος ή η κόρη νιώθουν οργή.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να προσθέσουμε ότι οι γονείς χρειάζονται να συγκεντρώσουν το θάρρος τους πάνω σ' αυτό ώστε να μην υποχωρήσουν αλλά και να μην καταφύγουν στη βία. Για να καθοδηγήσουν τους εφήβους, θα πρέπει να μάθουν τη "μέση οδό", να έχουν θάρρος να πούνε "όχι" εκεί που πρέπει και να μπορούν να τους προτείνουν διάφορες εναλλακτικές σχέσεις.

Βασικά σχήματα γονεϊκής πειθαρχίας

Σύμφωνα με τον Μάρτιν Χόφμαν υπάρχουν δύο σχήματα γονεϊκής πειθαρχίας που έχουν διαφορετικές επιδράσεις στην ανάπτυξη της ηθικής. Γιατί οι γονείς είναι ο πιο καθοριστικός παράγοντας που καθορίζει αν ένας έφηβος θα αποκτήσει μια αποτελεσματική συνείδηση που θα καθοδηγεί σταθερά τη συμπεριφορά του ακόμα και μπροστά σε συγκρουόμενες πιέσεις.

Αυτά τα δύο σχήματα ο Μ. Χόφμαν τα ονομάζει επιβολή δύναμης και επιβολή μη- δύναμης.

Στην τεχνική της **επιβολής της δύναμης**, ο γονιός δεν βασίζεται στο εσωτερικό δυναμικό του εφήβου, δηλ. την ενοχή, την ντροπή, την αγάπη,

την εξάρτηση , ούτε προσφέρει στους εφήβους απαραίτητες πληροφορίες για ν' αναπτύξει αυτό το δυναμικό, ώστε να επηρεάσει τη συμπεριφορά του. Αντίθετα ο γονιός βασίζεται στο φόβο της τιμωρίας και προσπαθεί να επηρεάσει τον έφηβο, τιμωρώντας τον. Έτσι ο έφηβος αποκτά αδύναμη ηθική ανάπτυξη και δεν δρα με τις δικές του ηθικές αρχές, αλλά εξακολουθεί να επηρεάζεται από εξωτερικές αμοιβές και τιμωρίες.

Ο ίδιος ο κ. Μ. Χόφμαν το δεύτερο σχήμα που ονομάζει **επιβολή μη δύναμης**, το χωρίζει στην τεχνική απόσυρσης της αγάπης και στην επαγωγή.

Ο γονιός που χρησιμοποιεί την τεχνική της απόσυρσης αγάπης, δεν τιμωρεί το παιδί του σωματικά ούτε του στερεί υλικά πράγματα. Αντιδρά στην ανεπιθύμητη συμπεριφορά, αγνοώντας το παιδί, αρνείται να του μιλήσει και πολλές φορές το απειλεί πως θα το εγκαταλείψει. Είναι φανερό σ' αυτές τις περιπτώσεις πως ο έφηβος παίρνει το μήνυμα πως αν δεν έχει μια συγκεκριμένη συμπεριφορά δεν θα το αγαπούν οι γονείς του.

Ο Χόφμαν παρατηρεί ότι παρόλο που η απόσυρση αγάπης δεν θέτει σημαντικές απειλές, μπορεί να έχει πολύ πιο σοβαρές συναισθηματικές επιπτώσεις απ' την επιβολή δύναμης γιατί ουσιαστικά απειλεί με εγκατάλειψη ή αποχωρισμό.

Με την τεχνική της απόσυρσης αγάπης, ο έφηβος κινητοποιημένος από το άγχος, ομολογεί τις παραβάσεις του και αποδέχεται την κατηγορία με μεγαλύτερη προθυμία. Παρόλο αυτά όμως η τεχνική αυτή συνεισφέρει πολύ λίγο στην ανάπτυξη θετικών, ώριμων και εσωτερικευμένων ηθικών αρχών απ' ότι τα παιδιά που οι γονείς τους χρησιμοποιούν την επιβολή δύναμης. Ακόμη ένα αρνητικό αποτέλεσμα αυτής της τεχνικής, είναι ότι διακόπτει την επικοινωνία των εφήβων με τους γονείς τους, άρα και τις ευκαιρίες για μάθηση.

Η δεύτερη τεχνική του δεύτερου σχήματος της επιβολής μη- δύναμης, είναι αυτή που ενθαρρύνει την ανάπτυξη μιας ώριμης συνείδησης και που βασίζεται σε εσωτερικευμένες ηθικές αρχές, αυτή που ονομάζει ο Χόφμαν επαγωγή.

Σ' αυτή την προσέγγιση ο γονιός συμπεριφέρεται στο παιδί σαν υπεύθυνο και ικανό άτομο. Αυτός ο γονιός εξηγεί στο παιδί τους λόγους που απαιτεί μια συμπεριφορά από το παιδί του και τονίζει την πρακτική πλευρά της πραγματικότητας ή πως η ανάρμοστη συμπεριφορά μπορεί να κάνει κακό και στο ίδιο το παιδί και στους άλλους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε

ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΦΗΒΟΥ ΜΕ ΤΟΥΣ ΓΟΝΕΙΣ

1. Η ΕΞΑΡΤΗΣΗ ΤΟΥ ΕΦΗΒΟΥ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ ΤΟΥ

Πώς αισθάνεται ο έφηβος μέσα στην οικογένειά του, απέναντι στους γονείς του; Πρέπει να πούμε πως δεν αισθάνεται άνετα. Γιατί όμως δεν αισθάνεται άνετα με τους γονείς του και τι είναι αυτό που τον κάνει να εναντιώνεται σ' αυτούς;

Η πρώτη σύγκριση του εφήβου είναι με τους γονείς του γιατί τους έχει πιο κοντά και αρχίζει τώρα ο έφηβος να απομακρύνεται από το οικογενειακό του περιβάλλον. Αισθάνεται πια την ανάγκη να μεγαλώσει και αντιτίθεται στην πρώτη εξουσία των γονέων. Θέλει να ανεξαρτητοποιηθεί, ν' αποτινάξει την κηδεμονία και γι' αυτό το λόγο στρέφεται προς τους γονείς. Βέβαια η στάση όλων των εφήβων απέναντι στους γονείς τους δεν είναι ίδια.

Σ' αυτό παίζουν ρόλο η προσωπικότητα των γονέων, οι σχέσεις που έχουν με το παιδί τους, η προσωπικότητα του παιδιού αν είναι αγόρι ή κορίτσι, το νευρικό σύστημα του παιδιού και τέλος το αν έχει φίλους ή περιβάλλον, ώστε ξεκόβοντας από εδώ να είναι έτοιμο να ενταχθεί εκεί ή αν δεν έχει ομάδα ν' ακουμπήσει. Όλα αυτά είναι καθοριστικοί παράγοντες. (Χουρδάκη, 1982)

Η πρώτη στάση του εφήβου απέναντι στους γονείς του είναι απορριπτική. Οι γονείς ως τότε ήταν τα πρόσωπα που υπερεκτιμούσε, αγαπούσε και θαύμαζε. Τώρα αρχίζει να μην τους παραδέχεται και μετά αρχίζει η επανάσταση. Πολλοί γονείς που δεν είναι προετοιμασμένοι γι' αυτές τις αλλαγές απογοητεύονται και στενοχωριούνται. Μπορούν όμως την περίοδο αυτή να δημιουργήσουν ένα νέο είδος σχέσεων μεταξύ τους.

Οι γονείς θα πρέπει να αναγνωρίσουν και να ενθαρρύνουν την αυξανόμενη ανάγκη του εφήβου για ανεξαρτησία. Το να εξακολουθούν να βλέπουν τον έφηβο σαν "μικρό" και να του φέρονται ανάλογα, είναι σίγουρα ένας τρόπος που θα οδηγήσει αργότερα στην εκρηκτική επανάσταση του εφήβου με μια συνεχιζόμενη και αυξανόμενη απροσάρμοστη εξάρτηση. Όμως η ανεξαρτησία δεν εδραιώνεται σε μια μέρα.

Οι ανάγκες εξάρτησης εξακολουθούν να υπάρχουν συχνά σ' ένα αδέξιο και εύθραυστο συνασπισμό με τις ανάγκες ανεξαρτησίας. Ίσως γιατί αλλάζουν τόσα πολλά στη ζωή του, ο έφηβος χρειάζεται άμεσα μια βάση ασφάλειας και σταθερότητας στο σπίτι. Οι γονείς όμως προσπαθούν ν' αποδείξουν ότι ο έφηβος είναι ακόμα παιδί και όσο μεγαλώνει αυτή η προσπάθειά τους τόσο πιο πολύ το παιδί "πολεμά" για ν' αποδείξει το αντίθετο. Απ' αυτή την πάλη αναπτύσσεται μια ανταγωνιστική στάση. (Χουρδάκη, 1982)

Ο έφηβος έχει τις ίδιες πιθανότητες που έχει και το μικρότερο παιδί για να νιώσει κατώτερος, καθώς επίσης και τη σημαντική πρόσθετη πιθανότητα να του φερθούν σαν παιδί. Ένα μεγάλο μέρος του στρες που νιώθει ο έφηβος έχει σχέση με την έντονη επιθυμία του ν' αποφύγει να το μεταχειρίζονται σαν παιδί. Και είναι πολύ δύσκολο για τους γονείς να κερδίσουν τη συνεργασία με τους εφήβους, όταν τους μεταχειρίζονται με τρόπους που οι έφηβοι πιστεύουν ότι τους μειώνουν.

Συναισθηματικές σχέσεις γονέων και εφήβων

Μαζί με την αυξανόμενη ανεξαρτησία έρχεται και η αναπόφευκτη μεταστροφή στις συναισθηματικές σχέσεις των γονιών και παιδιών. Αν το νέο άτομο πρόκειται κάποτε να κατακτήσει συναισθηματική, κοινωνική και σεξουαλική ωριμότητα, θα πρέπει σταδιακά να στρέψει προς τους συνομηλίκους ένα μέρος του στενού συναισθηματικού δεσμού που φύλαγε, σχεδόν αποκλειστικά, για τους γονείς.

Η Χουρδάκη (1982), αναφέρει πως η προσαρμογή στο νέο αυτό είδος σχέσεων για πολλούς γονείς και εφήβους είναι δύσκολη και για άλλους όχι. Οι γονείς που αισθάνονται ότι ο σύντροφός τους ή οι φίλοι τους δεν τους αγαπούν, βλέπουν με μεγάλη επιφύλαξη τα παιδιά τους να δημιουργούν νέους συναισθηματικούς δεσμούς έξω από την οικογένεια, ιδιαίτερα αν το παιδί υπήρξε το αντιστάθμισμα άλλων απογοητεύσεων στη ζωή.

Ακόμα και κάτω απ' τις ευνοϊκές συνθήκες, η προσαρμογή στο συναισθηματικό αποχωρισμό του νέου ατόμου από την οικογένεια είναι υποχρεωτικά, οδυνηρές στιγμές και για τους γονείς και για τα παιδιά. Αναπόφευκτα θα υπάρξουν περιστασιακά συναισθήματα απώλειας και νοσταλγίας για την εποχή που ήταν μια δεμένη οικογένεια.

Οι γονείς, όταν το παιδί τους γίνεται έφηβος, πρέπει να του συμπεριφέρονται διαφορετικά απ' ότι στην παιδική του ηλικία. Αυτό δυσκολεύει πολύ τους γονείς όσο και αν βλέπουν ότι πρέπει ν' αλλάξουν συμπεριφορά. Και το πρόβλημα περιπλέκεται και από ασυνέπειες εκ μέρους του εφήβου, ο οποίος έχει ανάμεικτα συναισθήματα για την ανεξαρτησία και την εξάρτηση. Η προοπτική της ελευθερίας είναι ελκυστική, η προοπτική όμως μιας επικείμενης ανεξαρτησίας και των

ευθυνών της, τους φοβίζει. Τότε η ασφάλεια που έχουν κοντά στους γονείς τους γοητεύει.

Όλες αυτές οι συγκρούσεις ανάμεσα στις ανάγκες εξάρτησης και ανεξαρτησίας μπορεί να οδηγήσουν σε ξαφνικές και απρόβλεπτες μεταστροφές στάσης και συμπεριφοράς. Έτσι μπορούμε να δούμε τον έφηβο από τη μια ώριμο και υπεύθυνο και από την άλλη ανεύθυνο και παιδαριώδη. Οι γονείς απ' την πλευρά τους όταν αρχίζουν να πιστεύουν ότι το παιδί τους χρειάζεται μεγαλύτερη ελευθερία είναι πιθανό να αναρωτηθούν αν έχει μεγαλώσει.

Όταν βλέπουν το παιδί τους να μην είναι συνεπής στις υποχρεώσεις του, να υπόσχεται να κάνει κάτι και μετά να μην το κάνει, να αντιστέκεται με πληγωμένη αξιοπρέπεια στις διαμάχες και στη γκρίνια των γονιών για την καθημερινή δουλειά του σχολείου και μετά να πηγαίνει τελείως απροετοίμαστο στις εξετάσεις, φτάνουν στην απόγνωση και πολλές φορές δεν ξέρουν πως ν' αντιδράσουν ή αντιδρούν λαθεμένα, με αποτέλεσμα να επιδεινώνουν την κατάσταση και να συνεχίζεται αυτή η συμπεριφορά του εφήβου.

Πολλοί έφηβοι ζούνε σήμερα με την εντύπωση ότι αδικούνται χωρίς να μπορούν να εκφράσουν τι είναι αυτή η αδικία. Πολλοί γονείς προσπαθούν να καταλάβουν γιατί νιώθουν έτσι τα παιδιά τους, αλλά μάταια πολλές φορές. Όταν ένας ενήλικας πετύχει να φτάσει, συζητώντας με τον έφηβο, στο σημείο που να μπορούν να συζητηθούν και οι αιτίες της δυστυχίας του, τότε σχεδόν πάντα αναφέρονται τα συγκεκριμένα ή τα γενικά δεδομένα στην οικογένεια.

Αυτή η μορφή κατά των γονιών ή κατά της οικογένειας για τις ανεπιθύμητες καταστάσεις είτε πρόκειται για οδυνηρή μοναξιά, είτε για ενοχλητική εξάρτηση, για δυσκολίες στην εκπαίδευση ή για υπερβολική επιβάρυνση στο σχολείο, για εσωτερική πλήξη ή για διαρκή ανησυχία, πάντα διατυπώνεται από τους εφήβους πολύ γενικά. Αυτό συμβαίνει για

δύο λόγους: **πρώτον** γιατί ο έφηβος δεν είναι πολλές φορές σε θέση ή δεν είναι πρόθυμος να κάνει υπεύθυνο, για την κατάσταση στην οποία ζει, τον ίδιο του τον εαυτό. Είναι πολύ πιο εύκολο γι' αυτόν να παραπονιέται και να "καταγγέλλει" παρά να αλλάζει με δική του πρωτοβουλία ορισμένες συνθήκες. **Δεύτερον** γιατί ο ενδιαφερόμενος έφηβος αντιλαμβάνεται πολύ σωστά και κρίνει ότι οι δικές του συνθήκες ζωής οφείλονται στις συνθήκες ζωής της οικογένειας. (Χουρδάκη,1982)

Αναμφισβήτητα η ιστορία της ζωής του είναι δεμένη με την ιστορία της οικογένειάς του. Και ακριβώς ο έφηβος αισθάνεται πολύ οδυνηρά αυτό το δεσμό. Γιατί από τη μια έχει ανάγκη ακόμη την θαλπωρή και την προστασία μέσα στην οικογένεια – όπως το παιδί- και από την άλλη απαιτεί ανεξαρτησία και αυτονομία όπως ο ενήλικας. Στα πλαίσια της οικογένειας, το παιδί και ο ενήλικας βρίσκονται μέσα στον έφηβο σε μια αντίθεση μεταξύ τους. Η κατάσταση αυτή μπορεί να εκφράζεται με παθητική άρνηση ή με πραγματικές εκρήξεις.

Σύμφωνα με τον Κόνγκνερ (1981) και άλλους συνεργάτες, η διαμαρτυρία κατά της οικογένειας γεννιέται στον έφηβο κατά κύριο λόγο από τους περιορισμούς και τις απαγορεύσεις που υφίσταται. Οι οικογενειακοί κανόνες συμπεριφοράς του είναι ξαφνικά πολύ σφιχτοί. Αυτό το αίσθημα γεννιέται εύκολα, όταν ο έφηβος (αγόρι ή κορίτσι) συνειδητοποιήσει με πλήρη σαφήνεια ότι για τους άλλους δεν είναι πια ο "χαριτωμένος" αλλά ο "παράξενος όταν συμπεριφέρεται με τον τρόπο που έμαθε σαν παιδί. Ας μη ξεχνάμε όμως ότι η αυτοπεποίθηση του εφήβου σ' αυτή τη φάση της ζωής του είναι υπερβολικά ευάλωτη γι' αυτό κάθε πραγματική ή υποθετική ένδειξη ότι στα μάτια της οικογένειάς του είναι ακόμα παιδί, τον κάνουν ν' αντιδρά.

Επομένως, οι συγκρούσεις με τους γονείς είναι φυσικές και αναμενόμενες, ιδιαίτερα στα πρώτα χρόνια της εφηβείας. Καθώς διευρύνονται οι πνευματικοί τους ορίζοντες οι έφηβοι αρχίζουν να

βλέπουν ότι οι αξίες και ο τρόπος ζωής της οικογένειας δεν είναι οι μόνες πιθανές.

Σε μικρότερη ηλικία τα παιδιά πιστεύουν πως οι γονείς τους είναι σωστοί. Στην εφηβεία όμως συμβαίνει το αντίθετο. Ο έφηβος τώρα είναι σε θέση να καταλάβει ότι ο τρόπος των άλλων γονιών μπορεί να είναι ουσιαστικά καλύτερος από τον τρόπο των δικών του γονιών καθώς και ότι υπάρχουν περιθώρια για εναλλακτικές αξίες, απόψεις ή πράξεις.

Βέβαια μπορεί ο έφηβος να δει κάποιους άλλους γονείς καλύτερους από τους δικούς του, αλλά περνώντας στην ωριμότητα θα φτάσει στο συμπέρασμα ότι οι γονείς του μπορεί να μην είναι οι ιδανικοί, οι καλύτεροι, αλλά με αυτά που γνωρίζουν μπορούν να τον βοηθήσουν. Εξάλλου πολλές φορές οι νέοι άνθρωποι που θαυμάζει ο έφηβος, μπορεί τελικά να μην είναι όπως τους είδαν στην αρχή και λιγότερο καλύτεροι από τους δικούς τους γονείς.

Μια άλλη αιτία για τη σύγκρουση ανάμεσα στους γονείς και τους εφήβους είναι ότι η σύγχρονη κοινωνία δεν παρέχει ξεκάθαρες υποδείξεις -ούτε στους γονείς ούτε στα παιδιά – για την κατάλληλη συμπεριφορά των εφήβων στην κάθε ηλικία.

Σε πολλές “πρωτόγονες” κοινωνίες, τα προνόμια και οι υποχρεώσεις κάθε ηλικίας ήταν απόλυτα ξεκαθαρισμένα. Ακόμα και το πέρασμα του παιδιού στην εφηβεία και του παιδιού στην ενηλικίωση, ήταν πολύ ξεκάθαρα αφού γινόταν τελετή της μύησης. Έτσι όταν δέχονταν τον έφηβο σαν ενήλικα, παρόλο που ήταν νεότερο μέλος της κοινωνίας, του έδιναν ελευθερίες και ευθύνες τις οποίες όριζε η κοινωνία και όχι οι γονείς του εφήβου. (Κόνγκνερ και συνεργάτες, 1999).

Αντίθετα η σημερινή βιομηχανική κοινωνία , δεν προσφέρει θεσμοποιημένα σχήματα αναγνώρισης της επικείμενης ή ήδη αποκτημένης ωριμότητας του εφήβου. Η ταχύτητα των κοινωνικών, ηθικών και πολιτικών αλλαγών στα τελευταία χρόνια έχει κάνει πιο περίπλοκο το πρόβλημα της σχέσης των εφήβων με τους γονείς.

2. ΤΟ "ΧΑΣΜΑ" ΤΩΝ ΓΕΝΕΩΝ

Υπάρχει ένα "χάσμα" γενεών, αφού γονείς και έφηβοι βρίσκονται σε διαφορετικά στάδια της ζωής τους, αλλά δεν είναι ούτε τόσο μεγάλο, ούτε τόσο καινούργιο, ούτε αγεφύρωτο όπως μας κάνουν να πιστεύουμε.

Ο J. Cagner (1998) αναφέρει ότι σύμφωνα με σύγχρονες έρευνες που έγιναν στην Αμερική σε εφήβους 13-19 ετών, η πλειοψηφία δήλωσε ότι εκτιμούσαν πολύ τους γονείς τους σαν ανθρώπους και σχεδόν το ίδιο ποσοστό δήλωσαν ότι εκτιμούν πολύ τις ιδέες και τις απόψεις των γονιών τους. Το ποσοστό που δήλωσε ότι "εκτιμά πολύ" ήταν λίγο πιο ψηλό στα κορίτσια απ' ότι στα αγόρια και στα πιο μικρά κορίτσια απ' ότι στα μεγαλύτερα. Μόνο ένα σχετικά μικρό ποσοστό δήλωσε ότι δεν αισθάνεται έντονη αγάπη για τους γονείς τους και μόνο ένα 6% πιστεύει ότι δεν τους συμπαθούσαν ιδιαίτερα οι γονείς τους. Λιγότερο από το 1/5 των εφήβων συμφώνησαν ότι "έχουν εγκαταλείψει κάθε προσπάθεια να συνεννοηθούν με τους γονείς τους" και τα 2/3 απ' όλους θα προτιμούσε μεγαλύτερη έμφαση στους παραδοσιακούς οικογενειακούς δεσμούς.

Στις περισσότερες περιπτώσεις οι συγκρούσεις περιστρέφονται γύρω από θέματα προσωπικής ελευθερίας. Στην ουσία, ενώ οι συγκρούσεις αυτές όταν γίνονται αποκτούν τρομακτική σημασία στην πραγματικότητα αφορούν σχετικά ασήμαντα θέματα, όπως να πηγαίνουν για ύπνο μια ορισμένη ώρα, να ξοδεύουν το χαρτζιλίκι, να συναντούν τους φίλους τους κ.ά.

Σχετικά με τον έφηβο και τη στάση του προς τους γονείς του ο Maurice Debesse (1993) αναφέρει χαρακτηριστικά: "...Υπάρχει τέλος πάντων τρόπος συμφιλίωσης των εφήβων με τους γονείς τους; Ναι, υπάρχει ένας τρόπος για να μας ακούσει ο έφηβος, ώστε ν' αποφύγουμε το πείσμα, την εναντίωση, την εξέγερση. Πρώτα- πρώτα πρέπει να

βρούμε νέα μέθοδο συνεννόησης. Η φωνή της προσταγής που γίνεται αποδεκτή στην παιδική ηλικία, η βαριά κατηγορηματική μας φωνή δε γίνεται πια αποδεκτή και προκαλεί την άρνηση. Τώρα τι χρειάζεται; Μια φωνή με σταθερότητα, γεμάτη εμπιστοσύνη, συμβουλή, χωρίς θυμό, χωρίς εριστικότητα, χωρίς ταπείνωση''.

Και συνεχίζει παρακάτω: ''αν ο γιατρός ζητούσε από τους γονείς για την υγεία του εφήβου σας, θα είσαστε ασφαλώς έτοιμοι να κάνετε μεγάλες θυσίες. Γιατί η προσπάθεια αυτή πάνω στον εαυτό σας είναι αδύνατη, πολύ δύσκολη, όταν αναφέρεται στην ψυχική του υγεία;'' Ο ίδιος ο συγγραφέας (1993) λέει: ''Κι αν στα μάτια των εφήβων μας δεν είμαστε οι ιδανικοί γονείς που υπήρξαμε μέχρι χθες, ας μην απογοητευτούμε. Δικό μας είναι το καθήκον να γίνουμε και πάλι και θα το επιτύχουμε αν καταβάλλουμε προσπάθεια για νέα προσαρμογή σχέσεων που απαιτούν οι νέοι από μας. Με τον τρόπο αυτό οι επιδράσεις στην εφηβική ηλικία διασταυρώνονται από τους γονείς προς τον έφηβο και από τον έφηβο προς τους γονείς, για να θεμελιώσουν ένα οικοδόμημα σχέσεων ανάμεσά τους, διαφορετικό βέβαια από το προηγούμενο, μα πιο πλατύ, πιο γερό, πιο πανανθρώπινο...''

Πώς βλέπουν όμως οι έφηβοι τις σχέσεις τους με τους γονείς τους; Συνήθως τους ακούμε να λένε: ''οι γονείς μας δε μας δείχνουν κατανόηση, δεν μας καταλαβαίνουν, μιλάμε άλλη γλώσσα, άλλα τους λέμε, άλλα εκείνοι περιμένουν, άλλα θέλουμε εμείς. Και τελικά δεν επικοινωνούμε...'' (Χουρδάκη, 1982)

Τους πληγώνει πολύ το ότι οι γονείς τους δεν τους έχουν εμπιστοσύνη, χωρίς αυτό να αληθεύει πάντα. Πολλοί γονείς όταν μιλάνε για τα παιδιά τους ''δείχνουν'' ότι τους έχουν εμπιστοσύνη, αλλά στην πραγματικότητα στην κρίσιμη ώρα που το παιδί περιμένει βοήθεια ή επιδοκιμασία, κάνει πως δεν καταλαβαίνει, αλλάζει τη συζήτηση και δεν την προχωρεί εκεί που έχει ανάγκη ο έφηβος την παραδοχή.

Ένα άλλο θέμα που απασχολεί τους εφήβους είναι ότι οι γονείς δεν εκτιμούν την προσωπικότητά τους δηλαδή δεν τους αναγνωρίζουν μια υπόσταση ξεχωριστή, διαφορετική. Δεν τους βλέπουν με τα δικά τους στοιχεία, τις δικές τους δυνατότητες, τις δικές τους κλίσεις και ενδιαφέροντα. Επίσης οι έφηβοι πιστεύουν πως οι γονείς τους δεν παραδέχονται την προσωπικότητά τους στο θέμα των σχέσεων και των συναναστροφών. Τους φαίνεται πως η αγάπη των γονιών τους είναι "βασανιστική". (Χουρδάκη, 2001)

Οι έφηβοι παραπονιούνται πολλές φορές ότι οι γονείς τους δεν ενδιαφέρονται γι' αυτούς, έχουν προκαταλήψεις και ότι έχουν υπερβολικές απαιτήσεις απ' αυτούς επειδή οι ίδιοι είναι ασφαλείς. Πολλοί επιστήμονες (2001), αναφέρουν ότι οι πιο πολλές "κατηγορίες" που ρίχνουν στους γονείς τους οι έφηβοι, οφείλονται στην ανωριμότητά τους η οποία εγκαταλείπει τον έφηβο με το πέρασμά του στην ενηλικίωση. Έχει ειπωθεί πως αυτή η ανωριμότητα του εφήβου είναι ένα πολύτιμο μέρος της εφηβικής σκηνής, το οποίο περιέχει τα πιο συναρπαστικά χαρακτηριστικά της δημιουργικής σκέψης.

Είναι όμως πολύ λίγοι εκείνοι που θα συμφωνούσαν με το να θεωρήσουν τον αγώνα των εφήβων, να βρουν τον εαυτό τους και να καθορίσουν το μέλλον τους σαν το πιο συναρπαστικό φαινόμενο που μπορούμε να δούμε στη ζωή ολόγυρά μας. Η ιδέα των εφήβων για μια ιδανική κοινωνία είναι συναρπαστική και διεγερτική, αλλά το ζήτημα σχετικά με την εφηβεία είναι η ανωριμότητά της.

Απαιτήσεις του εφήβου από την οικογένεια και τους γονείς:

1) Η οικογένεια θα πρέπει να είναι ο τόπος της ασφάλειας και της κατανόησης από τον οποίο ο έφηβος θα ξεκινά τις κατακτητικές εκστρατείες του "στον κόσμο" και στον οποίο θα μπορεί να επιστρέφει για να ξεχάσει τις ήττες του ή για να γιορτάσει τις νίκες του και τις κατακτήσεις του. Για το λόγο αυτό ο έφηβος χρειάζεται μια σταθερή και μόνιμη προστατευτική οικογενειακή κατάσταση. (Χουρδάκη, Δοξιάδη, 1982)

2) Στην οικογένεια θα πρέπει ο πατέρας και η μητέρα να ανταποκρίνονται καλά στο ρόλο τους. Ο έφηβος θέλει να γνωρίσει στον πατέρα το ρόλο του ενήλικου άντρα και στη μητέρα το ρόλο της ενήλικης γυναίκας (Τσιάντης και συνεργάτες, 2003). Μπαίνοντας στην εφηβεία το παιδί θα μάθει, πάνω στη βάση της ταύτισης με το φύλο του που πρέπει να έγινε ήδη ανάμεσα στο 3^ο και 5^ο έτος της ηλικίας του, πως πρέπει να συμπεριφερθεί σαν άντρας ή σαν γυναίκα. Ανάλογα με το πόσο καθαρά, ελκυστικά και πειστικά παίζουν το ρόλο του φύλου ο πατέρας και η μητέρα ή τα πρόσωπα που τους υποκαθιστούν, καθορίζεται και η αναζήτηση, η προσμονή ή ο φόβος του εφήβου μπροστά στο δικό του φύλο.

3) Ο έφηβος θέλει να πάρει απ' την οικογένεια ένα βασικό προσανατολισμό σχετικά με το καλό και το κακό, το επιτρεπτό και το απαγορευμένο, το αριστερό και το δεξί, την αξία και την αναξιότητα. Η ικανότητα να μπορεί να ζει και να σκέφτεται σ' αυτές τις ηθικές κατηγορίες, δηλαδή τη συνείδηση, έχει επίσης διαμορφωθεί ήδη στα πρώτα παιδικά του χρόνια. Με την έναρξη της εφηβείας όμως καθορίζονται τα περιεχόμενα της συνείδησης, δηλαδή τι είναι συγκεκριμένα καλό ή κακό. Για το λόγο αυτό ο έφηβος έχει ανάγκη μέσα

στην οικογένεια από μια όσο το δυνατό σαφή, χωρίς αντιθέσεις ηθική τοποθέτηση των γονέων.

Αυτές τις τρεις προσδοκίες του εφήβου καμιά σχεδόν οικογένεια δεν μπορεί να τις εκπληρώσει με ιδανικό τρόπο. Ολόκληρη η κοινωνική μας κατάσταση έθεσε την οικογένεια από πολλές απόψεις σε σκληρή δοκιμασία. Γι' αυτό ακριβώς είναι τόσο εκπληκτικό και αξιοθαύμαστο που τόσοι γονείς εξαντλούν όλες τις δυνατότητες για να προσφέρουν στα παιδιά τους την οικογενειακή θαλπωρή, τη σεξουαλική ταυτότητα και την ελεύθερη διαμόρφωση της συνείδησης που χρειάζονται.

Και αυτό συμβαίνει συχνά γιατί ορισμένοι γονείς έχουν μεγαλώσει σε μια πλήρη, ευτυχισμένη και ειλικρινή οικογενειακή κατάσταση, προσπαθούν ενστικτωδώς να προσφέρουν στα παιδιά τους τις καλύτερες συνθήκες για το ξεκίνημά τους προς τη ζωή του ενήλικου. Το πόσο απαραίτητο είναι το οικογενειακό περιεχόμενο αποδεικνύει το πλήθος των απομονωμένων και παραμελημένων εφήβων.

Σε έρευνα που έκανε η Χουρδάκη (2001) σε μια ομάδα 28 εφήβων 15-19 ετών, στην ερώτηση τι ζητούν από τους γονείς τους για να είναι ευχαριστημένοι, απάντησαν με τη δική τους γλώσσα ως εξής: "Δεν θέλουμε τους γονείς από πάνω μας, αλλά δίπλα μας..." Το παιδί μέχρι τα 12 του χρόνια δεν έχει την ενδοστρέφεια της εφηβικής ηλικίας, που βοηθάει το άτομο να βλέπει και να κριτικάρει τους γονείς του που "είναι από πάνω του". Θέλουν τους γονείς να βοηθήσουν και να συμπαρασταθούν δίπλα τους.

Ένα άλλο που ζητούν οι έφηβοι από τους γονείς τους είναι να ξεχάσουν την εποχή τους. Οι έφηβοι όποια ηλικία και αν έχουν οι γονείς τους, τους βλέπουν ηλικιωμένους. Αργότερα μπορούν να δουν τους γονείς τους πιο νέους, μα στην περίοδο της εφηβικής ηλικίας τους βλέπουν ξεπερασμένα σαν το κατεστημένο. Νομίζουν πως είναι πολύ προσκολλημένοι στην εποχή τους, την οποία προσπαθούν να μεταφέρουν

στη σημερινή εποχή και αυτό πολλές φορές αληθεύει. Και τέλος έθεσαν ένα άλλο θέμα: να μορφωθούν οι γονείς τους, να μορφωθούν παιδαγωγικά σε Σχολές Γονέων για να βοηθήσουν τα παιδιά τους να έχουν διάλογο μαζί τους και γιατί όχι να γίνουν και φίλοι τους.(Χουρδάκη και συνεργάτες 2001)

Συμπερασματικά θα λέγαμε, αν οι γονείς ανατρέφουν τους εφήβους με τρόπο ώστε να μη νιώθουν εξαρτημένοι από τους ενήλικους για την επίλυση των προβλημάτων τους, κερδισμένη βγαίνει η κοινωνία μας, ο κόσμος μας γενικότερα.

Η παρουσία των ενηλίκων και ειδικά των γονέων, μπορεί να προσφέρει στους εφήβους πρότυπα επιτυχημένης, ανεξάρτητης, ευέλικτης και ρεαλιστικής συμπεριφοράς που θα τους βοηθήσουν να έχουν θάρρος, αγωνιστικότητα και ζωντάνια για να προχωρήσουν στην ενηλικίωση.

3. ΟΙ ΓΟΝΕΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΟΥ ΕΦΗΒΟΥ

Ένα σημαντικό θέμα που αφορά το μέλλον του εφήβου και είναι καθοριστικός παράγοντας για την ομαλή προσαρμογή του στον κόσμο των ενηλίκων, είναι το επάγγελμα που θ' ακολουθήσει.

Ο Επαγγελματικός Προσανατολισμός είναι ένα βασικό θέμα που απασχολεί κάθε νέο στο τελευταίο στάδιο της εφηβείας. Είναι η επιστημονική βοήθεια που δίνεται στον έφηβο να διαλέξει ένα επάγγελμα, σύμφωνα με την προσωπικότητα, το χαρακτήρα και τα ενδιαφέροντά του.

Στη χώρα μας, η βοήθεια που δίνεται στους νέους μας είναι εμπειρική και οι παράγοντες που επηρεάζουν την εκλογή του επαγγέλματος είναι αστάθμητοι. Συνήθως αυτοί οι παράγοντες είναι η οικονομική κατάσταση του εφήβου, η κοινωνική θέση των γονέων του, η πόλη ή το χωριό που μεγαλώνει, η άγνοια των επαγγελμάτων, οι γνωριμίες που έχει ή δεν έχει.

Ο γάλλος φιλόσοφος Pascal, γράφει: "Η εκλογή του επαγγέλματος αποτελεί τη σοβαρότερη πράξη στη ζωή του ατόμου. Όλες οι άλλες δεν είναι παρά προοίμιο ή συνέπειες της πράξης αυτής". Εξάλλου το επάγγελμα δεν είναι μια απλή απασχόληση, απασχολεί τον περισσότερο χρόνο της μέρας μας και της ζωής μας. Επομένως, αν μια τέτοια απασχόληση δεν ανταποκρίνεται στις αναζητήσεις και στα ενδιαφέροντα του ατόμου, θα είναι μια διαρκής φθορά του νευρικού συστήματος.

Για να είναι πετυχημένη η μέθοδος του Επαγγελματικού Προσανατολισμού, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η νοημοσύνη του εφήβου, η προσωπικότητά του, η συμπεριφορά του, η κοινωνική του τοποθέτηση και όλα αυτά επηρεάζοντας το ένα το άλλο. Κατ' αρχήν στη νοημοσύνη του εφήβου δεν θα πρέπει να δώσουμε σημασία μόνο στο δείκτη, αλλά και στο είδος της. Βέβαια πολλοί γονείς δεν παραδέχονται το δείκτη και το είδος της νοημοσύνης των παιδιών τους.

Εκτός από τη νοημοσύνη του παιδιού- εφήβου, θα πρέπει να δίνουμε σημασία και στη προσωπικότητά του. Όσο δυνατή νοημοσύνη και αν έχει ο έφηβος, δε μπορεί να επιτύχει το ίδιο σε όλα τα επαγγέλματα. Δηλαδή αν ο τύπος του είναι εξωστρεφής ή εσωστρεφής, αν είναι εύκολος στις ανθρώπινες σχέσεις ή αν είναι κλειστός τύπος, όλα ενδιαφέρουν.

Επίσης θα πρέπει να δίνουν σημασία οι γονείς και οι δάσκαλοι ενός παιδιού ή εφήβου στο πως περνάει τον ελεύθερο χρόνο του, γιατί είναι ακριβώς αυτός που δίνει το δικαίωμα στον άνθρωπο να παρουσιάσει τον εσωτερικό του κόσμο και να δείξει αυτό που αισθάνεται βαθιά μέσα του, σαν ανάγκη του.

Παράλληλα με τον χαρακτήρα και την προσωπικότητα του εφήβου ή του παιδιού, πρέπει ν' αναφερθούμε και στο είδος των επαγγελμάτων στα οποία προσανατολίζονται τα παιδιά σήμερα. Στη χώρα μας, υπάρχουν 40.000 περίπου επαγγέλματα βασικά και από κει και πέρα οι εξειδικεύσεις των επαγγελμάτων. Αρχίσαμε και στην Ελλάδα να μελετούμε τις μονογραφίες των επαγγελμάτων, στις οποίες βλέπουμε τις ικανότητες που απαιτούνται για κάθε επάγγελμα, το χρόνο σπουδών, τις συνθήκες εργασίας κ. α. Θα πρέπει ο έφηβος να ξέρει όλες αυτές τις πληροφορίες όταν προσανατολίζεται προς ένα συγκεκριμένο επάγγελμα.

Τέλος οι γονείς πρέπει να προσφέρουν ασφάλεια στα παιδιά τους, με τη μορφή μιας ξεκάθαρης και σίγουρης προσωπικής ταυτότητας και τη δέσμευση με κάποιο σύστημα βασικών αξιών. Όταν λείπει αυτό, η ανθρώπινη ύπαρξη είναι χωρίς πραγματικό νόημα ή σκοπό. Μόνο όταν είναι συναισθηματικά ώριμοι οι έφηβοι θα μπορέσουν ν' αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες που θα συναντήσουν στη ζωή τους. Αυτό που θα πρέπει να κάνουν οι γονείς είναι να μάθουν στα παιδιά τους πώς να ανέχονται τις συγκρούσεις και τις απογοητεύσεις, να τις αντιμετωπίζουν

αποτελεσματικά και πώς να είναι ρεαλιστές στις ανάγκες και τους φόβους τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΑΝΤΙΛΗΨΗΣ

Σύμφωνα με νεότερους ερευνητές (Λεονταρή, 2002), η αυτοαντίληψη είναι οι οργανωμένες αναπαραστάσεις των θεωριών, των στάσεων και των πεποιθήσεων που αφορούν τον εαυτό μας. Περιλαμβάνει γνωστικά, συναισθηματικά στοιχεία και τάσεις συμπεριφοράς. Η κοινωνική βασική φύση της έννοιας του εαυτού είναι αυτή που της προσδίδει τη μεταβλητότητά της. Καθώς το άτομο μεγαλώνει, νέες αυτοαντιλήψεις προστίθενται και επαναδομούν τα σχήματα που αφορούν στον εαυτό. Αυτές οι αναπαραστάσεις είναι δυναμικές γιατί διαφοροποιούνται από συνθήκη σε συνθήκη και γιατί αναπτύσσονται – μεταβάλλονται κατά τη διάρκεια της ζωής.

Η απόκτηση της έννοιας του εαυτού είναι μια διαδικασία που συντελείται βαθμιαία στα χρόνια της ανάπτυξης του παιδιού. Οι ιδέες για το πώς διαμορφώνεται η αίσθηση της αυτοαντίληψης, έχουν επηρεαστεί καθοριστικά από τις ιδέες του Freud και του Piaget, των οποίων οι απόψεις επανεμφανίζονται στις θεωρίες των νεότερων ερευνητών. Ο Freud τόνισε τη σημασία της συμβιωτικής σχέσης ανάμεσα στη μητέρα και στο βρέφος, κατά τη διάρκεια της οποίας το βρέφος δε διαχωρίζει τον εαυτό του από τη μητέρα. Ο Piaget υποστήριξε ότι η κατάκτηση της έννοιας « μονιμότητα των αντικειμένων» είναι βασική για την ανάπτυξη της έννοιας του εαυτού ως μιας οντότητας με σταθερότητα και διάρκεια.

Πολλοί μελετητές θεωρούν ότι η αυτοαντίληψη διαμορφώνεται κατά την πρώτη παιδική ηλικία και μετά παραμένει σχετικά σταθερή. Ο

Rosenberg (1990) για παράδειγμα, υποστηρίζει ότι: « τα άτομα που έχουν αναπτύξει μια συγκεκριμένη εικόνα εαυτού στο πρώτο στάδιο της ζωής τους εξακολουθούν να έχουν αυτή την εικόνα και πολύ αργότερα ακόμα και αν έχουν συντελεστεί ριζικές μεταβολές στον εαυτό τους».

Την ίδια άποψη υποστηρίζει και ο Anderson (1952), ο οποίος τονίζει ότι ο πρώτος χρόνος στη ζωή του παιδιού είναι ο σπουδαιότερος για τη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης και ότι η διαμόρφωσή της οριστικοποιείται κατά τη διάρκεια της εφηβείας. Αντίθετα άλλοι ερευνητές όπως ο Epstein (1973) και η Harter (1983), οι οποίοι θεωρούν την αυτοαντίληψη ως μια προσωπική θεωρία που αναπτύσσει το άτομο για τον εαυτό του, υποστηρίζουν ότι και η αυτό-θεωρία όπως κάθε άλλη θεωρία , υφίσταται συνεχείς αλλαγές καθώς δέχεται νέες πληροφορίες από τον κοινωνικό περίγυρο. (Λεονταρή, 1996)

Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ ΤΩΝ ΕΦΗΒΩΝ: ΑΥΤΟ-ΕΙΚΟΝΑ ΚΑΙ ΑΥΤΟ-ΕΚΤΙΜΗΣΗ

Πιστεύεται ότι η αντίληψη του εαυτού μας και ειδικά του εφήβου, επηρεάζει τα συναισθήματα, τις στάσεις, τις πεποιθήσεις και τη συμπεριφορά μας. Κάθε θεωρία τονίζει διαφορετικές πτυχές του εαυτού, ενώ κοινή συνισταμένη όλων των θεωρητικών τάσεων είναι ότι ο εαυτός ή η αυτοαντίληψη είναι βασικός παράγοντας στη δημιουργία κινήτρων συμπεριφοράς και στην απόκτηση μιας ισορροπημένης και υγιούς προσωπικότητας.

Μόνο ο άνθρωπος από όλα τα έμβια όντα γίνεται **αντικείμενο** στον ίδιο του τον εαυτό, μόνο ο άνθρωπος παρατηρεί και ερευνά τον ίδιο τον εαυτό του και διαμορφώνει μια εικόνα **του πώς είναι**. Αυτή την αυτό-εικόνα οι έφηβοι τη διαμορφώνουν με βάση την εξωτερική τους εμφάνιση, τις στάσεις, τις ικανότητες και τις δεξιότητές τους. Οι εκδηλώσεις αγάπης και φροντίδας, η στάση των γονέων απέναντι στον έφηβο καθώς μεγαλώνει, είναι σημαντικές για την ολοένα και πιο περίπλοκη ανάδυση της αυτό-εικόνας του.

Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι οι αρχικές πηγές πληροφόρησης του εφήβου για την αξία του ως άτομο έχουν ζωτική σημασία για τη διαμόρφωση μιας ευνοϊκής αυτό-εικόνας και επομένως επιδρούν στη γενικότερη ψυχική του υγεία. Μέσω των ποικίλων εμπειριών του με τους άλλους, δεν μπορεί να υπάρξει εικόνα του εαυτού, έως ότου συνειδητοποιηθεί η παρουσία των άλλων, να υπάρξει κοινωνική συνείδηση. Οι έφηβοι που οι γονείς τους τα επαινούν με κριτήρια επιφανειακά, δηλαδή με βάση το τι **κάνουν** παρά το τι **είναι**, παρουσιάζονται "φαντασμένα" στις εκτιμήσεις για τον εαυτό τους,

ανώριμα και εξωπραγματικά, προσκολλημένα – ακόμη και αμετακίνητα – σε ορισμένες αντιλήψεις σχετικά με τον εαυτό τους. (Herbert M., 1998)

Μια ικανοποιητική συμφωνία-αντιστοιχία ανάμεσα στην αυτό-εικόνα (εγώ όπως είμαι) και στην εικόνα για τον ιδανικό εαυτό (εγώ, όπως θα ήθελα να είμαι), είναι μια από τις σημαντικές προϋποθέσεις για την προσωπική ευτυχία και την ικανοποίηση στη ζωή. Μεγάλη διαφορά ανάμεσα στο πραγματικό και στο ιδανικό Εγώ προκαλούν άγχος και αποτελούν κύριο χαρακτηριστικό των νευρωσικών ατόμων. Οι προϋποθέσεις που βοηθούν τον έφηβο να αποκτήσει κατά τον καλύτερο τρόπο έναν υψηλό βαθμό αυτό-εκτίμησης, είναι ένας **συνδυασμός** αφενός της αυστηρής εφαρμογής κάποιων **ορίων** στη συμπεριφορά του και αφετέρου της παροχής ενός σημαντικού βαθμού ελευθερίας-**αυτονομίας** – μέσα στα όρια αυτά. (Herbert, 1998)

Τα τελευταία χρόνια επιχειρείται να διερευνηθεί πως οι διάφορες όψεις της έννοιας αυτής αλληλεπιδρούν με τις γνωστικές διεργασίες, την εκτέλεση της δράσης και τα κίνητρα του ατόμου. Η αυτό-εικόνα μας φαίνεται ότι επηρεάζει καθοριστικά την επεξεργασία πληροφοριών και τα κίνητρα για δράση. Οι νεότερες θεωρητικές απόψεις προσεγγίζουν την εικόνα του εαυτού από μια γνωστική σκοπιά και την αντιμετωπίζουν ως μια σύνθετη νοητική υποκειμενική κατασκευή.

Η κατασκευή αυτή αποτελεί μια θεωρία του εφήβου για τον εαυτό του και περιλαμβάνει μια σειρά από γνωστικό-θυμικές δομές, δηλαδή αυτό-αναπαραστάσεις που αναφέρονται στο πως τα άτομα, οι έφηβοι βλέπουν τον εαυτό τους ως προς διάφορες ιδιότητες, τομείς δράσης και χαρακτηριστικά τους.

Χρησιμότητα της έννοιας του εαυτού- αυτοαντίληψη

Η έννοια του εαυτού είναι μια ``νοητική κατασκευή`` θεμελιώδης για την ψυχική υγεία και συμβάλλει στην προσαρμοστική ικανότητα του ανθρώπου, έχει βάσεις όχι μόνο ενδοατομικές, αλλά κοινωνικές και διαπροσωπικές. Η αυτοαντίληψη επηρεάζει ουσιαστικά τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι και κυρίως οι έφηβοι αντιμετωπίζουν καταστάσεις επίτευξης και λύσης προβλημάτων. Συνεπώς η έννοια του εαυτού παίζει κατά κύριο λόγο μεσολαβητικό ρόλο και μπορεί να επηρεάσει τη σκέψη και τη συμπεριφορά του εφήβου, καθώς και τα κίνητρά του.

Χαρακτηριστικά που αποδίδονται στην έννοια του εαυτού

1)«Εαυτός»: Υποκείμενο ή αντικείμενο: Η αυτοαντίληψη, που είναι υποκειμενική αντίληψη του ατόμου για τον εαυτό του, θα πρέπει να εμπεριέχει τον εαυτό ως παρατηρητή αλλά και ως περιεχόμενο παρατήρησης.

2)Ενιαία ή πολυδιάστατη εικόνα του εαυτού: Ο εαυτός αποτελεί ένα ενιαίο αλλά και πολυδιάστατο, πολύπλοκο οικοδόμημα. Ένα μοντέλο, το ιεραρχικό, υποστηρίζει ότι οι επιμέρους εικόνες του εαυτού είναι ιεραρχικά και εξελικτικά ταξινομημένες.

3)Σταθερή ή μεταβαλλόμενη εικόνα του εαυτού: Τα άτομα έχουν την τάση να δημιουργούν και να διατηρούν μια σταθερή εικόνα του εαυτού. Υπάρχουν και δεδομένα που δείχνουν ότι η αυτοαντίληψη επηρεάζεται σημαντικά από τη συγκεκριμένη κατάσταση στην οποία βρίσκεται το άτομο. Η αυτοαντίληψη ποικίλλει ως προς τα επιμέρους χαρακτηριστικά

της, έχει μια δυναμική μορφή και αλλάζει όλη τη διάρκεια της ζωής, αλλά οι κεντρικές πτυχές της παραμένουν σταθερές.

4)Πλευρές της εικόνας εαυτού: Κάθε αυτοαναπαράσταση εμπεριέχει γνωστικά και συναισθηματικά στοιχεία αλλά και τάσεις συμπεριφοράς, στοιχεία προσωπικών προσδοκιών που αφορούν διάφορους τομείς της ζωής του ατόμου. Το περισσότερο γνωστικό στοιχείο της αυτό- εικόνας αναφέρεται ως αυτοαντίληψη και αντανακλά γενικότερες πεποιθήσεις.

Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΑΝΤΙΛΗΨΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΕΦΗΒΕΙΑΣ

Σύμφωνα με την Λεονταρή (1996), στην εφηβεία συντελούνται οι πιο δραστικές αλλαγές σε όλες τις διαστάσεις της ατομικής ανάπτυξης. Καθώς οι εμπειρίες πληθαίνουν και διαφοροποιούνται, και εξελίσσεται η συμβολική ικανότητα, συνειδητοποιείται η ύπαρξη ενός μη φυσικού εαυτού. Στο στάδιο αυτό παρατηρείται μια αναδιοργάνωση της προσωπικότητας, με αφετηρία την αλλαγή της σωματικής εικόνας και την αναζήτηση ταυτότητας, που σκοπό έχει την ένταξη του ατόμου στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

Οι έφηβοι πρέπει να αρχίσουν να ξεκαθαρίζουν τα ενδιαφέροντά τους σε σχέση με την επιλογή καριέρας, τη συνέχιση των σπουδών τους, τη δημιουργία οικογένειας. Πρέπει να επιλέξουν και να καθορίσουν κάποιο ρόλο και να σταθεροποιηθούν σε αυτόν που επέλεξαν.

Οι αλλαγές στην αυτοαντίληψη των εφήβων θεωρούνται αποτέλεσμα της νοητικής τους ανάπτυξης. Η ικανότητά τους να αξιοποιούν τόσο τις παρούσες αντιληπτικές εμπειρίες όσο και την παρελθούσα εμπειρία τους, για να αντιμετωπίσουν τα νέα προβλήματα, αυξάνει την ικανότητα πρόβλεψης και τους επιτρέπει να προσεγγίζουν το πρόβλημα με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους, πριν από την προσπάθειά τους να εφαρμόσουν οποιαδήποτε λύση. (Λεονταρή, 1996)

Επιπλέον, συνειδητοποιούν ότι η σκέψη είναι μια εξατομικευμένη διαδικασία και πως κανένας άλλος δε γνωρίζει ότι σκέφτονται. Είναι πιο ευαίσθητοι σε σύγκριση με παιδιά νεότερης ηλικίας ως προς το χάσμα ανάμεσα στο πραγματικό και το ιδεώδες. Όλες αυτές οι αλλαγές στις γνωστικές ικανότητες οδηγούν σε ένα δεδηλωμένο ενδιαφέρον στα ιδεώδη και τον ιδανικό εαυτό.

Ο Erikson (1968), θεωρεί ότι η διαμόρφωση του εαυτού ολοκληρώνεται στην περίοδο της εφηβείας και όχι νωρίτερα, συνεχίζει όμως να εξελίσσεται στα διάφορα στάδια της ενήλικης πια ζωής. Η αναδιοργάνωση που γίνεται στην περίοδο της εφηβείας, όσο και αν φαίνεται θεμελιακή εξαιτίας των έντονων εκδηλώσεων που χαρακτηρίζουν την ηλικία αυτή, γίνεται στη βάση μιας ήδη υπάρχουσας δομής και συνήθως καταλήγει σε μια διαφοροποιημένη και εμπλουτισμένη αυτοαντίληψη. (FENELL, 2005)

Κατά τα τέσσερα πρώτα στάδια της ανάπτυξης, το άτομο έχει ήδη αποκτήσει κάποιας μορφής εμπιστοσύνη στον εαυτό του και στους άλλους, είναι σχετικά αυτόνομο, είναι ικανό να αναλαμβάνει πρωτοβουλίες που οδηγούν σε καθορισμένο στόχο. Το επόμενο βήμα είναι η *αίσθηση της ταυτότητας*, μια σαφής απάντηση στην ερώτηση του/ της εφήβου, «ποιος είμαι/ ποια είμαι;».

Σύμφωνα με την Melanie J. V. Fenell (2005), αν το περιβάλλον δεν είναι υποστηρικτικό και αν ο έφηβος συναντά δυσκολίες στο να καθορίσει κάποιο ρόλο, το αποτέλεσμα μπορεί να είναι μια ασαφής έννοια της ατομικής ταυτότητας, μια σύγχυση ρόλων. Οι έρευνες δείχνουν ότι οι περισσότεροι έφηβοι διέρχονται το στάδιο αυτό ομαλά, χωρίς κρίσεις.

Μερικοί ερευνητές (Νομικού και συνεργάτες, 2004), υποστηρίζουν ότι η αυτοαντίληψη στα διάφορα στάδια ανάπτυξης παρουσιάζει διαφορετικού βαθμού σταθερότητα και ότι υπάρχουν κάποιες σημαντικές διακυμάνσεις στην αυτοαντίληψη των εφήβων. Ο Rosenberg (1980), ερεύνησε τις αλλαγές στην αυτοαντίληψη, καθώς το άτομο περνά από την παιδική ηλικία στην εφηβεία. Υπέβαλε στα υποκείμενα των ερευνών του διάφορες ερωτήσεις που αφορούσαν την αίσθηση της ατομικής ιδιαιτερότητας, την εικόνα του μελλοντικού εαυτού, τα σημεία που προκαλούν υπερηφάνεια και αυτά που προκαλούν ντροπή.

Με αυτό τον τρόπο διαπίστωσε μια μεγάλη αστάθεια στην αυτοαντίληψη, κυρίως κατά την προεφηβεία. Στο στάδιο της εφηβείας το άτομο έρχεται αντιμέτωπο με μια νέα ομάδα ομηλικών και με μια πλειάδα εκπαιδευτικών. Στην προσπάθειά του να δει τον εαυτό του μέσα από την ματιά των άλλων, η αυτοαντίληψή του αποκτά μια νέα μορφή πολυπλοκότητας. Αυτό κατά τον Rosenberg, οδηγεί σε μια σχετικά ασταθή εικόνα του εαυτού, στο αρχικό στάδιο της εφηβείας. Καθώς οι έφηβοι μαθαίνουν τι ακριβώς αναμένουν οι άλλοι από αυτούς, διαμορφώνουν μια σταθερή εικόνα του εαυτού. (Λεονταρή, 1996)

Τα πορίσματα της έρευνας των Protinsky και Farrier(1980), παρέχουν απόλυτη υποστήριξη στα συμπεράσματα του Rosenberg. Σε μια διατμητική μελέτη, οι ερευνητές αυτοί χρησιμοποίησαν δείγμα 210 ατόμων τεσσάρων διαφορετικών ηλικιών: προέφηβος (9-11 ετών), άτομα στην αρχή της εφηβείας (12-14 ετών), άτομα μέσης εφηβικής ηλικίας (15-16 ετών) και άτομα στο τέλος της εφηβείας (17-18 ετών). Διαπίστωσαν ότι η αυτοαντίληψη ήταν περισσότερο ασταθής κατά την προεφηβεία και σταθεροποιούνταν προοδευτικά κατά τη διάρκεια της εφηβείας. (Λεονταρή, 1996)

Επίσης σε έρευνα (Νομικού,2004), διαπιστώθηκε ότι οι έφηβοι είχαν την τάση να περιγράφουν τον εαυτό τους με αναφορές σε εσωτερικά ψυχολογικά χαρακτηριστικά. Αναφέρονταν σε σκέψεις, συναισθήματα, επιθυμίες, πόθους και φιλοδοξίες, ακόμη και σε ευδιάκριτα χαρακτηριστικά όπως ικανότητες, σωματικά χαρακτηριστικά και αντικειμενικά δημογραφικά στοιχεία.

Υπήρχε μια προοδευτική ελάττωση της σημασίας που έδιναν οι έφηβοι στην επιτυχία στο σχολείο, στο να γίνονται αποδεκτοί, να αγαπιούνται από την οικογένεια και να γίνονται αποδεκτοί από τα παιδιά της τάξης τους. Αντίθετα τόνιζαν άλλες πτυχές της αυτοαντίληψης και

κυρίως την αυτοπαρουσίαση, δηλαδή το να είναι ελκυστικοί και σίγουροι για τον εαυτό τους. (Νομικού, 2004)

Την ιδέα ότι η αυτοαντίληψη διαφοροποιείται προοδευτικά, τόσο ως προς τη δομή όσο και ως προς το περιεχόμενο, υποστηρίζει και η Harter (1983), η οποία θεωρεί ότι η ανάπτυξη της αυτοαντίληψης διέρχεται από τέσσερα στάδια που είναι ανάλογα με τα στάδια της γνωστικής ανάπτυξης που αναφέρει ο Piaget, και τα οποία αρχίζουν από απλές περιγραφές και φθάνουν σε αφηρημένες έννοιες κατά τη διάρκεια της εφηβείας. Επισημαίνει ακόμα ότι κατά τη διάρκεια της εφηβείας παρατηρείται μια μεγαλύτερη διαφοροποίηση μεταξύ των διαφόρων πτυχών του εαυτού, που είναι αποτέλεσμα κοινωνικών πιέσεων για υιοθέτηση ορισμένων κοινωνικών ρόλων.

Ως αποτέλεσμα αυτού του γεγονότος, ο έφηβος βρίσκεται αντιμέτωπος με «πολλαπλούς εατούς», οι οποίοι πολλές φορές είναι αντιθετικοί. Επιπλέον διάφορες μορφές του ιδεώδους εαυτού μπορεί να βρίσκονται σε σύγκρουση με τον πραγματικό εαυτό, γεγονός που μπορεί να προκαλέσει σύγχυση στο άτομο ή να επενεργήσει ως κίνητρο για δράση. (Herbert, 1993)

Οι έρευνες δείχνουν (Νομικού, 2004) ότι στους εφήβους, συγκριτικά με τις μικρότερες ηλικίες υπάρχει μια σημαντικά χαμηλότερη αυτοαντίληψη ως προς την ακαδημαϊκή ικανότητα και ως προς τις σχέσεις με την οικογένεια. Οι άλλες πτυχές της αυτοαντίληψης, σχέσεις με τους φίλους, εμπιστοσύνη στον εαυτό και σωματικός εαυτός, δεν παρουσιάζουν αλλαγές. Η αλλαγή στην ακαδημαϊκή αυτοαντίληψη είναι πιθανό να οφείλεται στις αυξημένες προσδοκίες των Άλλων για ακαδημαϊκή επιτυχία. Η αλλαγή ως προς τις σχέσεις με την οικογένεια, προφανώς επηρεάζεται από την ποιοτική αλλαγή των σχέσεων του εφήβου με τα μέλη της οικογένειάς του.

«Στην εφηβεία το άτομο επαναστατεί ενάντια στο πλέγμα των δεσμών που το ενώνουν με τους γονείς και τα αδέλφια, πρόσωπα που το ίδιο δεν έχει επιλέξει. Δε θέλει πια να ορίζεται ως ο γιος του πατέρα του ή ο αδελφός της αδελφής του». (Μπουσκάλια, 2001). Η αλλαγή αυτή είναι δυνατό να οδηγήσει σε εσωτερικές συγκρούσεις που μπορεί να αντιμετωπιστούν με την υποστήριξη της ομάδας των ομηλίκων. Χωρίς αυτήν, υπάρχει ο κίνδυνος να διαμορφώσει το άτομο μια αρνητική αυτοαντίληψη.

ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ ΠΟΥ ΕΠΗΡΕΑΖΟΥΝ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΑΝΤΙΛΗΨΗΣ

Η θεωρητική προοπτική της συμβολικής αλληλεπίδρασης, τονίζει με έμφαση ότι η κοινωνική αλληλεπίδραση μέσα από ένα συμβολικό σύστημα επικοινωνίας είναι αυτή που παίζει πρωταρχικό ρόλο στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης. Σύμφωνα με την Fenell (2005), η αυτοαντίληψη προέρχεται κυρίως από τις πράξεις και αντιδράσεις των άλλων στα πλαίσια των διαπροσωπικών σχέσεων. Χρησιμοποιώντας τον όρο «καθρεφτιζόμενος εαυτός», μπορούμε να πούμε ότι τα συναισθήματα που τρέφει το άτομο για τον εαυτό του αντανακλούν τα συναισθήματα και τις κρίσεις των άλλων γι' αυτό.

Το άτομο, προκειμένου να πραγματώσει την κοινωνικοποίησή του, εσωτερικεύει ιδέες και στάσεις που εκφράζονται από σημαντικούς ανθρώπους στη ζωή του και στη συνέχεια τις εκλαμβάνει ως δικές του. Έτσι αναπτύσσει στάσεις απέναντι στον εαυτό του διαμέσου των Σημαντικών Τρίτων. Οι άνθρωποι διαμορφώνουν μια εικόνα για τον εαυτό τους υιοθετώντας το ρόλο του Γενικού Άλλου, αντί για τα συγκεκριμένα πρόσωπα του περιβάλλοντός τους. (Λεονταρή, 1996)

Κατά τον Rosenberg (1979), ένα πρόσωπο εκλαμβάνεται ως σημαντικό αν θεωρηθεί ότι έχει μια θετική γνώμη για το άτομο και αν η γνώμη του αυτή εκληφθεί ως έγκυρη. Η εγκυρότητα της γνώμης του κρίνεται από το βαθμό στον οποίο το πρόσωπο αυτό είναι αποδεκτό από το επίπεδο των γνώσεών του, το βαθμό στον οποίο η γνώμη του συμπίπτει με τη γνώμη των άλλων.

Η οικογένεια παίζει σπουδαίο ρόλο στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης κατά την προσχολική, τη σχολική ηλικία και την αρχή της εφηβείας. Οι αρχικές πηγές πληροφόρησης του παιδιού για την αξία

του ως άτομο, έχουν ζωτική σημασία για τη διαμόρφωση μιας θετικής αυτοαντίληψης. Ο Epstein (1991) αναφέρει δυο πηγές ως τις σημαντικότερες στη διαμόρφωση μιας θετικής αυτοαντίληψης.

Η πρώτη είναι η προσωπική αντίληψη του παιδιού για την αξία που έχει στα μάτια των γονιών του. Η δεύτερη είναι η αίσθηση αποτελεσματικότητας που αποκτά το παιδί. Είναι το στάδιο κατά το οποίο τα παιδιά ανακαλύπτουν το βαθμό ελέγχου που διαθέτουν για την ίδια τη συμπεριφορά τους. Αν έχουν ευκαιρίες να εξερευνήσουν νέους δρόμους και αν ενθαρρύνονται στην ανεξαρτησία, θα αναπτύξουν μια ισχυρή αίσθηση αυτονομίας. Αν όμως δεν έχουν καμία ευκαιρία να ελέγξουν τα δικά τους όρια, αν καθοδηγούνται και υπερπροστατεύονται από τους άλλους, θα αναπτύξουν ένα αίσθημα ντροπής και θα αμφιβάλουν για την ικανότητά τους να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τον κόσμο. (Λεονταρή, 1996)

Όταν τεθούν οι βάσεις τόσο της αυτοαντίληψης όσο και της αυτοεκτίμησης, η περαιτέρω εξέλιξή τους θα στηριχθεί στα προσωπικά βιώματα και στις εμπειρίες του παιδιού που έχουν μια ιδιαίτερη συναισθηματική φόρτιση. Ο Epstein και συνεργάτες (1991), υποστηρίζουν ότι τραυματικά γεγονότα όπως ο θάνατος ενός αγαπημένου προσώπου, η αλλαγή περιβάλλοντος, το διαζύγιο των γονιών, επηρεάζουν καθοριστικά την ανάπτυξη της αυτοαντίληψης. (Λεονταρή, 1996)

1. Οι διαπροσωπικές σχέσεις στην οικογένεια

Οι διακυμάνσεις της αυτοαντίληψης βρίσκονται σε άμεση συνάφεια με τον τρόπο που αντιμετωπίζεται το παιδί από τους γονείς. Κατά τον Erikson (1987), ο τρόπος με τον οποίο οι γονείς ικανοποιούν ή παραμελούν τις ανάγκες του παιδιού κατά την περίοδο της βρεφικής ηλικίας, επηρεάζει σημαντικά τη στάση του απέναντι στη ζωή και την προσωπικότητά του. Οι παράμετροι που είναι ιδιαίτερα σημαντικοί στη διαμόρφωση μιας θετικής αυτοαντίληψης είναι το συναισθηματικό κλίμα της οικογένειας, η αποδοχή του παιδιού από τους γονείς του και ο τρόπος διαπαιδαγώγησης. Όταν το γονεϊκό μοντέλο ανατροφής χαρακτηρίζεται από αγάπη, αναγνώριση και φροντίδα, τότε δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για να αναπτύξει το παιδί μια θετική εικόνα του εαυτού.

Η θετική αυτοαντίληψη είναι ένας συνδυασμός της αυστηρής εφαρμογής των ορίων στη συμπεριφορά του και της παροχής ενός σημαντικού βαθμού αυτονομίας μέσα στα όρια αυτά. Επισημαίνεται ότι ο υπερβολικός έλεγχος ή η ανυπαρξία ελέγχου, συνεπάγεται χαμηλή αυτοαντίληψη. Φαίνεται ότι η στάση των γονέων που χαρακτηρίζεται από παροχή σχετικής ελευθερίας με συγκεκριμένα όρια σχετίζεται θετικά με υψηλή αυτοαντίληψη του εφήβου.

Σύμφωνα με νεότερες θεωρητικές απόψεις και έρευνες (Fenell 2005), τόσο οι αυταρχικοί όσο και οι υποχωρητικοί γονείς τείνουν να είναι υπερπροστατευτικοί. Οι αυταρχικοί γονείς στερούν από τα παιδιά τους τη δυνατότητα πρωτοβουλίας, ενώ οι υποχωρητικοί γονείς δεν τα αναγκάζουν να αντιμετωπίσουν τα επακόλουθα των πράξεών τους. Οι αυστηροί γονείς είναι αυτοί που έχουν παιδιά με υψηλή αυτοαντίληψη.

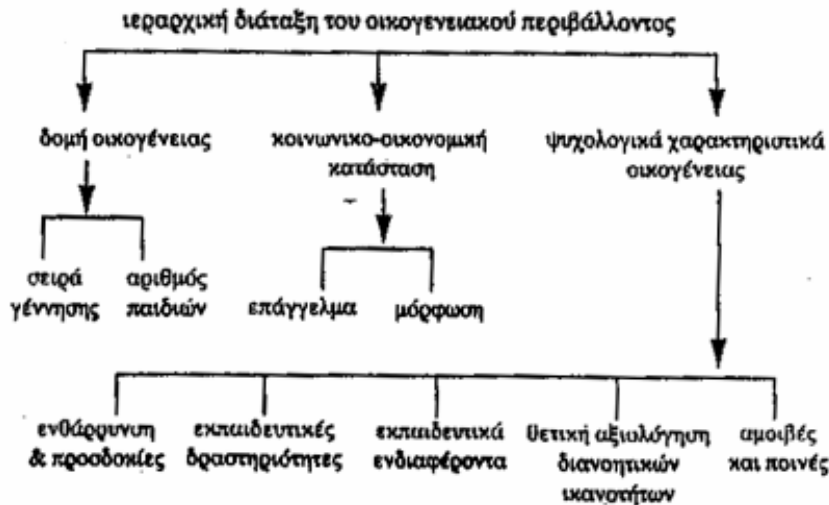
Ο συγκεκριμένος τρόπος διαπαιδαγώγησης, βοηθά τα παιδιά να αναπτύξουν τον εσωτερικό έλεγχο και να διαμορφώσουν καθαρή εικόνα του εαυτού, ενώ συγχρόνως οι ευκαιρίες ελέγχου του κόσμου τους και τα

συναισθήματα αποτελεσματικότητας και ικανοποίησης εδραιώνουν μια θετική στάση προς τον εαυτό.

Μπορούμε να πούμε πως υπάρχουν μεταβλητές που επηρεάζουν τη διαμόρφωση θετικής αυτοαντίληψης σε σχέση με τη συμπεριφορά των γονιών οι οποίοι είναι: **α)** Ο βαθμός ελέγχου που εξασκούν οι γονείς στα παιδιά και οι άμεσες ή έμμεσες προσπάθειές τους να επηρεάσουν τη συμπεριφορά τους, **β)** Οι απαιτήσεις τους για ώριμη συμπεριφορά, **γ)** Η σαφήνεια στην επικοινωνία, **δ)** Η αγάπη, η φροντίδα και το ενδιαφέρον που δείχνουν οι γονείς για τους εφήβους και η αναγνώριση και ενίσχυση των επιτυχιών τους.

Παράμετροι επίδρασης του οικογενειακού περιβάλλοντος στη διαμόρφωση αυτοαντίληψης του εφήβου

Η πρώτη είναι περιγραφική και εξετάζει τη δομή της οικογένειας, η δεύτερη έχει σχέση με το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της οικογένειας και η τρίτη απαρτίζεται από μεταβλητές που συνδέονται άμεσα με την ανάπτυξη συγκεκριμένων χαρακτηριστικών. (Hattie, 1992)

**Επίδραση του οικογενειακού περιβάλλοντος
στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης
(από το βιβλίο του J. Hattie, *Self Concept*, 1992)**

Οι ερευνητές (Fenell, Hattie 2005) κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η κοινωνικοοικονομική κατάσταση δε φαίνεται να σχετίζεται άμεσα με την αυτοαντίληψη, χωρίς όμως να αποκλείουν ότι η επίδραση μπορεί να συντελείται έμμεσα μέσω των ψυχολογικών χαρακτηριστικών της οικογένειας. Διαπίστωσαν μια στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση μεταξύ της αυτοαντίληψης και της σειράς γέννησης. Τα πρωτότοκα παιδιά τείνουν να έχουν θετικότερη αυτοαντίληψη σε σχέση με τα επόμενα παιδιά. Επίσης επισημαίνουν ότι η τρίτη παράμετρος, τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά της οικογένειας, ήταν αυτή που είχε μια καθοριστική και άμεση επίδραση στην αυτοαντίληψη.

Η οικογένεια είναι ένας σημαντικός προσδιοριστικός παράγοντας που παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης του εφήβου. Οι θετικές ενδοοικογενειακές σχέσεις (οι σχέσεις των εφήβων με τους γονείς αλλά και με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας), συνιστούν απαραίτητη προϋπόθεση για τη διαμόρφωση μιας θετικής αυτοαντίληψης του εφήβου.

2. Η επίδραση του σχολείου

Στο χώρο του σχολείου του εφήβου, Σημαντικοί Άλλοι που αποτελούν καινούργια και αξιόλογη πηγή πληροφόρησης για τον εαυτό του είναι ο καθηγητής. Με την εξουσία που ασκεί και την αξιολόγηση που πραγματοποιεί, επηρεάζει τη συμπεριφορά, τη στάση και τη μαθησιακή αποδοτικότητα του εφήβου, με αποτέλεσμα να το τροφοδοτεί με θετική ή αρνητική εκτίμηση. (Νομικού, 2004)

Η σχολική περίοδος είναι ιδιαίτερα σημαντική για την ανάπτυξη μιας επιμέρους εικόνας του εαυτού, της γενικής αυτοαντίληψης ικανότητας. Σε αυτό το στάδιο ο έφηβος πρέπει να αποκτήσει τις σχολικές γνώσεις και δεξιότητες και να συνεργάζεται με τους συνομήλικούς του. Ο Erikson τόνισε ότι τα "δύο στοιχεία που αποτελούν τους εναλλακτικούς πόλους αυτού του σταδίου είναι η φιλοπονία και η κατωτερότητα". Αν το περιβάλλον του εφήβου (οικογένεια , σχολείο), το ενθαρρύνει και στηρίζει τις προσπάθειές του, τότε το παιδί θα αναπτύξει το συναίσθημα της φιλοπονίας και της εμπιστοσύνης στις ικανότητές του.(Fenell, 2005)

Η σχολική αποτυχία των εφήβων, λειτουργεί ως μια επιβεβαίωση ότι "δεν τα καταφέρνουν" και έτσι εγκαταλείπουν κάθε περαιτέρω προσπάθεια. Συναισθήματα μειονεξίας μπορεί να δημιουργηθούν και όταν οι προσδοκίες των Σημαντικών Άλλων από τον έφηβο δεν είναι ρεαλιστικές. Μέσα στη σχολική κοινότητα, ο έφηβος αξιολογείται σε σύγκριση με τους άλλους εφήβους και αυτή η σύγκριση φαίνεται ότι αποτελεί μια σημαντική πηγή της αυτοαντίληψης. Αυτό σημαίνει ότι η σπουδαιότητα της σχολικής επίδοσης δε βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με το πραγματικό επίπεδο επίδοσης, αλλά με το πώς ο έφηβος αντιλαμβάνεται την επίδοσή του συγκρίνοντας τον εαυτό του με τους συνομήλικούς του.

3. Η επίδραση του πολιτισμικού πλαισίου

Οι σύγχρονες θεωρητικές απόψεις για τον εαυτό, τονίζουν την επίδραση του πολιτισμικού πλαισίου στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης. Ο Τριάντης και οι συνεργάτες του (2001), παραδέχονται ότι άτομα από διαφορετικούς πολιτισμούς έχουν διαφορετικές ιδέες για τον εαυτό, δηλαδή άποψη που θεωρεί το άτομο μια ανεξάρτητη, αυτόνομη οντότητα η οποία χαρακτηρίζεται κυρίως από εσωτερικά χαρακτηριστικά (ικανότητες, κίνητρα, αξίες) και συμπεριφέρεται ανάλογα με αυτά τα χαρακτηριστικά.

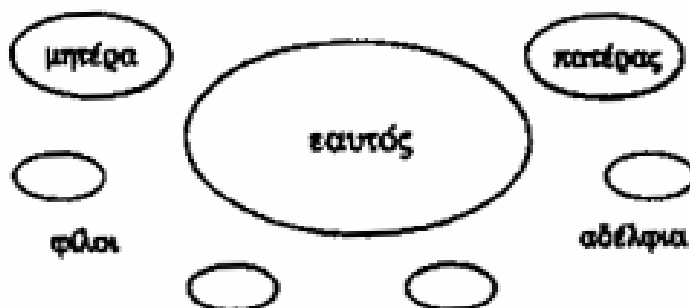
Υπάρχει μια διάκριση ανάμεσα στις κοινές πτυχές του εαυτού, αυτές δηλαδή που είναι ανεξάρτητες από το είδος του συγκεκριμένου πολιτισμικού πλαισίου και στις ειδικές πτυχές του εαυτού, οι οποίες βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με αυτό. Στις κοινές πτυχές του εαυτού, ο έφηβος αναπτύσσει μια εικόνα του εαυτού του.(Fenell, 2005)

Που κάποιες πτυχές του εσωτερικού εαυτού φαίνεται ότι είναι ίδιες σε όλους τους ανθρώπους, οι περισσότερες είναι συνδεδεμένες με το συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο μεγαλώνει το άτομο. Το περιεχόμενο και η δομή του «εσωτερικού εαυτού» διαφέρουν ανάλογα με το πολιτισμικό πλαίσιο, αλλά και ο «κοινωνικός εαυτός», ο οποίος προέρχεται από τις σχέσεις του εφήβου με άλλα άτομα και διάφορους κοινωνικούς οργανισμούς, μπορεί επίσης να διαφέρει σημαντικά.

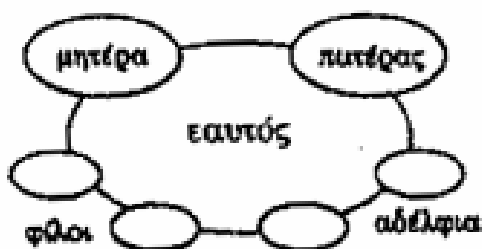
Μια από τις διαφοροποιήσεις που υπάρχουν ως προς τον εσωτερικό εαυτό είναι αυτή που αφορά τις πεποιθήσεις των εφήβων για τις σχέσεις τους με τους άλλους και ειδικά το αν βλέπουν τον εαυτό τους ανεξάρτητο από τους άλλους ή σε συσχέτιση με αυτούς. Η αυτόνομη εικόνα του εαυτού πηγάζει από την πεποίθηση ότι κάθε έφηβος είναι μια σφαιρική και ιδιαίτερη οντότητα. Οι έφηβοι με «αυτόνομο εαυτό» είναι ευαίσθητοι

στο κοινωνικό τους περιβάλλον, αλλά η ευαισθησία αυτή συνήθως πηγάζει από μια ανάγκη να εκφραστούν ή να επιβεβαιώσουν τα προσωπικά τους γνωρίσματα. (Νομικού, 2004)

Μια «αυτόνομη» εικόνα εαυτού

Μια «συσχετιστική» εικόνα εαυτού

Αυτόνομη και συσχετιστική εικόνα εαυτού

Σε αντίθεση με τη δυτικοευρωπαϊκή «αυτόνομη εικόνα του εαυτού», σε πολλές ασιατικές, αφρικανικές και λατινοαμερικάνικες χώρες επικρατεί η εικόνα του «συσχετιστικού εαυτού». Η αντίληψη του «συσχετιστικού εαυτού» συνδέεται με μια φιλοσοφική παράδοση η οποία θεωρεί ότι το άτομο αποτελείται από την ίδια ουσία όπως και η υπόλοιπη φύση. Υπονοεί ότι ο έφηβος βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τους

άλλους, οι οποίοι συμμετέχουν ενεργά στον προσδιορισμό του εαυτού. Οι εσωτερικές ιδιότητες των εφήβων με «συσχετιστική εικόνα του εαυτού», όπως ικανότητες, πεποιθήσεις, κρίσεις, θεωρούνται ότι βρίσκονται σε απόλυτη συνάρτηση με τη συγκεκριμένη κατάσταση. (Λεονταρή, 1996)

Οι έφηβοι με μια «αυτόνομη αντίληψη του εαυτού» είναι πιο ευαίσθητα σε πληροφορίες που έχουν σχέση με αυτοπροσδιοριστικά χαρακτηριστικά, ενώ αντίθετα οι έφηβοι με μια «συσχετιστική αντίληψη του εαυτού» είναι περισσότερο ευαίσθητα σε πληροφορίες που αφορούν τη σχέση τους με τους άλλους. Αυτές οι δυο αντιλήψεις του εαυτού, μπορούν να επηρεάσουν με τρόπο τελείως διαφορετικό τα συναισθήματα, τα κίνητρα για δράση και τις νοητικές δραστηριότητες ενός εφήβου.

Για παράδειγμα, οι έφηβοι με «αυτόνομη εικόνα του εαυτού» εκφράζουν ευκολότερα το θυμό τους από ότι άτομα με «συσχετιστική εικόνα του εαυτού». Η αυτοαντίληψη επηρεάζεται και από ένα πλήθος άλλων παραγόντων, όπως είναι το φύλο, η κοινωνική τάξη, η θρησκεία και η ιστορία του ατόμου. Τόσο στις κοινωνίες με την «αυτόνομη αντίληψη του εαυτού» όσο και στις κοινωνίες με την «συσχετιστική αντίληψη του εαυτού» επικρατούν μεγάλες διαφορές μεταξύ των μελών τους.

4. Η προσωπική ιστορία του ατόμου

Ένας άλλος παράγοντας που μπορεί να επηρεάσει καθοριστικά την αυτοαντίληψη του εφήβου, αφορά γεγονότα που μπορεί να προκαλέσουν μεγάλη συναισθηματική φόρτιση στον έφηβο. Ποικίλα συμβάντα όπως φυσικές καταστροφές, ο θάνατος αγαπημένου προσώπου, βιασμός, μακροχρόνιες αρρώστιες, προκαλούν αλλαγές στις βασικές πεποιθήσεις των εφήβων. Η συνειδητοποίηση αυτή ακολουθείται από μια αλλαγή στις αντιλήψεις που έχουν για τον εαυτό τους. (Νομικού, 2004)

Η Alice Rubenstein και οι συνεργάτες (2003), ερευνώντας την επίδραση τραυματικών γεγονότων στις βασικές πεποιθήσεις των εφήβων, ζήτησε από τα υποκείμενα της έρευνας (308 μαθητές γυμνασίου και λυκείου) να δηλώσουν αν είχαν βιώσει κατά τη διάρκεια της παιδικής και προ-εφηβικής ηλικίας τραυματικά γεγονότα. Διαπίστωσε ότι οι έφηβοι που είχαν βιώσει κάποιο από αυτά τα γεγονότα είχαν πιο αρνητική στάση απέναντι στη ζωή σε σύγκριση με τα άλλα υποκείμενα της έρευνας, σημαντικά χαμηλότερη αυτοεκτίμηση και αρνητική αυτοαντίληψη.

Το διαζύγιο και η σεξουαλική κακοποίηση είχαν παρόμοια αρνητική επίδραση τόσο στην αυτοεκτίμηση, όσο και στον τρόπο με τον οποίο το άτομο αποδεχόταν τους άλλους. Τα τραυματικά αυτά γεγονότα έχουν εκτενείς αρνητικές επιδράσεις στις βασικές ιδέες του εφήβου για τον κόσμο γύρω του και για τον εαυτό του. (John Gottman, 2000)

5. Η επίδραση του φύλου

Μια από τις βασικότερες παραμέτρους στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης είναι η επίδραση του φύλου. Οι κατηγορίες του αρσενικού και του θηλυκού αποτελούν κύρια γνωστικά σχήματα τα οποία επηρεάζουν τόσο τον τρόπο με τον οποίο ο έφηβος κατανοεί τον περίγυρο, όσο και τα χαρακτηριστικά που αποδίδει στον εαυτό του. Υποστηρίζεται ότι μια βασική πηγή των διαφορών των δύο φύλων αποτελεί η οριοθέτηση του εαυτού του που κάνει ο έφηβος ως προς τους άλλους.

Τα αγόρια αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως αυτόνομα, ανεξάρτητα όντα, ενώ τα κορίτσια αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους σε άμεση αλληλεξάρτηση με τους άλλους, γεγονός που τα κατευθύνει στις απαιτήσεις του άμεσου κοινωνικού περιβάλλοντος. (Gottman, 2000).

Πολλοί ερευνητές (Μαρσελλί, Fenell, Νομικού, 2004), επισημαίνουν το ρόλο της σχέσης της μητέρας στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης, τονίζοντας ότι πρόκειται για μια εμπειρία που δεν έχει τις ίδιες επιπτώσεις στους /στις έφηβους.

Βάσει της σχέσης που αναπτύσσουν με τη μητέρα, αγόρια και κορίτσια διαμορφώνουν διαφορετική αυτοαντίληψη. Η γυναικεία εφηβική αυτοαντίληψη, βασισμένη στο γνωστικό σχήμα «εαυτός σε αλληλεξάρτηση με τους άλλους», διαφέρει σημαντικά ως προς το περιεχόμενο και τη δομή από την ανδρική εφηβική αυτοαντίληψη, η οποία βασίζεται στο γνωστικό σχήμα «εαυτός ως αυτόνομη οντότητα». Οι διαφορές αυτές επιδρούν καθοριστικά στον τρόπο επεξεργασίας πληροφοριών καθώς και στον τρόπο σκέψης. (Fenell, 2005)

Ο ΕΦΗΒΟΣ, ΟΙ ΦΙΛΟΙ ΤΟΥ ΚΑΙ Η ΟΜΑΔΑ ΤΩΝ ΣΥΝΟΜΗΛΙΚΩΝ

Κατά την εφηβεία οι δεσμοί με τους γονείς χαλαρώνουν όλο και πιο πολύ, καθώς οι έφηβοι κερδίζουν μεγαλύτερη ανεξαρτησία με αποτέλεσμα να εξαρτώνται περισσότερο από τις σχέσεις με τους συνομήλικους. Η φιλία σ' αυτή την ηλικία είναι αποκλειστική και διαλεγμένη. Οι έφηβοι έχουν την εντύπωση πως είναι μεγάλη επιτυχία να διαλέξουν μια σωστή φιλία στην οποία ύστερα αφοσιώνονται. Οι φιλίες μπορεί να είναι προς ομόφυλους και προς ετερόφυλους. (Rubenstein, 2003).

Συνήθως μέχρι την ηλικία των 15 χρόνων είναι ομόφυλοι και συχνά στις φιλίες αυτές ο ένας από τους δυο αγαπάει πιο πολύ και ο άλλος δέχεται την αγάπη. Σπάνια είναι μια εξισορροπημένη σχέση και συχνά ενοχλεί τους γονείς όταν βλέπουν το δικό τους παιδί ν' αγαπάει πολύ ένα άλλο. Όμως είναι και αυτό ένα σχήμα σχέσεων που δέχεται το παιδί στην εφηβική ηλικία και είναι συνηθισμένο.

Οι φίλοι του

Η φιλία είναι μια μορφή αγάπης της οποίας δύο βασικά στοιχεία, στους ετερόφυλους, είναι το τονισμένο σεξουαλικό στοιχείο και μια ανάγκη για συγκίνηση και τρυφερότητα. Όσο οι έφηβοι είναι μικρότεροι, η ανάγκη για τρυφερότητα και στοργή είναι μεγαλύτερη, ενώ όσο μεγαλώνουν τα παιδιά το βάρος πέφτει στην ανάγκη για το σεξ, με αποτέλεσμα ν' αλλάζουν τα στοιχεία που συνθέτουν τη φιλία.

Οι έφηβοι θέλουν τους φίλους τους να είναι αφοσιωμένοι, έμπιστοι και μια βασική πηγή υποστήριξης σε οποιαδήποτε συναισθηματική

κρίση. Στην καλύτερη περίπτωση οι φίλιες βοηθούν τους ανθρώπους να μάθουν ν' αντιμετωπίζουν τα προσωπικά τους πολύπλοκα συναισθήματα και τα συναισθήματα των άλλων. Μπορούν να χρησιμεύουν σαν ένα είδος θεραπείας, επιτρέποντας την ελεύθερη έκφραση καταπιεσμένων συναισθημάτων θυμού ή άγχους. Δυστυχώς όμως η πορεία της εφηβικής ηλικίας δεν είναι πάντα ομαλή.

Εξαιτίας της ίδιας τους της έντασης τέτοιες φίλιες μπορεί να διαλυθούν πιο εύκολα απ' ότι των ενηλίκων οι οποίες έχουν λιγότερες απαιτήσεις. Οι έφηβοι με τα περισσότερα προσωπικά προβλήματα, έχουν τη μεγαλύτερη ανάγκη για στενές φίλιες αλλά και τη λιγότερη ικανότητα να τις διατηρήσουν και ν' αποφύγουν τα πληγωμένα αισθήματα, τις υποψίες και τις αλληλοκατηγορίες. Ακόμη και η πιο σταθερή φίλια θα έχει "σκαμπανεβάσματα" γιατί και οι δύο φίλοι διανύουν μια περίοδο όπου οι ανάγκες, τα συναισθήματα και τα προβλήματα του καθενός αλλάζουν πολύ γρήγορα και σπάνια συμπίπτουν. (Μαρσελλί, Rubenstein, 2003).

Μέσα στις φίλιες των εφήβων υπάρχουν και διαφορές φύλου, εκτός από το είδος και τη μορφή της φιλίας. Οι φίλιες των κοριτσιών τείνουν να είναι πιο βαθιές, πιο ειλικρινείς, πιο αλληλοεξαρτώμενες συναισθηματικά και να προσφέρουν αμοιβαία υποστήριξη και ενθάρρυνση. Τα αγόρια φαίνεται να θέλουν έναν συμπαθητικό "σύντροφο" με τον οποίο να μοιράζονται κοινά ενδιαφέροντα – μπορεί να δείχνουν ανοιχτό ανταγωνισμό και δεν προσφέρουν φυσικές εκδηλώσεις τρυφερότητας εξαιτίας κυρίως των κοινωνικών προκαταλήψεων.

Οι συνομήλικοι

Όταν περάσει η ηλικία των 15 χρόνων, ο έφηβος αρχίζει να μην ικανοποιείται με την αποκλειστική φιλία είτε είναι ομόφυλη, είτε ετερόφυλη. Έτσι ανοίγεται μπροστά του ο δρόμος προς ένα σοβαρό κοινωνικό στοιχείο, την ομάδα. Ο ρόλος της ομάδας των συνομηλίκων είναι ιδιαίτερα σημαντικός στο να βοηθήσει το άτομο στον καθορισμό της ταυτότητάς του, είναι μια βασική ψυχολογική κατάκτηση του ανθρώπου.

Η καταφυγή στην ομάδα των συνομηλίκων είναι ένας τρόπος που χρησιμοποιεί ο έφηβος για να απομακρυνθεί από τους εξαρτητικούς και αιμομικτικούς δεσμούς με την οικογένειά του και για να καλύψει το κενό που αφήνει η απώλεια του γονεϊκού αντικειμένου. Ξεκινάει δηλαδή από την ανάγκη του εφήβου ν' ανήκει σε κάποια ομάδα. Οι συνομήλικοι του εφήβου γίνονται οι σύμμαχοί του στην προσπάθεια που κάνει να απαρτίσει προοιδιποδειακές και οιδιποδειακές ταυτίσεις με παρούσες εσωτερικές και εξωτερικές πιέσεις για ανεξαρτητοποίηση.

Σύμφωνα με την Νομικού (2004), η παρέα τον βοηθάει να ρυθμίζει το άγχος και την αυτοεκτίμησή του, να ελέγχει, να καθοδηγεί και να θέτει καινούργια κριτήρια και πρότυπα συμπεριφοράς, που τις πιο πολλές φορές είναι αντίθετα με αυτά που είχαν παλιότερα. ``Το να ανήκει στην ομάδα- παρέα σημαίνει για τον έφηβο απόκτηση μιας προσωρινής ταυτότητας για να αναγνωρίζεται από τους άλλους μέχρι να κατακτήσει μια διαρκή και στέρεη αίσθηση του εαυτού``.

Για να ανήκει στην ομάδα ο έφηβος, πρέπει να ντύνεται και να συμπεριφέρεται όπως τα άλλα μέλη της ομάδας, γιατί μόνο οι όμοιοι μπορούν ν' ανήκουν στην παρέα. ``Όποιος διαφοροποιηθεί απειλεί το ναρκισσιστικό κλίμα της ομάδας και εξοστρακίζεται. Με άλλα λόγια, η ομάδα των συνομηλίκων υποστηρίζει ναρκισσιστικά τον έφηβο και

κρατά τη συνοχή της προσωπικότητάς του αυτή την περίοδο, κατά την οποία είναι εξαιρετικά ευάλωτος'' (Μανωλόπουλος, 1987).

ΜΕΡΟΣ Β'

Ι. Α) ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΗΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Έχοντας αναφερθεί παραπάνω σε μια αντικειμενικά υπαρκτή κατάσταση που αφορά την αντίληψη των εφήβων για την εικόνα του εαυτού τους στη σημερινή κοινωνία, διαφαίνεται καθαρά ότι μια μελέτη που αφορά τις απόψεις των ίδιων των εφήβων για την αυτοεικόνα τους, θα μπορούσε να φανεί ιδιαίτερα σημαντική, καθώς στοχεύει στη διερεύνηση και αξιολόγηση αυτής της κατάστασης, εντοπίζοντας πιθανές δυσκολίες στην αξιολόγηση και αντίληψη της εικόνας του εαυτού των εφήβων, προκειμένου να μπορέσουν να λειτουργήσουν στη ζωή τους ουσιαστικά, αυτόνομα και ανεξάρτητα, γεγονός άλλωστε που αποτελεί και το βασικό στόχο τους.

Παράλληλα, η παρούσα έρευνα θα μπορούσε να αποτελέσει πολύ καλή πηγή πληροφόρησης σχετικά με τις απόψεις των ίδιων των εφήβων για την αντίληψη της αυτοεικόνα τους και ποιοι παράγοντες συντελούν στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης.

Β. ΣΤΟΧΟΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

Οι στόχοι της παρούσας έρευνας συνοψίζονται στα εξής:

- Ø Ποια είναι η υποκειμενική αντίληψη των εφήβων ηλικίας 15 έως 16 ετών, για την αυτοεικόνα τους .
- Ø Η διερεύνηση των ενδεχομένων παραγόντων που έχουν επηρεάσει τους έφηβους, στη διαμόρφωση της συγκεκριμένης αυτοεικόνας (θετική ή αρνητική).

Γ. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

- ✚ Ο τρόπος με τον οποίο οι γονείς ελέγχουν τη συμπεριφορά των εφήβων, επηρεάζει την αυτοαντίληψή τους.
- ✚ Η αντιμετώπιση και ο τρόπος συμπεριφοράς που ασκούν οι έφηβοι στον εαυτό τους.
- ✚ Οι ενδεχόμενοι παράγοντες που επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά την αυτοεικόνα των εφήβων.

II. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

A. ΔΕΙΓΜΑ

Είναι γνωστό ότι το δείγμα μιας οποιασδήποτε έρευνας σχετίζεται με τους στόχους της. Έτσι λοιπόν, ένας από τους βασικούς στόχους της μελέτης αυτής, αφορά τη διερεύνηση των ενδεχομένων παραγόντων που έχουν επηρεάσει τους έφηβους/ ες, στη διαμόρφωση της αυτοεικόνας τους.

Το δείγμα λοιπόν της έρευνας, αποτελούν οι 10 έφηβοι (5 αγόρια και 5 κορίτσια) της Α΄ Λυκείου της περιοχής Αγρινίου, και η επιλογή τους έγινε με τη μέθοδο της τυχαίας δειγματοληψίας. Πρόκειται για εφήβους που αποτελούν μια από τις πιο άμεσες πηγές πληροφόρησης, τόσο για την αντίληψη της αυτοεικόνας τους όσο και για τους παράγοντες από τους οποίους εξαρτάται η αυτονομία τους, η ανάπτυξή τους καθώς και η διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους.

Β) ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ

Ως μέθοδος για τον καλύτερο τρόπο συλλογής πληροφοριών σχετικών με τους σκοπούς της παρούσας μελέτης, επιλέχθηκε αυτή της συνέντευξης, καθώς ο μικρός αριθμός του δείγματος (10 έφηβοι) επιτρέπει την προσωπική μου παρουσία κατά τη διεξαγωγή της έρευνας, ενώ και το ποσοστό ανταπόκρισης των ερωτηθέντων μπορεί να είναι πολύ καλό.

Όσον αφορά το περιεχόμενο της συνέντευξης, αποτελείται από ερωτήσεις ανοιχτού τύπου, οι οποίες παρόλο που παρέχουν ένα πλαίσιο αναφοράς για τις απαντήσεις των ερωτώμενων, ωστόσο θέτουν ελάχιστους περιορισμούς στις απαντήσεις και στην έκφρασή τους.

Έτσι λοιπόν οι ανοιχτές ερωτήσεις όχι μόνο είναι ευέλικτες, αλλά ταυτόχρονα προσφέρουν την ευκαιρία για επιπλέον ερωτήσεις και εμβάθυνση, ώστε η προσέγγιση του θέματος να γίνει πιο ολοκληρωμένα και σε βάθος, έχοντας ως αποτέλεσμα μη αναμενόμενες απαντήσεις οι οποίες να μην έχουν εξεταστεί ως τώρα.

Γ. ΑΞΟΝΑΣ (ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ) ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

Ήδη έχει αναφερθεί ότι εργαλείο της παρούσας έρευνας αποτέλεσε η μέθοδος της Συνέντευξης. Οι συνεντεύξεις λοιπόν με όλους τους /τις ερωτηθέντες εφήβους/ έφηβες, κινήθηκαν με βάση συγκεκριμένο άξονα ερωτήσεων, ο οποίος στηρίχθηκε ουσιαστικά στους βασικούς στόχους της παρούσας μελέτης. Έτσι, ο άξονας πάνω στον οποίο κινήθηκαν οι συνεντεύξεις, συνοψίζονται στα εξής:

- Ø Ερωτήσεις, μέσω των οποίων θα φανεί ποια είναι η εικόνα του εφήβου για τον εαυτό του.
- Ø Επιπλέον ποια είναι τα χαρακτηριστικά της έννοιας της αυτοεικόνας, αν ο/ η έφηβος τα έχει και φυσικά σε ποιο βαθμό.
- Ø Κατάλληλες ερωτήσεις με σκοπό να φανεί ποιοι παράγοντες (γονείς, φίλοι, κοινωνικό περιβάλλον) συνέβαλαν θετικά ή αρνητικά σε κάθε περίπτωση.

Ο παραπάνω άξονας αποτέλεσε τη βάση και το σκελετό πάνω στον οποίο κινήθηκαν όλες οι συνεντεύξεις. Ωστόσο, η ίδια η μέθοδος της συνέντευξης ως εργαλείο έρευνας παρέχει μια αρκετά μεγάλη ευελιξία στη διεξαγωγή των ερωτήσεων, ενώ επιπλέον είναι δυνατή η εμβάθυνση και ολοκληρωμένη προσέγγιση του θέματος, σύμφωνα πάντα με την κατεύθυνση που δίνει ο συνεντευκτής στη διεξαγωγή της συζήτησης.

Α. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΚΤΕΛΕΣΗΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Ύστερα από τον σχεδιασμό των αξόνων πάνω στους οποίους επρόκειτο να κινηθούν οι ερωτήσεις κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων με τους εφήβους και τις έφηβες, ηλικίας 15 έως 16 ετών, κρίθηκε απαραίτητη η συνάντησή μου με εφήβους. Η πρόσβασή μου σε σχολεία ήταν δύσκολη έως και απαγορευτική από τους υπεύθυνους, κρινόταν απαραίτητη η άδεια από τα γραφεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Επίσης, στην περίπτωση που θα μου επέτρεπαν την πρόσβασή μου στο χώρο του σχολείου, η διαδικασία των συνεντεύξεων δεν θα ήταν αποτελεσματική αφού ο χρόνος των εφήβων που θα διέθεταν κατά τη διάρκεια των διαλειμμάτων τους ήταν ελάχιστος.

Έτσι, αποφασίστηκε η επιλογή γνωστού φροντιστηρίου και η επικοινωνία μου με μαθητές της Α΄ Λυκείου. Αφού ενημερώθηκε γι' αυτή την έρευνα ο υπεύθυνος, αμέσως με κατεύθυνε σε μια αίθουσα της Α΄ Λυκείου.

Εξήγησα στους μαθητές τον σκοπό της επίσκεψής μου και η ανταπόκριση όλων, ήταν θετική. Έτσι, έκλεισα τα ραντεβού μαζί τους ανάλογα με την ώρα και την ημέρα που διευκόλυναν τους ίδιους, και σύμφωνα με το πρόγραμμα των μαθημάτων τους.

Η εμπειρία ήταν πολύ καλή, καθώς οι ανησυχίες μου ήταν πολλές,

διότι μετά την μελέτη των χαρακτηριστικών των εφήβων, πίστευα πως πιθανόν να μη δεχτούν να συμμετέχουν στην έρευνα.

Παρόλο αυτά έγιναν οι συναντήσεις με τον καθένα ξεχωριστά, πήγαν πολύ καλά και με εντυπωσίασε το ενδιαφέρον τους.

Σε όλη τη διάρκεια των συνεντεύξεων με τους εφήβους και τις έφηβες διέκρινα μεγάλη προσοχή από την πλευρά τους κάτι το οποίο δεν ήταν αναμενόμενο για όλους και οι απαντήσεις τους ήταν αρκετά τεκμηριωμένες με ιδιαίτερη σημασία από τον καθένα.

Τέλος, έχοντας συλλέξει και καταγράψει τις πληροφορίες με βάση τους στόχους που είχα θέσει, προχώρησα στη διεξαγωγή των αποτελεσμάτων της παρούσας μελέτης.

III. Α) ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΈΡΕΥΝΑΣ

Από τα δεδομένα της έρευνας, φαίνεται ότι στα αγόρια:

Η απόδοση των εφήβων στις σχολικές επιδόσεις, κινείται σε όλες τις περιοχές από: μη ικανοποιητική, έως και πολύ καλή. Όσοι είχαν χαμηλή απόδοση, αποδίδουν και σε άλλους την αιτία. «Ένιωσα πως με αδίκησαν κάποιοι καθηγητές στη βαθμολογία μου». Για όσους δεν κρίνουν την απόδοσή τους ικανοποιητική, είναι ικανοποιημένοι σε σύγκριση με την ομάδα των φίλων τους και όχι με το σύνολο της τάξης. «Εγώ με κάτι άλλα παιδιά, είχαμε τους ίδιους βαθμούς σχεδόν, αλλά οι περισσότεροι ήταν πιο καλοί μαθητές».

Ντύνονται όπως τους αρέσει, αν και αυτό φαίνεται ότι για κάποιους επηρεάζεται από το πώς ντύνονται οι φίλοι τους. Τα αγόρια είναι ικανοποιημένα από τον τρόπο που ντύνονται και από την αποδοχή που έχει το ντύσιμο στους φίλους τους.

«Ντύνομαι όπως θέλω εγώ και δεν κοιτάω τι θα πουν οι άλλοι».

«Ντύνομαι πάντα όπως εμένα μου αρέσει και όχι στους άλλους».

Από τις απαντήσεις τους φαίνεται ότι οι σημερινοί έφηβοι δεν είναι μόνοι τους, αλλά έχουν σχετικά μεγάλο κύκλο φίλων 15 έως 20 άτομα. Μεταξύ των φίλων, υπάρχουν σχετικά λίγα άτομα που αποτελούν τον στενό τους κύκλο («κολλητοί») ή («έναν κολλητό»).

«Έχω αρκετούς φίλους, περίπου 15 έως 20 άτομα, κολλητοί μου όλοι».

Κάποιοι, θεωρούν ότι η παρουσία τους είναι σημαντική για την ύπαρξη της ομάδας. Ενώ κάποιοι άλλοι, δείχνουν αίσθημα ανασφάλειας, λέγοντας ότι δεν ξέρουν αν η απουσία τους γίνεται αισθητή στην ομάδα.

«Μπορεί να είναι, ξέρω' γω».

«Ναι, είναι σημαντική πιστεύω, δεν ξέρω κιόλας, δεν το 'χω τσεκάρει για να δω».

«Είναι σημαντική η παρουσία μου, γιατί όταν κάποια φορά λείπω απ' την παρέα, με παίρνουν τηλέφωνο γιατί δεν πήγα, τότε θα βρεθούμε».

Η πλειοψηφία των εφήβων, αγοριών, περνάει αρκετές ώρες με τους φίλους τους και στο σχολείο, αλλά και στο φροντιστήριο.

«Περνάμε αρκετές ώρες την ημέρα μαζί, πάμε και για καφέ το απόγευμα».

Για τους γονείς τους οι έφηβοι, αναφέρουν ότι ο πατέρας είναι λιγομίλητος, σεβαστικός, πιο ειλικρινής και περισσότερο ουσιαστικός στους ελέγχους. Για την μητέρα τους αναφέρουν ότι είναι πιο υποχωρητική, παρόλο που μιλάει περισσότερο.

Δείχνεται να υπάρχουν γενικώς καλές σχέσεις μεταξύ των ερωτηθέντων εφήβων και με τους γονείς τους.

«Έχουμε καλές σχέσεις, με φροντίζουν, μου κάνουν τα χατίρια»

Όλοι όμως οι γονείς, ασκούν κάποια μορφή ελέγχου. Οι έλεγχοι εστιάζονται κυρίως στις εξόδους και όσον αφορά τα άτομα που θα είναι μαζί, στο χρόνο που θα πρέπει να επιστρέψουν, αλλά και ζητούν επίμονα να γνωρίζουν τα μέρη στα οποία θα βρίσκονται.

«Θέλουν να ξέρουν με ποιους κάνω παρέα, από τι οικογένειες είναι. Να μη βγαίνω πολύ αργά έξω και τις περισσότερες φορές η μαμά μου φωνάζει για την ώρα, να μην αργώ να γυρίσω, γνωρίζοντας που θα πάω».

Πολλές από τις δυσκολίες των εφήβων, αντιμετωπίζονται μιλώντας περισσότερο με τους φίλους τους και λιγότερο ή καθόλου με τους γονείς.

«Ντρέπομαι να συζητάω μ' αυτούς θέματα, αποφεύγω να μιλάω μαζί τους, επειδή είναι οι γονείς, από σεβασμό σ' αυτούς»

«Μιλάω με τον πατέρα μου περισσότερο, μιλάμε πιο άνετα και με καταλαβαίνει περισσότερο απ' τη μητέρα μου, αλλά τα λέω και με τους φίλους μου. Ανάλογα τι με δυσκολεύει».

Από τα δεδομένα της έρευνας, φαίνεται ότι στα κορίτσια:

Η σχολική απόδοση των εφήβων κοριτσιών, κινείται και εδώ από πολύ καλή έως μη ικανοποιητική.

Για όσες έφηβες δεν κρίνουν την απόδοσή τους πολύ ικανοποιητική, είναι εξίσου ικανοποιημένοι σε σύγκριση με την ομάδα των φίλων τους και όχι με το σύνολο της τάξης.

«Οι άλλες συμμαθήτριάς μου, δε θυμάμαι τι πήρε η καθεμία, αλλά οι φίλες μου εκεί και αυτές, το ίδιο. Είναι μέτριος βαθμός, όχι πολύ καλός».

Οι έφηβες ντύνονται όπως τους αρέσει, πάντα όμως σύμφωνα με το τι είναι στη μόδα και με βάση το ντύσιμο των φίλων τους.

«Ντύνομαι, όπως ντύνονται και οι φίλες μου, αφού είναι μόδα».

Τα κορίτσια είναι ικανοποιημένα από τον τρόπο που ντύνονται, αφού είναι παρόμοιος με αυτό, των φίλων, γι' αυτό και γίνονται αποδεκτές.

«Το ντύσιμο μου είναι σχεδόν παρόμοιο με τις φίλες μου και έτσι τους αρέσει».

Σύμφωνα με τις απαντήσεις τους, φαίνεται ότι οι σημερινές έφηβες δεν είναι μόνες τους, αλλά έχουν έναν σχετικά μικρό κύκλο από φίλες 3 έως 10 άτομα. Υπάρχουν δηλαδή λίγα άτομα που αποτελούν τον στενό φιλικό τους κύκλο. «Έχω τρεις φίλες κολλητές».

Κάποιες θεωρούν ότι η παρουσία τους στην ομάδα είναι σημαντική.

«Πιστεύω πως είμαι σημαντική στην ομάδα, μου το δείχνουν, το βλέπω και' γω».

«Πιστεύω ότι με θέλουν στην παρέα τους, γιατί με εμπιστεύονται».

Η πλειοψηφία των εφήβων κοριτσιών, περνάει λίγες ώρες με τις φίλες κατά τη διάρκεια της ημέρας.

«Είμαστε κάποιες ώρες μαζί με τις φίλες μου, αλλά όχι όλη τη μέρα, έχουμε και διάβασμα».

«Είμαστε μαζί στο σχολείο και μερικές ώρες το απόγευμα στο φροντιστήριο».

Για τους γονείς τους, οι έφηβες αναφέρουν ότι ο πατέρας είναι άγριος, αυστηρός και λείπει τις περισσότερες ώρες από το σπίτι, λόγω δουλειάς.

«Θα ήθελα να μιλάω και με τον μπαμπά μου, αλλά λείπει συνέχεια, και όταν γυρίζει στο σπίτι, δεν μπορεί λέει, είναι κουρασμένος».

«Ο πατέρας μου είναι άγριος κάπως, πολύ αυστηρός, τον φοβάμαι λίγο».

Για την μητέρα αναφέρουν ότι είναι γελαστή, υπομονετική, συζητήσιμη, ήρεμη, αλλά όχι πάντα και συμπεριφέρεται κάποιες φορές με αυστηρό τρόπο όπως ο πατέρας.

«Η μαμά είναι γελαστή, υπομονετική και ο μπαμπάς είναι λίγο νευρικός και εγωιστής».

Δείχνεται να υπάρχουν καλές σχέσεις μεταξύ των ερωτηθέντων εφήβων κοριτσιών και τους γονείς τους.

«Έχουμε καλές σχέσεις μεταξύ μας. Κάποιες φορές διαφωνώ μαζί τους για απόψεις που έχουν διαφορετικές απ' τις δικές μου».

Όλοι όμως οι γονείς, ασκούν κάποια μορφή ελέγχου. Οι έλεγχοι εστιάζονται κυρίως στις φιλίες, τα άτομα δηλαδή που κάνουν παρέα, στη σχολική επίδοση, στις εξόδους και στο χρόνο που θα πρέπει να επιστρέψουν.

«Εντάξει, ρωτάνε για τις φίλες μου, τίνος είναι. Η μαμά με εξετάζει συνεχώς στα μαθήματά μου αν διάβασα».

«Θέλουν πάντα να ξέρουν τις φίλες μου, να γυρίσω νωρίς στο σπίτι και να έχω καλούς βαθμούς».

«Τσακωνόμαστε κάποιες φορές για τις παρέες που κάνω. Δεν εγκρίνουν τις φίλες μου, επειδή κάποιες κοπέλες φοράνε σκουλαρίκι στη μύτη».

Τελειώνοντας, πολλές από τις δυσκολίες των εφήβων κοριτσιών, αντιμετωπίζονται μιλώντας περισσότερο με τις φίλες τους και λιγότερο με τους γονείς.

«Πιο πολύ τα λέω με τις φίλες μου».

«Μιλάω με τις φίλες μου, με τους γονείς μου, αλλά κάποιες φορές όταν είναι για το σχολείο, με τους γονείς τότε τα λέω».

‘‘Η ομάδα υποστηρίζει τον έφηβο και κρατά τη συνοχή της προσωπικότητάς του αυτή την περίοδο, την οποία είναι ευάλωτος’’ (Μανωλόπουλος, 1987).

B) ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Σύμφωνα με την θεωρία, (Herbert, 1998), η στάση των γονέων απέναντι στον έφηβο καθώς μεγαλώνει, είναι σημαντικές για την συνεχή διαμόρφωση της αυτοαντίληψής του. Οι αρχικές πηγές πληροφόρησης του εφήβου για την αξία του ως άτομο, έχουν σημασία για τη διαμόρφωση ευνοϊκής αυτοεικόνας.

Η Νομικού (2004), ανέφερε ότι με τις μικρότερες ηλικίες υπάρχει μια σημαντικά χαμηλότερη αυτοαντίληψη ως προς τη σχολική ικανότητα και ως προς τις σχέσεις με την οικογένεια. Αυτό είναι πιθανό να οφείλεται στις αυξημένες προσδοκίες των Άλλων.

Και στη δική μου έρευνα, αυτό εμφανίζεται όταν ο έφηβος αναφέρει... («Ο πατέρας μου, μου είπε να διαβάσω περισσότερο, η μητέρα μου με φώναξε γιατί άλλους βαθμούς περίμενε να έχω», «Ο μπαμπάς μου με φώναξε, γιατί περίμενε να είμαι καλή στο σχολείο», «Χάρηκαν παρά πολύ για τους βαθμούς μου, αφού περίμεναν να είμαι τόσο καλή».

Οι ερωτηθέντες έφηβοι/ες, δικαιολογούν τη στάθμη της σχολικής τους απόδοσης, συγκρίνοντάς την με τους φίλους ή αντίστοιχα τις φίλες τους. («Μέτρια μαθήτρια ήμουν, αφού και οι άλλες κοπέλες είχαν τους ίδιους βαθμούς», «Εντάξει, χαμηλούς βαθμούς είχαν και οι άλλοι, το ίδιο με μένα».

Επίσης, ως προς τη σχολική επίδοση, ο διαχωρισμός του φύλου διαφέρει σημαντικά. Δηλαδή τα κορίτσια ανέφεραν πως επηρεάζει σημαντικά, αφού οι προσδοκίες των γονέων και των εκπαιδευτικών, είναι διαφορετικές από το αποτέλεσμα που επέρχεται. Αντίθετα τα αγόρια δεν τα επηρεάζουν καθόλου οι προσδοκίες των άλλων, στη σχολική επίδοση.

«Ο καθηγητής μου, μου είπε πως δεν περίμενε καθόλου να πέσουν τόσο χαμηλά οι βαθμοί μου, εγώ απογοητεύτηκα».

«Οι γονείς και ο καθηγητής μου στο φροντιστήριο, περίμεναν να είχα καλύτερη επίδοση στο σχολείο, αλλά δε με νοιάζει, τόσο μπορώ να φτάσω».

Σε σχέση με το ντύσιμό τους, όλοι αναφέρουν ότι ντύνονται όπως τους αρέσει, αλλά αυτό που «τους αρέσει», μοιάζει με το ντύσιμο των άλλων. Αυτό, δικαιολογείται από τον Μανωλόπουλο (1987), ο οποίος θεωρεί εξίσου σημαντική προϋπόθεση για να ανήκει στην ομάδα ο έφηβος, είναι η εξωτερική εμφάνιση. Πρέπει να ντύνεται και να συμπεριφέρεται όπως τα άλλα μέλη της ομάδας, γιατί μόνο «**οι όμοιοι μπορούν ν' ανήκουν σε μια παρέα**».

Ένας άλλος λόγος που υπάρχει ομοιομορφία στο ντύσιμο, φαίνεται ότι δεν αντέχουν στην κριτική των άλλων. «Ντύνομαι τα ίδια, γιατί μπορεί μετά να κοροϊδεύουν».

Σε πολλά θέματα, η κατάσταση είναι ίδια μεταξύ των εφήβων αγοριών και κοριτσιών. Υπάρχει όμως η παρακάτω διαφοροποίηση:

Τα αγόρια δήλωσαν ότι έχουν πολλούς φίλους και με τους οποίους περνούν αρκετές ώρες κατά τη διάρκεια της ημέρας.

Ενώ αντίθετα τα κορίτσια δήλωσαν ότι έχουν λίγες φίλες, με τις οποίες βρίσκονται στο σχολείο και λίγες ώρες στο φροντιστήριο.

Τα παραπάνω συμφωνούν με την θεωρία (Μαρσελλί, 2003), που αναφέρει ότι: «Οι φίλιες των κοριτσιών τείνουν να είναι πιο βαθιές, πιο ειλικρινείς, πιο αλληλοεξαρτώμενες συναισθηματικά και να προσφέρουν αμοιβαία υποστήριξη και ενθάρρυνση. Τα αγόρια φαίνεται να θέλουν έναν συμπαθητικό "σύντροφο", με τον οποίο να μοιράζονται κοινά ενδιαφέροντα».

Έστω και με επιφύλαξη, φαίνεται ότι όσοι δεν έχουν πολύ ικανοποιητικές σχολικές επιδόσεις, αναφέρουν ότι η απουσία τους από την ομάδα, γίνεται πολύ αισθητή.

«Η επίδοσή μου στο σχολείο ήταν πολύ χαμηλή, δεν είμαι ικανοποιημένος/η».

«Είναι σημαντική η παρουσία μου, γιατί με εμπιστεύονται και συζητάμε τα πάντα μεταξύ μας».

Με τις ενδοοικογενειακές σχέσεις, η κατάσταση είναι ίδια μεταξύ όλων των εφήβων (αγόρια και κορίτσια). Σύμφωνα με την Λεονταρή (1996), η οικογένεια παίζει σπουδαίο ρόλο στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης. Ο Epstein (1991), αναφέρει δυο πηγές σημαντικές στη διαμόρφωση θετικής αυτοαντίληψης: α) η προσωπική αντίληψη του παιδιού για την αξία που έχει στα μάτια των γονιών του, β) η αίσθηση της αποτελεσματικότητας και η ενθάρρυνση.

«Είμαι δυνατή και πιστεύω θα τα καταφέρω στο σχολείο αυτή τη χρονιά, μου το λένε συνεχώς και οι γονείς μου».

«Χάρηκαν πολύ οι γονείς μου γι' αυτή την επίδοση που είχα, μου έλεγαν μπράβο συνεχώς, το είπαν και στους συγγενείς μου, ήταν πολύ χαρούμενοι».

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συμπερασματικά λοιπόν θα λέγαμε, ότι η σχολική επίδοση των εφήβων, σύμφωνα με τις προσδοκίες των Άλλων, επηρεάζει σε κάποιο βαθμό την διαμόρφωση της αυτοαντίληψης των εφήβων, δηλαδή υπάρχει μια χαμηλότερη αυτοαντίληψη, που οφείλεται στις αυξημένες προσδοκίες των άλλων.

Το ντύσιμο των εφήβων, έχει σχετική ομοιομορφία, που καθορίζεται από την μόδα της εποχής για ομοιομορφία στην ομάδα, αλλά και στην μη αντοχή της κριτικής των άλλων.

Στις σχέσεις με συνομηλίκους, υπάρχει διαφοροποίηση στα δυο φύλα. Η ομάδα των κοριτσιών αποτελείται από ελάχιστα άτομα, σε αντίθεση με τα αγόρια που η ομάδα τους ξεπερνάει τα 10 άτομα.

Οι ενδοοικογενειακές σχέσεις των εφήβων είναι σε μεγάλο βαθμό θετικές και έτσι αυτό συμβάλλει στη διαμόρφωση θετικής αυτοαντίληψης των εφήβων.

Οι παράγοντες της αυτοεικόνας (σχολική επίδοση, ενδοοικογενειακές σχέσεις, εξωτερική εμφάνιση, σχέσεις με συνομηλίκους), και ο τρόπος με τον οποίο ελέγχεται η συμπεριφορά των εφήβων, έχει σημαντική επίδραση στη διαμόρφωση θετικής ή αρνητικής αυτοαντίληψης. Η αυθεντική στάση των γονέων απέναντι στα παιδιά τους, τα βοηθούν να αναπτύξουν υψηλή αυτοαντίληψη. Τα χαρακτηριστικά τέτοιας συμπεριφοράς είναι, ο ανοιχτός δημοκρατικός διάλογος, η λογική θεμελίωση των κανόνων συμπεριφοράς και η συνεπής εφαρμογή τους και η θέση στόχων

επίτευξης σύμφωνα με τις ατομικές δυνατότητες του εφήβου και η αναγνώριση και ενίσχυση των επιτευγμάτων του.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Είναι λοιπόν η εφηβεία μια πολύ σημαντική φάση της ζωής του ατόμου, όπου ο έφηβος καλείται να περάσει αυτή τη φάση μέσα σε ένα συγκεκριμένο οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον. Θα πρέπει να προσαρμοστεί σε όλες τις σωματικές, σεξουαλικές, συναισθηματικές και νοητικές αλλαγές του εαυτού του καθώς και στις κοινωνικές απαιτήσεις για μεγαλύτερη ανεξαρτησία και αυτονομία. Οι γονείς με τη δική τους σειρά θα πρέπει ν' αντεπεξέλθουν στη δική τους κρίση και να παραδεχτούν τις αλλαγές των παιδιών τους που κατευθύνονται προς την ανεξαρτησία.

Υπάρχουν πολλά πράγματα που απασχολούν τον έφηβο, η αυτοεικόνα του, οι σχέσεις με τους γονείς του, με τους φίλους του, με την εξουσία, την κοινωνία, την επίδοση στο σχολείο, το σεξ κ.α. Όλα είναι σημαντικά για την εξέλιξή του και αλληλοεπηρεάζονται μεταξύ τους. Οι σκέψεις αυτές του εφήβου επηρεαζόμενες από το χαρακτήρα του, την προσωπικότητά του και από τους ενήλικες του περιβάλλοντός του, τον βοηθούν να "κάνει" τις επιλογές του και να περάσει στην ενηλικίωση.

Έφηβοι και γονείς έχουν ν' αντιμετωπίσουν μια κοινωνία που αλλάζει, που οι αξίες και οι παραδεκτές κοινωνικές συμπεριφορές είναι ρευστές, η τεχνολογική πρόοδος αυξάνει και δημιουργούνται καινούργια πολιτικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά προβλήματα.

Για να μπορέσουν γονείς και έφηβοι ν' αντιμετωπίσουν όλες αυτές τις κοινωνικές αλλαγές, θα πρέπει να υπάρχει ουσιαστική επικοινωνία μεταξύ τους. Όπως οι έφηβοι χρειάζονται την αγάπη, την καθοδήγηση, την κατανόηση και το ενδιαφέρον των παιδιών τους έτσι και οι γονείς χρειάζονται τα παιδιά τους διότι η ύπαρξή τους, δίνει μεγαλύτερο νόημα στη ζωή τους και γιατί μπορούν να

συμβάλλουν ουσιαστικά στη συνεχιζόμενη εξέλιξη των γονιών τους και στην ευελιξία τους ν' αντιμετωπίσουν την αναπόφευκτη αλλαγή.

Ο έφηβος δεν έχει γίνει ακόμα ενήλικας γι' αυτό χρειάζεται καθοδήγηση, αφού βρίσκεται αντιμέτωπος με πολλά προβλήματα. Πολλοί γονείς δυσκολεύονται να συζητήσουν με τα παιδιά τους γιατί έχουν διαφορετικές απόψεις μεταξύ τους. Άλλοι περιμένουν να τους ζητήσει βοήθεια το παιδί, που σπάνια συμβαίνει αυτό. Ακόμη, οι γονείς θα πρέπει να έχουν την "κατάλληλη συμπεριφορά" απέναντι σε οποιαδήποτε συμπεριφορά του παιδιού τους, πράγμα που είναι δύσκολο γι' αυτούς, διότι θα έπρεπε να είχε ξεκινήσει από την παιδική ηλικία.

Όταν οι δυσκολίες του ζευγαριού είναι στην επιφάνεια και η "μάχη" μεταξύ των συζύγων γίνεται φανερή, τότε οι έφηβοι μπορεί να λειτουργούν σχετικά ομαλά. Όταν όμως η δυσαρμονία είναι κρυφή και η "μάχη" γίνεται μέσω των παιδιών, τότε οι "χρησιμοποιούμενοι" έφηβοι θα παρουσιάσουν έντονα προβλήματα που θα οφείλονται όχι τόσο στις φυσιολογικές έντονες διαταραχές της εφηβείας, όσο στο ότι προβάλλονται επάνω τους οι συζυγικές δυσκολίες των γονέων. Έτσι από την ψυχοπαθολογία του εφήβου, οδηγούμαστε σε μια κοινωνική παθολογία, της μικροκοινωνίας, που είναι η οικογένεια, δηλαδή από τη γραμμική εξέλιξη μιας παθολογίας σ' ένα μέλος, σε μια θεώρηση της παθολογίας της οικογένειας σε κυκλική μορφή.

Κλείνοντας, θα ήθελα να επισημάνω ως σημαντική ένδειξη ετούτης της πιλοτικής διερευνητικής προσπάθειας, τη λειτουργική αλληλεξάρτηση και τη συμπληρωματικότητα της συμβολής των δυο γονέων στην άσκηση της γονικής δικαιοδοσίας και τη διαμόρφωση των αυτοαντιλήψεων των εφήβων. Είναι στοιχείο που κατά τη γνώμη μου, αναδεικνύει τη συλλογικότητα και την ομαδικότητα του

οικογενειακού θεσμού ως αναπόσπαστα φυσικά χαρακτηριστικά του, κόντρα στις αποδομιστικές αντιλήψεις που εκφράζονται ως μοντέρνες απόψεις θέσμησης μιας ατομικιστικής και ανομικής εποχής.

Βιβλιογραφία

1. Νομικού Χ: «Εφηβεία... Η ηλικία της επανάστασης». Εκδόσεις 'Α.Α Λιβάνη', Αθήνα 2004, σελ. 106-124
2. Μαρσελλί Ν: «Εφηβεία... υπομονή θα περάσει». Εκδόσεις 'Άγκυρα', Αθήνα 2003, σελ. 64-80
3. Rubenstein A. EdD: «Όλη η αλήθεια για τους εφήβους». Μετάφραση, Κάκουρου Μ., εκδόσεις 'Σαββάλας', Αθήνα 2003, σελ. 240-290
4. Fenell M. J.V: «Μάθε να εκτιμάς τον εαυτό σου». Μετάφραση, Γαλάτουλα Τ., εκδόσεις 'Διόπτρα', Αθήνα 2005, σελ. 112-130
5. Gottman J: «Συναισθηματική νοημοσύνη». Μετάφραση, Ξενάκη Χ., εκδόσεις 'Ελληνικά Γράμματα', Αθήνα 2000, σελ. 234-240
6. Γεωργαράς Α: Συνοπτική ψυχιατρική. 'Ιατρικές εκδόσεις Πασχαλίδη', Αθήνα 1990, σελ. 138-158
7. Δοξιάδη-Τριπ Α. και Ζαχαροπούλου Ε: «Δύο συμπόσια: Ο έφηβος και η οικογένεια». Εκδόσεις 'Εστία', Αθήνα 1982, σελ. 121-130
8. Δοξιάδη-Τριπ Α: «Σαν μητέρα προς μητέρα». Εκδόσεις 'Τερζοπούλου', Αθήνα 1989, σελ. 64-75

9. Chabrol H: «Οι τάσεις αυτοκτονίας του εφήβου». Μετάφραση, Τερζόγλου Α., εκδόσεις ' 'Χατζηνικολή' ' Αθήνα 1984, σελ. 32-40
10. Gogner J: «Η εφηβική ηλικία. Σειρά ' 'Ο κύκλος της ζωής' '». Μετάφραση Σόλμαν Μ., εκδόσεις ' 'Ψυχογιός' ', Αθήνα 1981, σελ. 63-110
11. Debess M: «Η εφηβεία». Μετάφραση, Ζαρούκα Κ., εκδόσεις ' 'Ζαχαρόπουλος' ', Αθήνα 1993, σελ 106-124
12. Erikson E: «Η παιδική ηλικία και η κοινωνία». Μετάφραση, Κουτρομπάκη Μ., εκδόσεις ' 'Καστανιώτη, Αθήνα 1980, σελ. 259-288
13. Παρασκευόπουλος Ι: Εξελικτική ψυχολογία, Αθήνα, 4^{ος} τόμος, κεφ. 18^ο, 19^ο, 20^ο, 21^ο
14. Τσιάντης Γ. και Μανωλόπουλος Σ: Σύγχρονα θέματα παιδοψυχιατρικής. Εκδόσεις ' 'Καστανιώτη' ' Αθήνα 1987, 1^{ος} τόμος, 1^ο, 2^ο, 3^ο μέρος.
15. Χουρδάκη Μ: Οικογενειακή ψυχολογία. Εκδόσεις ' 'Τρηγόρη' ', Αθήνα 1990, σελ. 117-199
16. Fraiberg H : «Τα μαγικά χρόνια». Μετάφραση Παπαθανασιάδη Ρ, εκδόσεις ' 'Παρισιανός Γ' ' Αθήνα 1982, σελ. 308-386.

17. Hadfield J: «Παιδικότητα και εφηβεία». Μετάφραση Λιώμη Η. ,εκδόσεις ' 'Θυμάρι' ' Αθήνα 1979, Σελ. 239,310.
18. ΛεονταρήΑ: Αυτοαντίληψη. Εκδόσεις ' ' Ελληνικά Γράμματα' ', Αθήνα 1996, σελ. 160-201.
19. Μπουσκάλια Λ: Προσωπικότητα και ολοκλήρωση. Εκδόσεις ' 'Γλάρος' ', Αθήνα 1990.
20. Herbert M:«Ψυχολογικά προβλήματα εφηβικής ηλικίας». Μετάφραση Κκαλαντζή – Αζίζη, εκδόσεις ' 'Ελληνικά Γράμματα' ', Αθήνα 1998
21. Μούριελ Τζαίημς, Ντόροθυ Τζανκγουώρντ: «Τεννηθήκες για να κερδίσεις». Μετάφραση Μαρίνα Λάωμη, εκδόσεις ' 'Γλάρος' ', Αθήνα 1980
22. Branden N: «Η δύναμη της αυτοεκτίμησης». Εκδόσεις ' 'Δίοδος' ', Αθήνα 1992
23. Augustus Y. Napier: «Το ζευγάρι ο εύθραυστος δεσμός», Μετάφραση Ήβη Φόκου, εκδόσεις ' 'Ελληνικά Γράμματα' ', Αθήνα 1997 (Τα εφηβικά χρόνια, σελ. 422-445)
24. Richard L. Meth, Robert S. Pasick: «Άνδρες σε θεραπεία». Μετάφραση Αλέξης Ζώτος, εκδόσεις ' 'Ελληνικά Γράμματα' ', Αθήνα 2000 (κεφάλαιο 1ο)

25. Κρασανάκης Γ: «Τύποι γονέων κατά τις εκτιμήσεις των εφήβων». Το βήμα των κοινωνικών επιστημών. Τόμος Β' (8), Αθήνα 2001

26. Γκούμας- Κωτσιόπουλος: Οικογενειακός σύμβουλος (τόμος 2). Εκδόσεις Δομική, Αθήνα 1996

ΆΡΘΡΑ

Άρθρο Νο 26: «Σχολική αποτυχία ως σύμπτωμα οικογενειακής δυσλειτουργίας». Χάρις Κατάκη, Ph.D (Ανακοίνωση Στο 11^ο Πανελλήνιο Ιατρικό Συνέδριο) Αθήνα 1985

Άρθρο Νο 24: «Ο τρόπος που αντιμετωπίζουν τον εαυτό τους, τους άλλους και τη ζωή γενικά οι νέοι σήμερα». Χάρις Κατάκη, Εργαστήριο διερεύνησης ανθρωπίνων σχέσεων.